

Міністерство внутрішніх справ України

Національна академія внутрішніх справ (м. Київ)

Львівський державний університет внутрішніх справ (м. Львів)

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ (м. Дніпро)

Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка (м. Дніпро)

**КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ, КРИМІНОЛОГІЧНІ, КРИМІНАЛЬНІ
ПРОЦЕСУАЛЬНІ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ПРОТИДІЇ
ЗЛОЧИННОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ**

Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції

20 квітня 2022 року

**Київ – Львів – Дніпро
2022**

УДК 344

Упорядкування та загальна редакція: д.ю.н., проф. Євген Письменський

К 82 **Кримінально-**правові, кримінологічні, кримінальні процесуальні та криміналістичні проблеми протидії злочинності в умовах воєнного стану : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (електронне видання), 20 квітня 2022 р. / упоряд. : Євген Письменський. – Нац. акад. внутр. справ, Львів. держ. ун-т внутр. справ, Дніпропет. держ. ун-т внутр. справ, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. Київ – Львів – Дніпро, 2022. – 125 с.

ISBN 978-617-616-106-6

У збірнику «Кримінально-правові, кримінологічні, кримінальні процесуальні та криміналістичні проблеми протидії злочинності в умовах воєнного стану» поміщені доповіді учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції з такою ж назвою, яка відбулася у режимі онлайн 20 квітня 2022 року на базі Національної академії внутрішніх справ (м. Київ), Львівського державного університету внутрішніх справ (м. Львів), Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро) та Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка (м. Дніпро).

УДК 344

Автори несуть відповідальність за повноту та правильність висвітлення теми, грамотність, системність викладу, достовірність даних, правильне цитування та посилання на відповідні джерела, написання власних імен, назв, дат, фактів тощо.

© Національна академія внутрішніх справ, 2022
© Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022
© Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2022
© Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, 2022
© Автори статей збірника, 2022

РОЗДІЛ 1.
ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ ЗА УМОВ ВОЄННОГО СТАНУ:
ЗАГАЛЬНО-ПРАВОВІ, КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ТА КРИМІНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

*Сергій Бабанін**

**ВПЛИВ ВВЕДЕННЯ ВОЄННОГО СТАНУ
НА КРИМІНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ**

Введення воєнного стану в Україні створило в державі специфічну обстановку, не притаманну мирному часові, яка впливає на ступінь суспільної небезпечності як вже криміналізованих діянь, так і діянь, що не мали ознак кримінального правопорушення до 24 лютого 2022 р.

Станом на 20 квітня 2022 р. Верховною Радою України, з моменту повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України, прийнято дванадцять законів, які передбачають внесення змін та доповнень до КК України.

Так, 03 березня 2022 р. КК України доповнений ст. 111-1 «Колабораційна діяльність», яка складається з восьми частин, перші сім з яких містять вісімнадцять складів кримінальних правопорушень, пов'язаних з колабораційною діяльністю. Частина 8 цієї статті містить такі обтяжуючі обставини як загибель людей або настання інших тяжких наслідків.

Зазначимо, що частини 1 та 2 ст. 111-1 КК України є кримінальними проступками. У зв'язку з цим виникла невідповідність назви розділу I «Злочини проти основ національної безпеки України» Особливої частини КК України та його змісту. Пропонуємо внести зміни до КК України і назвати розділ I Особливої частини «Кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України».

Аналіз ознак складів кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111-1 КК України, покарань, встановлених за їх вчинення, співставлення їх з ознаками складів кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111 КК України «Державна зрада», та відповідними покараннями за їх вчинення дозволяє стверджувати, що ст. 111-1 КК України містить привілейовані склади державної зради.

До форм державної зради відносяться, зокрема, перехід на бік ворога в період збройного конфлікту та надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України. За своїми ознаками ці дві форми державної зради охоплюють собою ознаки колабораційної діяльності і до включення у КК України ст. 111-1 більшість форм такої діяльності характеризувались ознаками саме цих форм державної зради.

Чинна редакція ст. 111 КК України у ч. 2 містить таку кваліфікуючу державну зраду ознаку як вчинення її в умовах воєнного стану і передбачає за це діяння позбавлення волі на строк п'ятнадцять років або довічне позбавлення волі, з конфіскацією майна, тобто таке діяння є особливо тяжким злочином з максимально можливим за його вчинення покаранням.

Разом з тим у ст. 111-1 КК України у чч. 1, 2 містяться кримінальні проступки, у чч. 3, 4 – нетяжкі злочини, у ч. 5 – тяжкі злочини, у чч. 6, 7 – особливо тяжкі злочини,

* Доцент кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент.

але без можливості призначення покарання у виді довічного позбавлення волі, у ч. 8 – особливо тяжкі злочини, вчинення яких карається позбавленням волі на строк п'ятнадцять років або довічним позбавленням волі, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років та з конфіскацією майна або без такої.

Таким чином, колабораційна діяльність в умовах воєнного стану досягає ступеня суспільної небезпеки державної зради за таких самих умов лише у разі спричинення загибелі людей або настання інших тяжких наслідків. В усіх інших випадках колабораційна діяльність, на думку законодавця, має значно менший ступінь суспільної небезпеки порівняно з державною зрадою.

Окремо зупинимось на такій формі колабораційної діяльності як добровільне зайняття громадянином України посади в незаконних правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території (ч. 7 ст. 111-1 КК України).

До набрання чинності ст. 111-1 КК України таке діяння кваліфікувалось за ч. 1 ст. 111 КК України і каралось позбавленням волі на строк від дванадцяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої. Чинна редакція ч. 7 ст. 111-1 КК України, крім зазначених видів покарань, передбачає ще й позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років. Проте цей вид покарання не може бути призначений особам, які обійняли посади в незаконних правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території, до набрання чинності ст. 111-1 КК України, оскільки закон про кримінальну відповідальність у цьому випадку не має зворотної дії в часі (ч. 2 ст. 5 КК України).

Крім того, введений в державі воєнний стан дозволяє запропонувати такі нововведення до кримінального законодавства України:

– доповнити перелік корупційних кримінальних правопорушень, передбачених приміткою до ст. 45 КК України, кримінальним правопорушенням, передбаченим ст. 201-2 «Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги», у випадку його вчинення шляхом зловживання службовим становищем;

– доповнити розділ IX «Звільнення від кримінальної відповідальності» Загальної частини КК України ст. 49-1 «Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з виконанням обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України»;

– доповнити розділ XII «Звільнення від покарання та його відбуття» Загальної частини КК України ст. 85-1 «Звільнення від відбуття покарання у зв'язку з виконанням обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України»;

– доповнити ст. 262 «Викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживанням службовим становищем» КК України ч. 4: «Не підлягає кримінальній відповідальності за вчинення дій, передбачених частиною першою, другою або третьою цієї статті, особа, яка заволоділа вогнепальною зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами у особи, яка здійснює збройну агресію проти України, з метою подальшої здачі цих предметів органам влади України»;

– доповнити ч. 2 ст. 364 «Зловживання владою або службовим становищем» КК України словосполученням «чи вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану»;

– доповнити ч. 4 ст. 368 «Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою» КК України словосполученням «чи в умовах воєнного або надзвичайного стану».

*Ірина Ботнарєнко**

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ОКРЕМИХ СКЛАДІВ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЕНИХ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Події останніх двох місяців (березень – квітень) 2022 року, спричинені військовою агресією та повномасштабним вторгненням Російської Федерації на територію України, засвідчили певну недосконалість чинного законодавства України, у зв'язку з чим виникла необхідність внесення відповідних змін зокрема до Кримінального кодексу (далі – КК) України. Передусім, це стосується кримінальних правопорушень, вчинених в умовах воєнного стану. «Вчинення злочинів в обумовлений час та в певній обстановці, – зауважили І.А. Вартилецька та О.М. Шармар, – може негативно вплинути на національну безпеку України, її обороноздатність». Науковці наголосили на актуальності дослідження проблематики особливостей кримінальної відповідальності в умовах правового режиму воєнного стану, бойовій обстановці, в особливий період військовослужбовців та інших осіб [1]. Погоджуємось з твердженням правників та констатуємо: значна кількість кримінально-караних посягань, вчинених в умовах воєнного стану, вимагає правильної кваліфікації за відповідними статтями КК України, що, у свою чергу, є уособленням принципів законності та соціальної справедливості в кримінальному праві. Тому криміналізація протиправних діянь, що вчиняються саме в умовах війни, та приведення їх у відповідність вимогам міжнародного рівня є необхідним кроком на шляху розширення спроможності переслідування за кримінальні правопорушення проти миру та безпеки людства.

Протягом березня – квітня 2022 року набули чинності законодавчі зміни щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану (Закони України від 15 березня 2022 року № 2124-IX, від 24 березня 2022 року № 2160-IX, № 2178-IX від 01 квітня 2022 року, № 2198-IX від 14 квітня 2022 року). Зокрема, КК України було доповнено рядом положень, які, зокрема: посилили відповідальність за державну зраду (ч. 2 ст. 111 КК України) та диверсію (ч. 2 ст. 113 КК України) під час воєнного стану; встановлено кримінальну відповідальність за колабораційну діяльність (ст. 111-1 КК України) та за розпалювання регіональної ворожнечі (ст. 161 КК України); визнано кримінальним правопорушенням образу честі і гідності військовослужбовця, а також погрозу військовослужбовцю (ст. 435-1 КК України); встановлено кримінальну відповідальність за заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України (ст. 436-2 КК України); посилено відповідальність за мародерство (432 КК України) та вчинення окремих кримінальних правопорушень проти власності в умовах воєнного стану (ст.ст. 185, 186, 187, 189, 191 КК України); визначено умови виключення кримінальної відповідальності за застосування вогнепальної зброї цивільними особами (п. 22 Розділу 2 Прикінцевих та перехідних положень КК України); виключено кримінальну відповідальність діяння, вчиненого на виконання обов'язку щодо захисту вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України (ст. 43-1 КК України); встановлено кримінальну відповідальність за поширення інформації про розташування зброї, техніки та військовослужбовців; встановлено відповідальність за несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану (ст. 114-2 КК України) [2] тощо.

Однак, на нашу думку, станом на тепер поза увагою законодавця залишилися питання кваліфікації інших протиправних діянь, які вчиняються в умовах воєнного

* Старший науковий співробітник наукової лабораторії з проблем протидії злочинності навчально-наукового інституту № 1 Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук.

стану, одним з яких є пропаганда війни (ст. 436 КК України). Пропаганда війни, зазначає У.З. Коруц, визнана міжнародною спільнотою як злочин проти миру і безпеки людства, який порушує як міжнародне, так і національне право держави. Пропаганда війни несе в собі загрозу кожній людині, світовій спільноті, довкіллю, порушуючи підвалини мирного людського співіснування [3].

Відповідно до ст. 20 Міжнародного пакту про політичні та громадянські права, прийнятого 16 грудня 1966 року Генеральною Асамблеєю ООН, будь-яка пропаганда війни повинна бути заборонена законом. Ч. 2 зазначеної статті Пакту містить положення про заборону будь-якого виступу на користь національної, расової чи релігійної ненависті, що являє собою підбурювання до дискримінації, ворожнечі або насильства [4].

Чинний КК України (ст. 436) містить лише простий склад кримінального правопорушення, диспозицією якої охоплюються вчинення публічних закликів до агресивної війни або до розв'язування воєнного конфлікту, а також виготовлення матеріалів із закликами до вчинення таких дій з метою їх розповсюдження або розповсюдження таких матеріалів [2]. Однак для нашого сьогодення (стану війни) важливими й інші обставини, які можуть обтяжити покарання або вплинути на кваліфікацію кримінального правопорушення, метою вчинення якого є послаблення моральних і матеріальних сил супротивника та посилення власних, через вплив на свідомість людини в ідеологічній та емоційній галузях [5]. Тому, урахувавши підвищену суспільну небезпеку такого протиправного діяння (пропаганда є складовою війни, яку веде нині Російська Федерація проти України і спрямована на розпалювання національної та міжнаціональної ворожнечі), на нашу думку, існує нагальна потреба передбачити кримінальну відповідальність за вчинення указанного кримінального правопорушення з кваліфікуючими (особливо кваліфікуючими) ознаками. Такими ознаками, уважаємо, можуть бути: вчинення протиправного діяння з використанням засобів масової інформації або мереж комунікації (як-то глобальної комп'ютерної мережі Інтернет); вчинення діяння службовою особою яка займає відповідальне положення, а також службовою особою, яка займає особливо відповідальне положення. Схожим шляхом пішли законодавці таких держав як Республік Казахстану (ст. 161 КК) та Грузії (ст. 405 КК). Так, передбачення такої кваліфікуючої ознаки пропаганди війни, як вчинення протиправного діяння з використанням засобів масової інформації або мереж комунікації, на нашу думку, надасть можливості законодавчій протидії навіть особам, які вчиняють протиправне діяння, перебуваючи навіть за межами території України. Першочерговим аргументом щодо встановлення кримінальної відповідальності за пропаганду війни, вчинену службовою особою яка займає відповідальне положення, а також службовою особою, яка займає особливо відповідальне положення є те, що зазначені особи можуть більшою мірою впливати на той чи інший порядок суспільних відносин, змінюючи його та заподіюючи йому шкоду, саме у них зосереджується найбільше владних повноважень.

Крім того, на наше переконання, змістовного покращення потребують також конструкції (шляхом доповнення їх кваліфікуючими та/або особливо кваліфікуючими ознаками) кримінальних правопорушень, передбачених ст. 416 КК «Порушення правил польотів або підготовка до них», ст. 417 КК «Порушення правил кораблеводіння», ст. 427 КК «Здача або залишення ворогові засобів війни», ст. 429 КК «Самовільне залишення поля бою або відмова діяти зброєю», ст. 430 КК «Добровільна здача в полон», ст. 432 КК «Мародерство». Однак зазначене питання потребує якісного аналізу та, на підставі цього, внесення відповідних (обґрунтованих) змін в законодавство. Вважаємо, якісна законодавча регламентація складів кримінальних правопорушень, вчинених в умовах воєнного стану, є додатковим чинником, що сприятиме захисту суверенітету і територіальної цілісності України, а також максимальному забезпеченню прав і законних інтересів як військовослужбовців, так і цивільних осіб.

Список використаних джерел:

1. Вартилецька І.А., Шармар О.М. Особливості кваліфікації кримінальних правопорушень, вчинених в умовах воєнного стану та особливого періоду. URL: file:///C:/Users/My%20Notebook/Downloads/14327-7106-PB.pdf (дата звернення: 30.04.2022).
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III / Верховна Рада України. URL : zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/ed20150304#Text (дата звернення: 30.04.2022).
3. Коруц У.З. Правове забезпечення заборони пропаганди війни: досвід Республік Молдови та Грузії. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. URL: www.pjv.nuoua.od.ua/v4-2_2019/42.pdf (дата звернення: 02.05.2022).
4. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 30.04.2022).
5. Малик Я. Інформаційна війна і Україна. *Демократичне врядування*. 2015. Вип. 15. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2015_15_3 (дата звернення: 02.05.2022).

*Лариса Брич**

НЕСУМІСНІСТЬ ВЧИНЕННЯ КАТУВАННЯ ЧИ ПОГАНОВОГО ПОВОДЖЕННЯ З ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИМИ І СТАНУ СИЛЬНОГО ДУШЕВНОГО ХВИЛЮВАННЯ

І прийде час, коли один скаже: «Слава Україні!», а мільйони відповідатимуть: «Героям Слава!». Ці пророчі слова Степана Бандери збулися в наші дні. До цього моменту Україна пройшла тривалий жертвний шлях національно-визвольного руху. Завдяки доблесті наших захисників і захисниць зі Збройних Сил України, яку вони виявляють у багаторічному протистоянні російській військовій агресії, єдності і подвижництву українського народу «Слава Україні! Героям слава!» звучить у всьому світі.

Водночас, наш екзистенціальний ворог – РФ, одне з багатьох імен якого – Брехня, намагається очорнити позитивний героїчний образ наших воїнів. Після оприлюднення у соцмережах відео, щодо яких стверджують, що нібито військовослужбовці ЗСУ катують російських військовополонених, голова Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні Матільда Богнер закликала розслідувати ці випадки владою обох країн [1]. У відповідь радник керівника офісу Президента України Олексій Арестович запевнив, що Українська сторона проведе розслідування. А Головнокомандувач ЗСУ Валерій Залужний заявив, що ці відео є «постановними» — таким чином Росія намагається вести інформаційно-психологічну війну» [1]. На тих відео, на які є посилання в українських джерелах, видно доставлення затриманих російських військовополонених, на них є закриті рани (їх же з поля бою привезли), але того, щоб їх катували я не бачила.

Якщо все ж таки сукупністю допустимих і достовірних доказів буде підтверджено, що українські військові справді жорстоко поводитися з російськими військовополоненими, то у версію кримінально-правової кваліфікації повинні бути включені склади кримінальних правопорушень, ознаками яких є заподіяння фізичної шкоди людині в стані сильного душевного хвилювання. Після побаченого і усвідомлення того, яке «концентроване зло», як висловився Президент України [2], сотворили російські окупанти у тимчасово окупованих російськими збройними силами населених пунктах України [3], наслідків бомбардувань неокупованих міст нашої держави, у одних від жаху кров стигне в жилах, у інших закипає від люті. Таке моторошне відчуття, що розвернулося пекло і звідти набігли російські військовослужбовці чинити зло у світі. Звірства настільки несамовиті і незрозумілі, що Міністр закордонних справ Дмитро

* Завідувач науково-дослідної лабораторії Львівського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент.

Кулеба закликав науковців всього світу дослідити причини [4], які спонукали російських вурдалаків їх чинити. Український історик Олександр Палій дав їм своє, оригінальне пояснення – сатанізм у Росії [5]. Військовий експерт Петро Черник звернув увагу, що всю історію взаємовідносин України з нашим північним сусідом – «ординською імперією» супроводжують факти масового знищення українців московитами [6].

Тому виникнення, у результаті побаченого безпосередньо, чи через екрани моніторів, стану сильного душевного хвилювання в Українського воїна, життєве кредо якого – захищати мирне населення, є цілком прогнозованим і зрозумілим.

Наявність чи відсутність стану сильного душевного хвилювання визначається судово-психологічною експертизою емоційних станів. Стан сильного душевного хвилювання під час заподіяння фізичної шкоди людині унеможливає кваліфікацію вчиненого як катування (ст.127 КК України) чи порушення законів та звичаїв війни в частині жорстокого поводження з військовополоненими (ст. 438 КК України).

Під станом сильного душевного хвилювання у кримінальному праві розуміють такий стан психіки особи, який раптово виникає і швидко минає, за якого у свідомості особи домінує сильна емоція, що значною мірою знижує її здатність усвідомлювати свої дії або керувати ними. Поняття «стан сильного душевного хвилювання» не вичерпується поняттям «афект» чи «фізіологічний афект» [7, с. 51 – 55; 8, с. 8]. Вони співвідносяться як філософські категорії «рід і вид». Тому відсутність афекту (фізіологічного афекту), що може бути констатовано у висновку судово-психологічної експертизи, не свідчить про відсутність інших проявів стану сильного душевного хвилювання. Різновидами стану сильного душевного хвилювання, крім афекту, є й інші сильні емоційні стани, наприклад, стрес, фрустрація і конфлікт.

У кримінальному законі, факторами поведінки потерпілого, які зумовлюють стан сильного душевного хвилювання, альтернативно названо: 1) жорстоке поводження, 2) таке, що принижує гідність поводження. Воно може бути одноразовим актом, або мати системний характер.

У диспозиціях ст. 116, ст. 123 КК України не вказано, що вчинене потерпілим жорстоке, чи таке, що принижує гідність особи поводження, мають бути спрямовані лише на особу, яка вчинила вбивство, чи заподіяла тяжке тілесне ушкодження. Це означає, що адресатом вказаної протиправної чи аморальної поведінки потерпілого, яка викликала у винної особи стан сильного душевного хвилювання, може бути й інша особа. Ця інша особа настільки не байдужа винній особі, що вчинене щодо неї жорстоке, чи таке, що принижує честь і гідність особи, поводження, викликають у суб'єкта кримінального правопорушення стан сильного душевного хвилювання. Згвалтовані, поштовані, убиті діти, закатовані дорослі, тіло застреленої жінки з мертвим немовлям, яке лежить на асфальті, вщент зруйновані внаслідок бомбардувань і обстрілів житлові будинки... – черговий за більш, ніж 300 років українсько-російських відносин акт геноциду – надто сильні для психіки подразники, які, навіть у людини з дуже стійкою психікою здатні викликати емоційний зрив, яким є стан сильного душевного хвилювання.

Водночас, у кримінально-правовій науці традиційно вважалося, що для кваліфікації вчиненого за ст. 116 чи за ст. 123 КК України важливо, щоб потерпілий був саме тією особою, яка безпосередньо вчинила жорстоке, чи таке, що ображає принижує честь і гідність особи, поводження.

Тому окремо потрібно зупинитись на тому, чи відповідає будь-який російський військовополонений ознакам потерпілого у складах кримінальних правопорушень, що вчиняються у стані сильного душевного хвилювання, незалежно від того, чи персонально він учиняв відповідні дії. Моя відповідь ствердна. Ми мали і маємо справу не просто із жорстоким, чи таким, що принижує честь і гідність особи поводженням. Це геноцид Українського народу, способом вчинення якого є військова агресія. І збірним, комплексним образом – представником сучасної РФ, яку аналітики вважають «найбільшою небезпекою, що коли небудь нависала над людством, бандформуванням, яке маскується під державу» [9], є кожен її військовослужбовець. Кожен з них є учасником

військової агресії проти України, який прийшов зі зброєю стерти нас, сліди приналежності українській цивілізації всього, що привласнила собі московія [10], і навіть саму пам'ять про нас з поверхні нашої ж землі. Ці людиноподібні істоти – *Homo ruscicus* наділені однаковими родовими ознаками: зовнішніми (форма, свастика – букви Z і V) і сутнісними – вони прийшли знищити нас. Усіх! Тому і є підстави ідентифікувати їх один з одним і кожного з них з тими, хто вчиняв і вчиняє конкретні звірства на нашій землі.

Для наочності можна навести такий образний приклад. Зіткнувшись зі зграєю голодних вовків, які на ваших очах пошматували людей, навряд чи у своєму емоційному ставленні ви будете їх розрізняти за індивідуальними ознаками.

Саме через домінуючий характер цієї емоції стан сильного душевного хвилювання не сумісний з тими емоціями, які викликають мотив і мету вчинення катування. Тому умисне вбивство в стані сильного душевного хвилювання, чи умисне тяжке тілесне ушкодження в стані сильного душевного хвилювання є суміжними зі складом катування. Зі складом порушення законів та звичаїв війни вони перебувають у потенційній конкуренції кількох спеціальних норм, де відповідні норми є нормами з пом'якшуючими ознаками. А тому й мають пріоритет у застосуванні.

Саме такий підхід є правильною кримінально-правовою кваліфікацією і таким чином відповідає принципу справедливості. *Justitia regnorum fundamentum!*

Для більшої ж точності кримінального закону слід законодавчо закріпити, що до потерпілих у складах кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 116, 123 КК України, належить як особа, яка безпосередньо вчинила жорстоке, чи таке, що принижує честь і гідність особи, поводження, так і учасник злочинної організації, члени або один із членів якої вчинив жорстоке, чи таке, що принижує честь і гідність особи, поводження.

Список використаних джерел:

1. ООН закликала Росію та Україну розслідувати знущання над військово-полоненими. Фокус. 29 березня 2022 р. <https://focus.ua/uk/voennye-novosti/510734-oon-prizvala-rossiyu-i-ukrainu-rassledovat-izdevatelstva-nad-plennymi>
2. Вечірнє звернення Зеленського за 3 квітня. 24 канал. 3 квітня 2022 р. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=TtaSot3GraM>
3. У Бучі знайшли катівню, у який росіяни розстрілювали мирних жителів (ВІДЕО). Ракурс. 03 квітня 2022 р. URL: <https://racurs.ua/ua/n169198-ppo-zavalyla-rosiysku-sushku-bilya-izumu-pilotu-vteky-ne-vdalosya-foto.html>
4. Кулеба закликав науковців дослідити причини, що призвели до російських звірств у Бучі. Укрінформ. Мультимедійна платформа іномовлення України. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3453816-kuleba-zaklikav-naukovciv-dosliditi-pricini-so-prizveli-do-rosijskih-zvirstv-u-buci.html>
5. Причина зверств русских – сатанизм России? Лекция историка Александра Палия. Олександр Палій. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=skBfu6ZBf2w>.
6. Петро Черник про те, що росіяни готують на Донбасі та скільки ще триватиме війна. Перший Західний. 6 квітня 2022 р. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=AVZ2qx0QqDc>
7. Бурдін В.М. Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені в стані сильного душевного хвилювання. Львів: ПАІС, 2006. С.51 – 55.
8. Остапенко Л.А. Кримінально-правова характеристика умисних вбивств при пом'якшуючих обставинах (статті 116, 117, 118 КК України): автореф. дисерт. ... к.ю.н.: спец. 12.00.08. Київ, 2003. С. 8.
9. Александр Кушнар. URL: www.facebook.com/aleksandrkushnar.
10. Повстань, народе мій – Оригінал пісні «Вставай! Страна огромная!» Мала-ревский. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=cJhIFaF1ZSg>

*Ілона Жук**

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПРОТИДІЇ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ (ВІДМИВАННЮ) МАЙНА, ОДЕРЖАНОГО ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ, В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Унаслідок широкомасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України значно зріс рівень усіх ризиків, які впливають на економічну стабільність. За оцінками міжнародних та національних фінансових інституцій на економіку України у 2022 році чекає суттєве скорочення: Світовий банк прогнозує зниження ВВП в Україні на 45 % [1], Національний банк України – не менш ніж на третину [2], що потребує вжиття рішучих антикризових заходів з боку держави. Такі ж оцінки були озвучені на черговому засіданні Ради з фінансової стабільності 12 квітня 2022 року, де були обговорені подальші кроки зі збереження фінансової стабільності в Україні. Разом з тим вжиття таких антикризових заходів, спрямованих на підтримку економіки в умовах воєнного стану, залучення коштів до державного бюджету, може створити додаткові ризики у сфері фінансового контролю та моніторингу, тобто, стати підґрунтям для вчинення економічних правопорушень, насамперед, легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом.

Проблема протидії легалізації (відмиванню) майна, одержаного злочинним шляхом, завжди привертала надзвичайну увагу як в Україні, так і в зарубіжних країнах. Статистичні дані свідчать, що кількість зареєстрованих фактів легалізації злочинних доходів в Україні, відповідальність за яку передбачено ст. 209 Кримінального кодексу (далі – КК) України, за останні роки збільшилася. Так, за інформацією Генеральної прокуратури України, у 2019 р. було зареєстровано 283 факти легалізації майна, одержаного злочинним шляхом, з них 88 проваджень було направлено до суду з обвинувальним актом; у 2020 р. – 348 (93); у 2021 р. – 395 фактів легалізації майна (103 провадження направлено до суду з обвинувальним актом) [3]. При цьому слід врахувати, що для злочинів цього виду характерний достатньо високий рівень латентності, а тому реальна кількість фактів легалізації злочинних доходів може бути більшою. Крім того, військова агресія Російської Федерації проти України створила нові ризики для діяльності суб'єктів фінансового моніторингу щодо протидії легалізації (відмиванню) майна, одержаного злочинним шляхом.

Так, Національний банк України з метою підтримки економіки на період дії воєнного стану для покупців облігацій внутрішньої державної позики «Військові облігації» запровадив спрощений механізм ідентифікації та верифікації. Його застосування передбачено до громадян України, які постійно проживають або тимчасово перебувають за кордоном, а також громадян інших країн, крім громадян Російської Федерації та Республіки Білорусь. Регулятор також зупинив на цей час проведення планових та позапланових виїзних перевірок банків та небанківських установ щодо здійснення нагляду у сфері фінансового моніторингу. Відповідне рішення затверджено постановою Правління Національного банку України від 23 березня 2022 року № 60 «Про особливості виконання окремих вимог законодавства у сфері фінансового моніторингу, валютного нагляду, нагляду з питань реалізації і моніторингу ефективності персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій) протягом дії воєнного стану». Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» від 15 березня 2022 року № 2120 були внесені відповідні зміни до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 6 грудня 2019 року № 361, якими було запроваджено

* Старший науковий співробітник наукової лабораторії з проблем протидії злочинності ННІ №1 Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент.

спрощений механізм здійснення ідентифікації та верифікації банківськими установами. Так, приміром, закон надав банку можливість не вживати заходів для встановлення джерел походження коштів при їх внесенні клієнтом – фізичною особою у готівковій формі на його поточний рахунок у розмірі, який відповідає пороговій фінансовій операції (400 тис. грн) у разі, якщо такий клієнт не надав на вимогу банку відповідні документи або відомості. При цьому банкам забороняється здійснювати видаткові операції (зокрема, видавати кошти у готівковій формі, проводити їх переказ) за рахунками клієнтів – фізичних осіб із зазначеними вище коштами, за виключенням деяких випадків, наприклад, для придбання облігацій внутрішньої державної позики «Військові облігації». Порядок дій банків під час зарахування готівкових коштів на рахунки фізичних осіб на суму понад 400 тис грн протягом дії воєнного стану в Україні визначено постановою Правління Національного банку України від 08 квітня 2022 року № 69 «Про внесення змін до постанови Правління Національного банку України від 23 березня 2022 року № 60». Як видається, умови воєнного стану, беручи також до уваги зазначені законодавчі зміни, можуть відкрити злочинцям нові шляхи відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом, наприклад, при придбанні облігацій внутрішньої державної позики «Військові облігації». Зазначене нагтовхує на думку про доцільність правого регулювання ситуації, що склалася, приміром, шляхом посилення відповідальності за вчинення легалізації (відмивання) майна в умовах воєнного або надзвичайного стану на кшталт тих змін, які були внесені Законом України 3 березня 2022 року № 2117 до розділу VI Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення проти власності». При цьому, урахувавши негативні тенденції скорочення вітчизняної економіки, викликаним збройною агресією Російської Федерації проти України, та необхідність вжиття антикризових заходів, видається також перспективною можливість запровадження спеціального виду звільнення від кримінальної відповідальності за легалізацією майна, одержаного злочинним шляхом, у разі добровільної передачі такого майна державі особою, яка набула, володіла, використовувала або розпоряджалася таким майном.

Список використаних джерел:

1. Коментар Національного банку про поточний стан та перспективи економіки України / Національний банк України. URL: bank.gov.ua/ua/news/all/komentar-natsionalnogo-banku-pro-potochniy-stand-ta-perspektivi-ekonomiki-ukrayini.
2. Світовий банк: ВВП України в 2022 році може впасти на 45%. *Finbalance*. URL: finbalance.com.ua/news/svitoviy-bank-prohnozu-padinnya-vvp-ukrains-2022-rotsina-45.
3. Звіт про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування / Генеральна прокуратура України. URL: gp.gov.ua/ua/posts/statistika.

*Поліна Зеленьк**

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ЗАХИСТУ ДІТЕЙ ПІД ЧАС ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ

Діти є найбільш незахищена, уразлива соціальна група, що має можливість стати найчастіше жертвою злочину проти життя і здоров'я особливого значення це набуває під час військової агресії РФ. У зв'язку з цим захисту прав дитини на життя та здоров'я приділено значну увагу міжнародно-правовими документами, де не тільки визначені права дитини, але й передбачена система їх забезпечення. Дослідження міжнародно-правових актів є необхідним не тільки для забезпечення належних гарантій захисту

* Начальник відділу персоналу Національної академії внутрішніх справ, доктор філософії.

права на життя і здоров'я дітей, але й для усунення прогалин у вітчизняному законодавстві, і забезпечення правових засобів захисту і механізмів ефективного розслідування посягань на життя і здоров'я дітей.

Міжнародний нормативно-правовий розвиток захисту прав дитини починається тільки після Другої світової війни. Активні процеси інформатизації та глобалізації (1950 рік – до нашого часу) спонукають усю світову спільноту визначити на міжнародному рівні права і свободи людини, а дитину повноправним громадянином. Права дитини – це ті права і свободи, якими повинна володіти кожна дитина (дитиною визнається кожна людина до вісімнадцяти років) незалежно від будь-яких відмінностей: раси, статі, мови, релігії, місця народження, національного або соціального походження, майнового, станового або іншого становища. Визначення прав дитини логічно впливає з основних ідей Загальної декларації прав людини [1]. Її окрема стаття присвячена дітям. У ній вказується, що материнство і дитинство дають право на особливе піклування і допомогу*. Таким чином, визнаючи рівні права дітей на всі свободи, проголошені в декларації, міжнародне співтовариство визнає необхідність додаткової допомоги і підтримки дітям.

Під міжнародними стандартами розуміються норми, принципи, зразки, моделі правових норм, що встановлені та закріплюють правила поведінки суб'єктів міжнародного права в тих чи інших сферах міждержавного співробітництва. Міжнародно-правові документи покладають юридичні обов'язки на держав-учасників: вони повинні застосувати всі необхідні заходи, а саме – законодавчі та адміністративні, для здійснення прав, що в них закріплені. Держави, що ратифікували Декларації [1; 2; 3; 4; 5], незалежно від рівня економічного розвитку, повинні забезпечити права для всіх хоча б мінімально.

Універсальний рівень закріплення права на життя є важливою гарантією визнання світовою спільнотою цього права та покладає на держави обов'язки щодо застосування механізмів його забезпечення та захисту. Здійснення заходів, спрямованих на забезпечення та захист права на життя, тісно пов'язано з іншими правами та свободами, а саме – з правом на охорону здоров'я.

Міжнародні стандарти в галузі захисту прав дитини встановлюють певні мінімальні вимоги, дотримуватися яких повинні всі держави, що їх ратифікували, а саме – міжнародних документів, міжнародних договорів та інших джерел міжнародного права. Вони містяться і в документах, не наділених обов'язковою юридичною силою, що приймаються міжнародними організаціями, наприклад, VII Конгрес ООН з питань запобігання злочинності та поведження з правопорушниками в 1985 році прийняв Стандартні мінімальні правила здійснення правосуддя щодо неповнолітніх [6].

Загальновизнаними міжнародними стандартами в галузі прав людини є закріплені положення в Загальній декларації прав людини 1948 року та в Міжнародному пакті про громадянські та політичні права 1966 року і Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права 1966 року. Необхідність законодавчо забезпечити охорону здоров'я дітей, захист їх прав спонукала Лігу Націй прийняти Женевську декларацію прав дитини в 1924 році [7].

У 1945 році було створено міжнародну організацію, ціль якої полягала в пошуку шляхів запобігання війнам на планеті Земля. 24 жовтня 1945 році на основі добровільної угоди незалежних суверенних держав, зокрема СРСР, США, Англії, Китаю, був підписаний Статут Організації Об'єднаних Націй (ООН). У цьому документі були зафіксовані мета, завдання, принципи, структура і напрямок діяльності ООН.

ООН приділяє особливу увагу захисту прав дітей. Одним з її перших правових

* Ч. 1. ст. 25: кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, який є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї, і право на забезпечення в разі безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, старості чи іншого випадку втрати засобів до існування через незалежні від неї обставини. Ч. 2: материнство і дитинство дають право на особливе піклування і допомогу. Усі діти, народжені у шлюбі або поза шлюбом, повинні користуватися однаковим соціальним захистом [1].

актів був створений в 1946 році Дитячий фонд ООН як міжнародна надзвичайна організація допомоги дітям у розорених Другою світовою війною країн Європи. З 1953 року Дитячий фонд ООН став іменуватися ЮНІСЕФ, він допомагає всім нужденним дітям світу [8].

10 грудня 1948 року прийнято Загальну декларацію прав людини [1], що розповсюджує свої норми на різні категорії індивідів, і, відповідно, вперше на нормативному рівні відображено основи захисту прав дітей. Результатом цієї декларації стало підписання пактів прав людини, що гарантували рівні права всім дітям і забезпечення їх основних соціальних потреб. Загальна декларація проголосила право особистості на захист життя, здоров'я, гідності, свободи, безпеки. Також в ній були поставлені питання щодо гуманізації виховання та освіти людини. Декларація підкреслила головний обов'язок держави та суспільства турбуватися про благополуччя сім'ї. За змістом цього фундаментального документа все це повинно бути віднесено до захисту відповідних прав дітей.

20 листопада 1959 року прийнято Декларацію прав дитини [2]. Принципами Декларації проголошено, що дитині, незалежно від кольору шкіри, мови, статі, віри законом повинен бути забезпечений соціальний захист, надано умови та можливості, що дозволили б їй розвиватися фізично, розумово, морально та духовно. У соціальному відношенні розроблено вимоги щодо створення умов для здорової та нормальної життєдіяльності дитини, гарантування її свободи та гідності. Дитина повинна бути першою серед тих, хто одержує захист і допомогу, а також захищеною від недбалого ставлення до неї, особливо від жорстокості та експлуатації. Важливим є те, що ця декларація передбачає, що «дитина внаслідок її фізичної незрілості потребує спеціальну охорону та турботу, які включають правовий захист як до, так і після народження». Цей документ відмічає при цьому внесок документів, що були прийняті значно раніше, а саме, Женевську декларацію прав дитини 1924 року [9] та Загальну декларацію прав людини з вирішення питання забезпечення благополуччя дітей. Ті положення, які тільки зазначалися у попередніх деклараціях, у декларації 1959 року суттєво розвиваються. Це стосується положення: «дитині законом та іншими засобами повинно бути забезпечено спеціальний захист та надані можливості та сприятливі умови, що дозволяли б їй розвиватися фізично, розумово, морально, духовно і в соціальному відношенні здоровим та нормальним шляхом, в умовах свободи та гідності» [2].

Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року [10] визначає політичні, економічні, соціальні, культурні права дітей до 18 років, проголошує право дитини на їх захист та обов'язковість створення для цього необхідних умов. Дбаючи про захист прав дитини, держава має не тільки створити скоординовану систему їх реалізації, але й забезпечити застосування особливих механізмів їх впровадження. Наявність цих та інших міжнародних механізмів щодо захисту прав дітей свідчить про актуальність проблеми у світі [11]. Конвенція 1989 року як кодифікований нормативний акт з'єднала в єдиному документі права дітей, які раніше можна було знайти тільки завдяки дослідженню значної кількості документів, що мають відношення до різних галузей права. Базовими принципами прав дитини були визначені: право на життя, зокрема і на виживання та здорове формування; право на реєстрацію після народження, на громадянство та ім'я, можливість знати своїх батьків та отримувати від них турботу; право на збереження індивідуальності, у тому числі і на сімейні взаємозв'язки; право на цілісність сім'ї та на збереження контактів з батьками; право на возз'єднання з сім'єю; право дитини та її батьків залишати будь-яку країну, включаючи власну, та повертатися до своєї країни; право вільно висловлювати свої переконання.

Саме положення Конвенції сприяли визначенню поняття «дитини». Ст. 1 дає чітке розуміння – «дитиною є кожна людська істота до досягнення вісімнадцяти років». І, звичайно, найважливішим є те, що відповідно до Конвенції «дитина в силу її фізіологічної та інтелектуальної незрілості має потребу в особливій опіці, у тому числі відповідній правовій підтримці, як до так і після народження». Керуючись цим принципом,

основною ознакою дитини як окремого суб'єкта є вікові межі, що визначають правовий статус дитини [10].

Основні положення Конвенції про права дитини були відображені в міжнародних документах ООН, ЮНІСЕФ та національному законодавстві.

Так, у 1990 році було прийнято Резолюцію Генеральної Асамблеї ООН 45/113 від 14 грудня, що містить Правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі. Водночас приймаються Керівні принципи ООН для попередження злочинності серед неповнолітніх. Трьома роками пізніше – 29 травня 1993 року в Гаазі приймається «Конвенція про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення» [12], а 25 травня 2000 року в Нью-Йорку підписується Факультативний Протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах [13]. Взагалі військові конфлікти і діти – це складна проблема і її рішення залежить від багатьох факторів.

Істотний внесок у вирішення цієї проблеми на правовому рівні внесла четверта Женевська Конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949 року [14], яка передбачила норми загального захисту цивільного населення, гарантуючи надання різних видів допомоги, необхідної для виживання цивільного населення.

У цих документах встановлюється, що діти повинні користуватися особливою повагою, бути забезпеченими турботою і допомогою; прийнято практично всі можливі заходи, щоб діти, які не досягли 15-тирічного віку, не брали участі у військових діях [8].

На сьогодні важливе значення має ратифікація низки міжнародних договорів у сфері захисту прав дитини, розроблених у межах Ради Європи і Гаазької конференції з міжнародного приватного права, що дозволяють вирішувати практичні питання, які стосуються здійснення прав дітей, регулюють відносини батьків і дітей як матеріальні, так й особисті. Ратифікація Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей (1980 р.); Європейської конвенції про здійснення прав дітей (1996 р.); Конвенції про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей (1996 р.); Конвенції про контакт з дітьми (2003 р.); Конвенції про стягнення аліментів за кордоном (1956 р.) та Конвенції про визнання і виконання рішень стосовно зобов'язань про утримання (1973 р.), Європейської конвенції про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми (1980 р.) сприяло внесенню змін і доповнено у національне законодавство щодо захисту права дитини на життя і здоров'я, удосконаленню діяльності суб'єктів запобігання злочинам щодо дітей, визначення ефективного механізму взаємодії таких суб'єктів та заходів, які здійснюються.

Крім того, Україна вже не лише приєднується до чинних конвенцій, але й бере активну участь у розробленні нових міжнародних інструментів у сфері захисту дітей від окремих видів кримінальних правопорушень, а саме – Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення [18].

Міжнародний захист прав дітей у своїй основі регулюється загальногалузевими принципами прав людини та особливими принципами щодо дітей. Принципи є законодавчою базою, якою визначаються певний порядок захисту дітей, і кожній країні особливо важливо гарантувати закріплення в національних законодавствах міжнародних засад захисту прав дитини.

Тому сьогодні важливим напрямом діяльності нашої держави є захист дітей від їх незаконного переміщення, що передбачено в Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей, яка визначає механізм для забезпечення повернення дітей, яких незаконно вивозять або утримують, до країни постійного місця проживання.

Список використаних джерел:

1. Загальна декларація прав людини : прийнята і проголошена в резолюції 217 А (III) ГА ООН від 19 груд. 1946 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015. – Назва з екрана.

2. Декларація прав дитини : прийнята резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20 листоп. 1959 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384. - Назва з екрана.
3. Конвенція про права дитини : підпис. 20 листоп. 1989 р. ; ред. зі змінами схв. резолюцією 50/155 Генеральної Асамблеї ООН від 21 груд. 1995 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 – Назва з екрана.
4. Європейська конвенція про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми : прийнята 20 трав. 1980 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_327. - Назва з екрана.
5. Європейська конвенція про здійснення прав дітей : прийнята 25 січ. 1996 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135 - Назва з екрана.
6. Юридична енциклопедія : в 6 т. / [редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.]. Київ : Укр. енцикл., 2001. URL: <https://leksika.com.ua/legal/>. - Назва з екрана.
7. Права ребенка. *Энциклопедия Кругосвет. Универсальная научно-популярная энциклопедия.* [сайт]. URL: http://www.krugosvet.ru/enc/gumanitarnye_nauki/sociologiya/PRAVA_REBENKA.html. – Назва з екрана.
8. Трестер Ю. О. Міжнародні механізми захисту прав дітей. *Державне управління: удосконалення та розвиток.* 2013. № 9. URL: <http://ww155w.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=632>. – Назва з екрана.
9. Європейська мережа омбудсменів з прав дітей (ENOC) Права дитини [сайт]. URL: www.ombudsman.gov.ua/ua/page/child/information.html. - Назва з екрана.
10. Конвенція про права дитини : підпис. 20 листоп. 1989 р. ; ред. зі змінами схв. резолюцією 50/155 Генеральної Асамблеї ООН від 21 груд. 1995 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 – Назва з екрана.
11. Права дитини та механізм їх захисту / Об'єднана асоціація студентів-юристів Закарпаття ; Мережа Нідерландських благодійних фондів для Центральної та Східної Європи ; Міжобласний благодійний фонд «Фонд розвитку Карпатського Єврорегіону». Ужгород, 2009. 46 с. URL: romny-mcss.edukit.sumy.ua/Files/downloads/book2.pdf. – Назва з екрана.
12. Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям : Закон України від 1 черв. 2000 р. № 1768-III. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/1768-14.
13. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах : ратифіковано Законом України від 23 черв. 2004 р. № 1845-IV. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_795. - Назва з екрана.
14. Женевська Конвенція про захист цивільного населення під час війни : прийнята 12 серп. 1949 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154. - Назва з екрана.
15. Конвенція про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей : підпис. 19 жовт. 1996 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/973_002 – Назва з екрана.
16. Конвенція про стягнення аліментів за кордоном : підпис. 20 черв. 1956 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_659 – Назва з екрана.
17. Конвенція про визнання і виконання рішень стосовно зобов'язань про утримання : підпис. 02 жовт. 1973 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973_001. – Назва з екрана.
18. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення : підпис. 25 жовт. 2007 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927. – Назва з екрана.

Микола Карчевський*

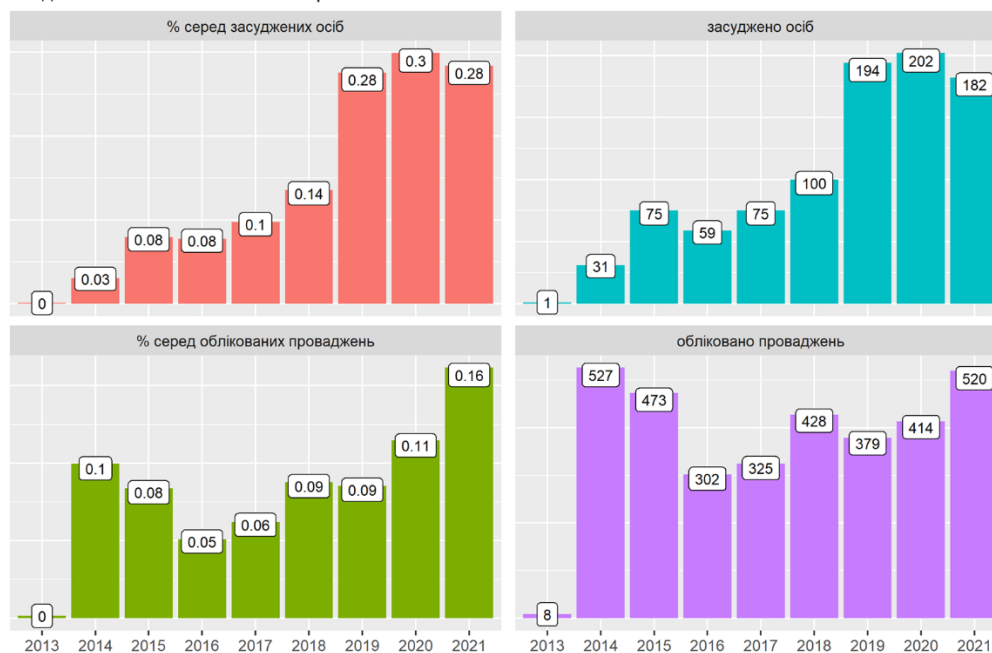
ЕФЕКТИВНІСТЬ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ У 2014-2021 РОКАХ: АНАЛІЗ СТАТИСТИЧНИХ ДАНИХ

Використання методології *Data Science* є перспективним для досліджень у сфері юриспруденції. Нами проведено таке дослідження, його результатом став інтерактивний довідник «Протидія злочинності в Україні» (Карчевський М.В. Протидія злочинності в Україні : інфорграфіка : інтерактивний довідник. URL: <https://karchevskiy.org/i-dovidnyk/>), який дає змогу отримати нові знання щодо протидії злочинності в Україні на підставі аналізу даних, які містяться у звітах Офісу Генерального прокурора України та Державної судової адміністрації за 2013–2021 роки.

Період спостережень охоплює 8 років війни з РФ, з 2014 р. по 2021 р. і в цьому контексті значний інтерес представляє використання довіднику для аналізу ефективності кримінально-правового регулювання в сфері основ національної безпеки.

Починаючи з 2014 року щороку обліковується близько 500 проваджень щодо правопорушень, передбачених Розділом I Особливої частини КК. Така кількість дорівнює близько 0.1% від облікованих проваджень. Щороку за дані правопорушення засуджується до 200, частка серед всіх засуджених – від 0.1 до 0.3%*.

Злочини проти основ національної безпеки України
Розділ I Особливої частини КК України

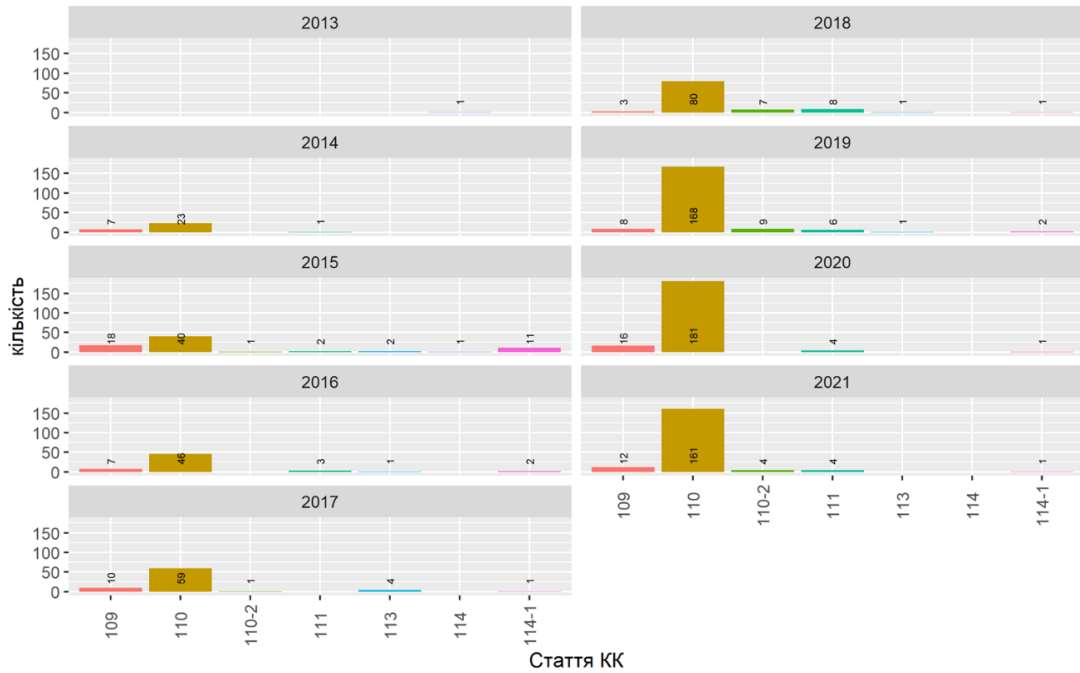
Обліковуються головним чином провадження щодо правопорушень, передбачених ст.ст. 110, 111 та 109 КК. Переважна кількість засуджених – за злочини, передбачені ст. 110 КК. 2019-2021 роки характеризуються найбільшою кількістю таких засуджених.

* Перший проректор Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, доктор юридичних наук, професор.

* Тут та далі наводиться візуалізація з інтерактивного довідника Карчевський М.В. Протидія злочинності в Україні: інфорграфіка

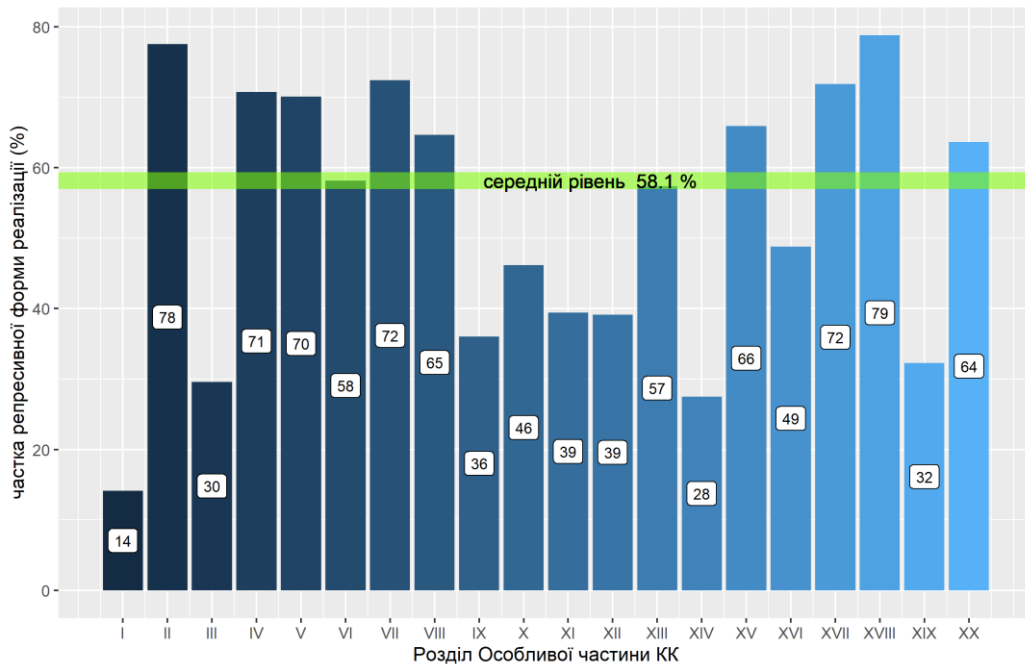
Кількість осіб, засуджених за вчинення кримінальних правопорушень, передбачених розділом

Розділ I Особливої частини КК

При цьому судові рішення, пов'язані з використанням статей Розділу I Особливої частини КК характеризуються найменшим рівнем використання репресивної форми відповідальності серед усіх розділів Особливої частини КК. За період спостережень (2013-2014) середній рівень використання репресивної форми склав близько 60%, у випадках засудження за злочини проти основ національної безпеки – 14%.

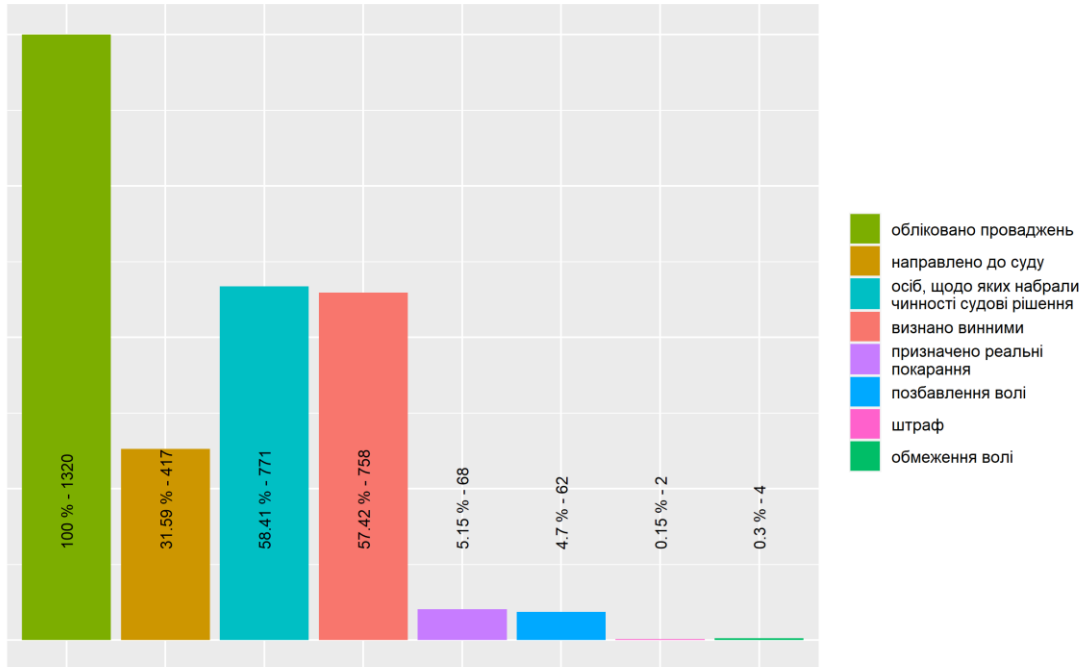
Використання репресивної форми реалізації кримінальної відповідальності середні значення за період з 2013 по 2021 рік

Використання статті 110 КК (найбільша кількість засуджених серед всіх статей Розділу I КК) характеризується тим, що кількість засуджених до кількості облікованих

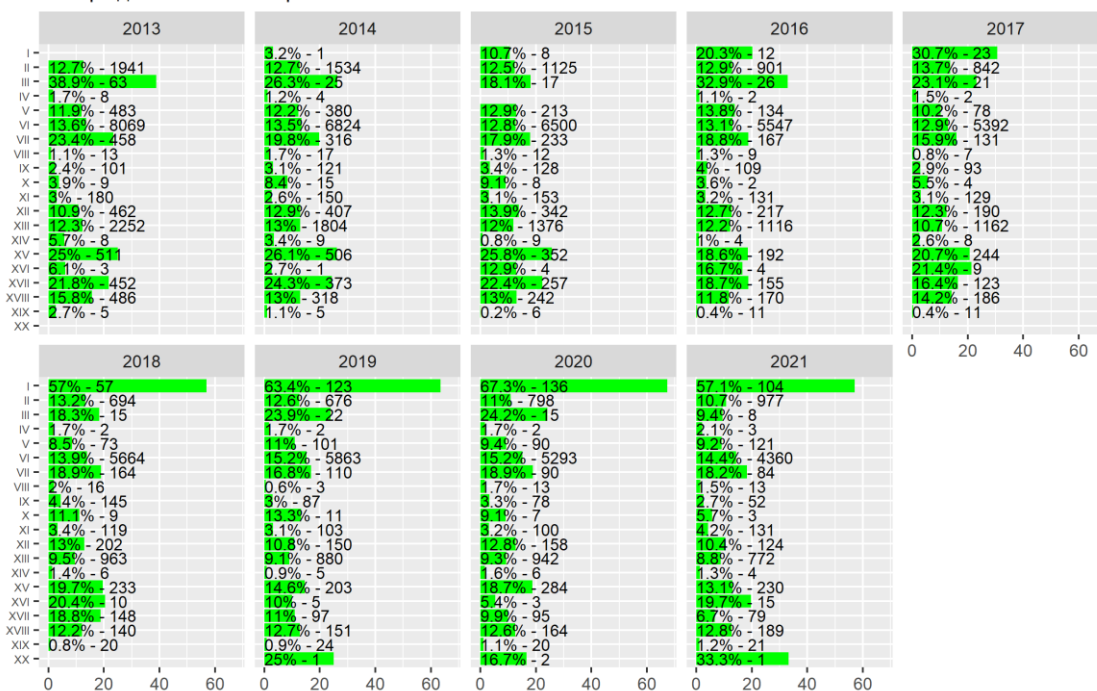
проваджень відноситься як 3 до 5-ти. Водночас кількість осіб, яким призначено реальне покарання, до кількості облікованих проваджень відноситься як 1 до 20.

Відношення основних показників кримінально-правового регулювання до кількості облікованих проваджень за період з 2013 по 2021 роки.
Стаття 110.Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України

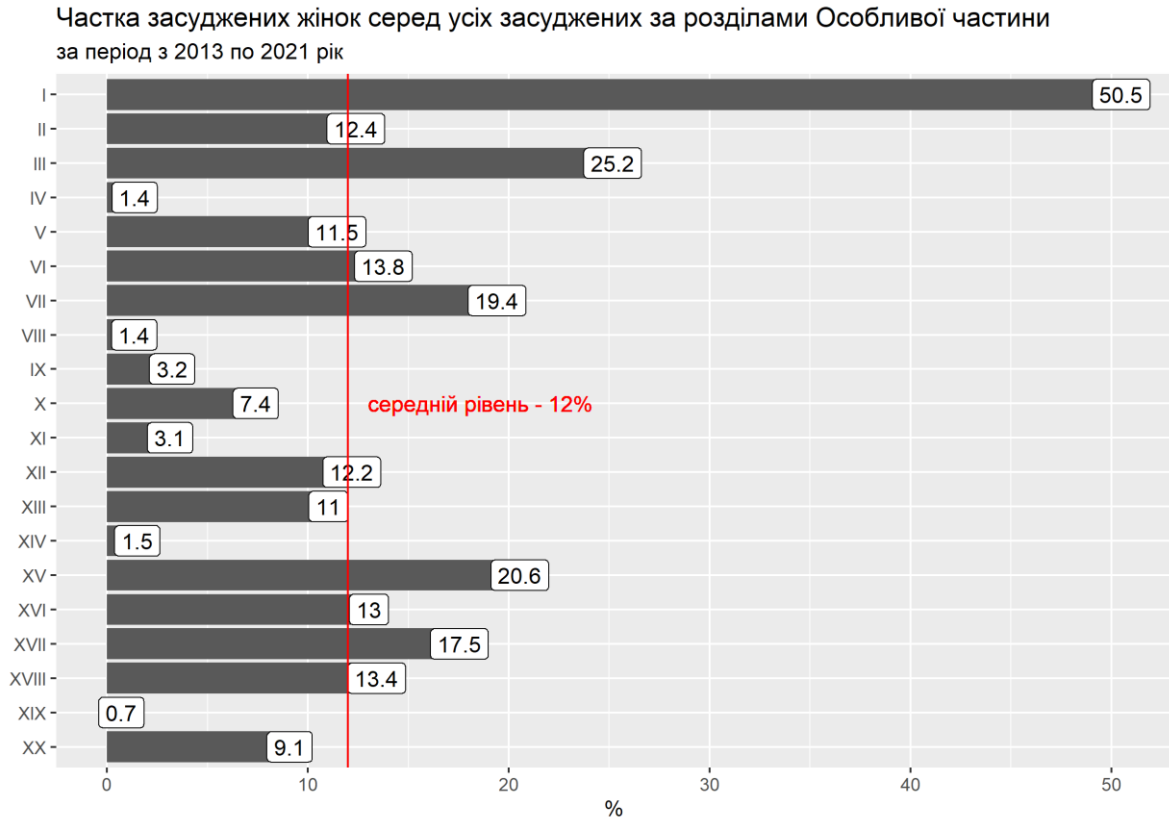

Починаючи з 2017 року частка жінок серед засуджених за злочини, передбачені Розділом I Особливої частини КК, є найбільшою серед часток засуджених жінок за правопорушення, передбачені іншими розділами.

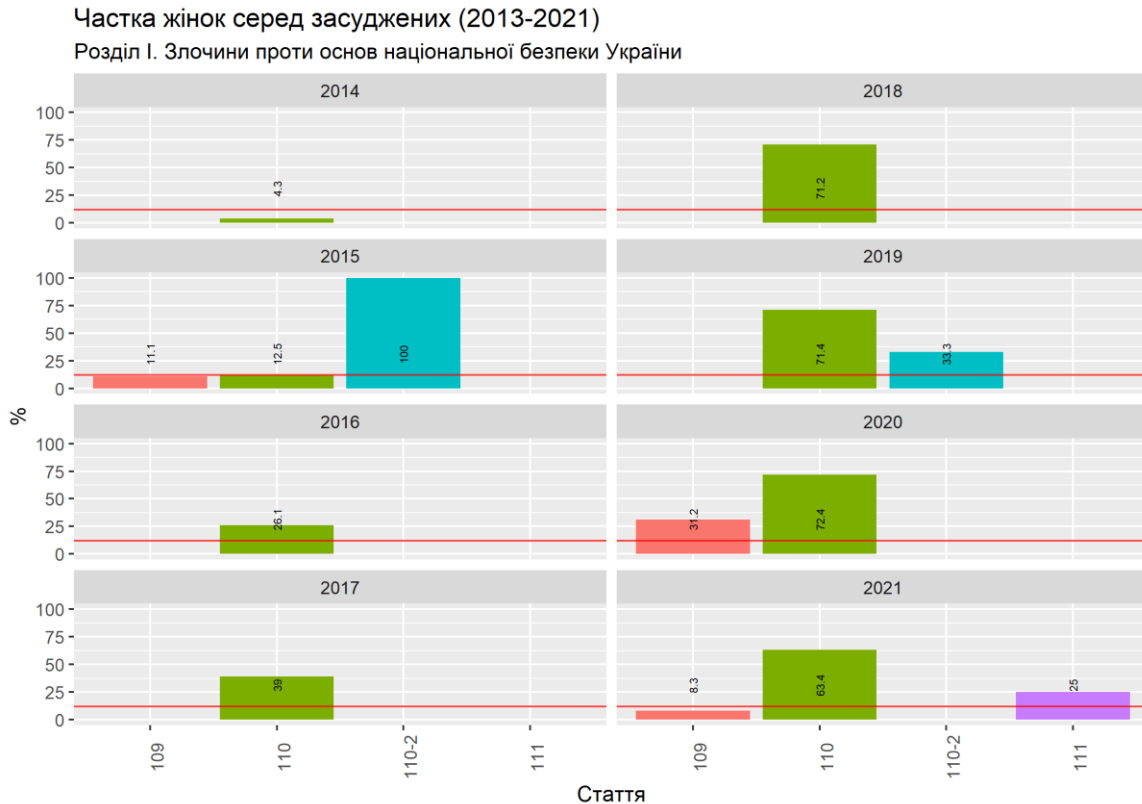
Частка жінок серед засуджених за правопорушення, передбачені певними розділами Особливої частини КК, та кількість засуджених жінок за розділами за період з 2013 по 2021 роки

За період спостережень частка жінок серед засуджених складає 12%, для злочинів проти основ національної безпеки – більше 50%

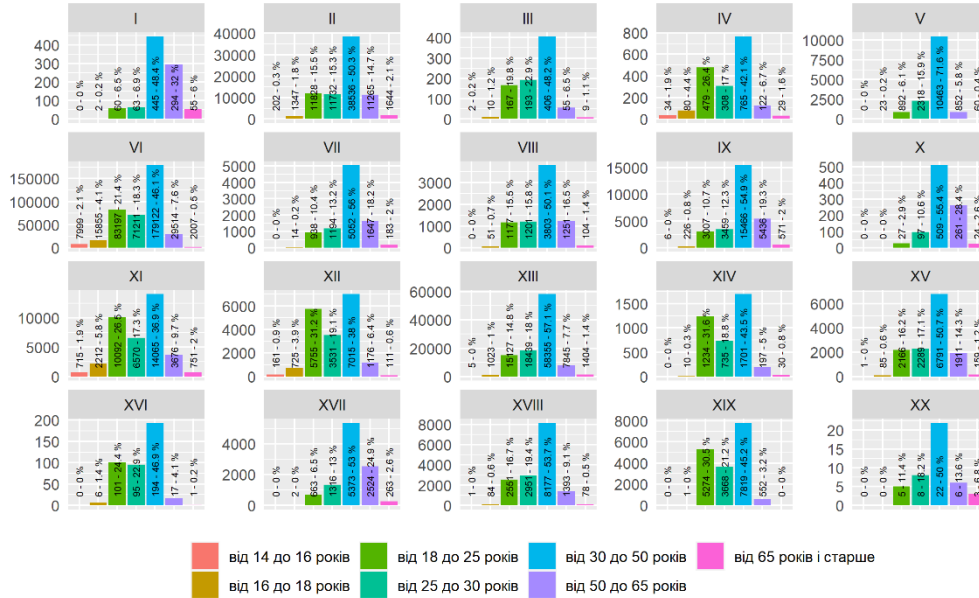

Частка жінок засуджених за ст. 110 КК досягає 70%.

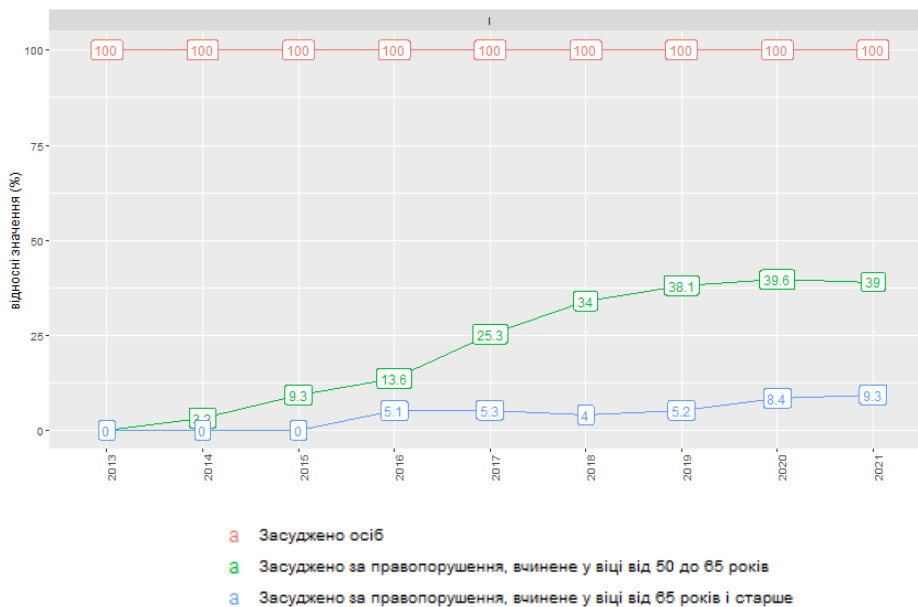

Частка засуджених, які вчинили злочин у віці понад 50 років, є найбільшою для засуджених за статтями Розділу I, та складає 38%.

Розподіл засуджених осіб за віком на момент вчинення кримінального правопорушення за розділами Особливої частини КК, за період з 2013 по 2021 рік

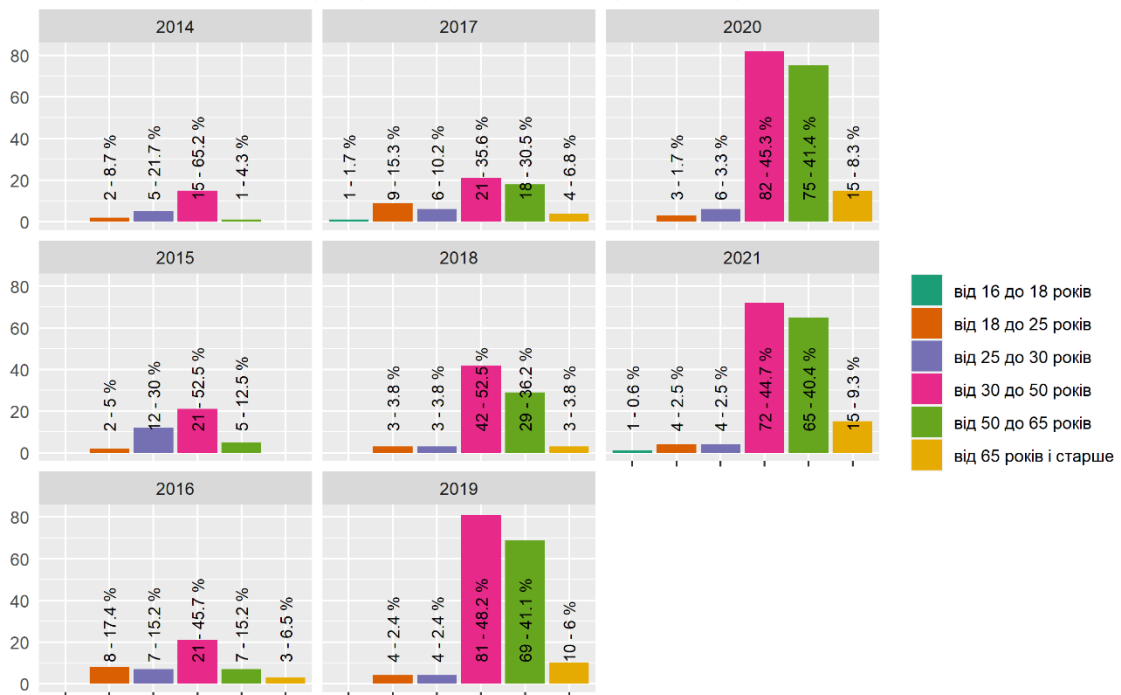

Частка засуджених за злочини, передбачені Розділом I, віком від 50 років поступово збільшувалася з 2014 року.

Починаючи з 2019 року, майже половина засуджених за ст. 110 КК, вчинили злочин у віці понад 50 років. Частка засуджених пенсіонерів є найбільшою для злочинів, передбачених Розділом I Особливої частини, та складає 17%

Розподіл засуджених осіб за віком на момент вчинення кримінального правопорушення
Стаття 110.Посягання на територіальну цілісність і недоторканість України

Отже, використання кримінально-правових норм, що передбачають відповідальність за злочини проти основ національної безпеки характеризується:

- найнижчим рівнем використання реальних покарань – 14% (середній 60%);
- найбільшою частка жінок серед засуджених – більше 50% (середній рівень – 12%);
- найбільшою часткою засуджених, які вчинили злочин у віці понад 50 років – 38%;
- найбільшою часткою пенсіонерів серед засуджених – близько 17%.

Для продовження дискусії. Необхідність ефективного кримінально-правового регулювання у сфері національної безпеки є очевидною. Наявний досвід наочно демонструє небезпеку включення до сфери кримінальної юстиції діянь зі спірною суспільною небезпечністю, нечітких формулювань заборон. Оновлення законодавства про кримінальну відповідальність має відбуватися в тому числі шляхом формулювання законодавчих запобіжників неефективного правозастосування. Можливо, є сенс не збільшувати обсяг кримінально-правового регулювання, а навпаки – скорочувати, фокусуючи зусилля правозастовчого рівня на дійсно небезпечних проявах.

Віктор Корольчук*

ОСОБЛИВОСТІ КВАЛІФІКАЦІЇ ТА РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ НА ҐРУНТІ НЕНАВИСТІ В УКРАЇНІ

Повага та рівні права громадян є необхідною передумовою існування будь-якого сучасного демократичного суспільства. Безкарність злочинів, вчинених на ґрунті ненависті становить серйозну загрозу національній безпеці держави. Такі злочини викликані, перш за все, упередженим відношенням до певної групи людей.

* Т.в.о. начальника відділу організації наукової діяльності та захисту прав інтелектуальної власності Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник.

У загальному значенні «злочини на ґрунті ненависті» – це злочини, в яких жертва, об'єкт чи ціль злочину були обрані за ознакою їх реальної чи уявної належності до певної групи, зв'язку з нею (група може бути заснована на будь-яких соціально-релевантних ознаках чи характеристиках, що властиві її членам: раса, національність, релігія, мова, сексуальна орієнтація, фізична чи розумова неповноцінність, стать, інше розрізнення). Своєю чергою, злочини цієї групи виявляються у найрізноманітнішому спектрі дій: від вербальних закликів, спрямованих на розпалювання ворожнечі та ненависті, приниження честі та гідності, до насильницьких дій, включаючи пошкодження майна та вбивство [7].

Дослідженням проблематики подібних злочинів займається низка міжнародних організацій, до прикладу, ОБСЄ. Серед виданих праць: «Переслідування злочинів на ґрунті ненависті» [10], «Механізми збору та моніторингу даних про злочини на ґрунті ненависті» [8], «Злочини, вчинені на ґрунті нетерпимості: Особливості розслідування» [4] та інші.

У міжнародному праві ми зустрічаємо низку документів, що мали б гарантувати безпеку громадян, незалежно від їхньої певної приналежності. Зокрема, як зазначається у ст. 2 «Загальної декларації прав людини» [3], прийнятою та проголошеною Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року, «кожна людина повинна мати всі права і всі свободи, проголошені Декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища. Крім того, не повинно проводитися ніякого розрізнення на основі політичного, правового або міжнародного статусу країни або території, до якої людина належить, незалежно від того, чи є ця територія незалежною, підопічною, несамоврядованою або як-небудь інакше обмеженою у своєму суверенітеті».

«Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації», прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 21 грудня 1965 року, набула чинності в Україні в 1969 році. Її ратифікувала Президія Верховної Ради Української РСР. 10 грудня 1991 року, відповідно до Закону України «Про дію міжнародних договорів на території України», Конвенція набрала законної сили в Незалежній Україні. «Держави-учасниці осуджують всяку пропаганду і всі організації, які ґрунтуються на ідеях або теоріях переваги однієї раси чи групи осіб певного кольору шкіри або етнічного походження або намагаються виправдати, або заохочують расову ненависть і дискримінацію в будь-якій формі, і зобов'язуються вжити негайних і позитивних заходів, спрямованих на викоренення всякого підбурювання до такої дискримінації чи актів дискримінації, і з цією метою вони: оголошують злочином, що карається за законом, всяке поширення ідей, основаних на расовій перевазі або ненависті, всяке підбурювання до расової дискримінації, а також усі акти насильства або підбурювання до таких актів, спрямованих проти будь-якої раси чи групи осіб іншого кольору шкіри або етнічного походження, а також подання будь-якої допомоги для проведення расистської діяльності, включаючи її фінансування; оголошують протизаконними і забороняють організації, а також організовану і всяку іншу пропагандистську діяльність, які заохочують расову дискримінацію та підбурюють до неї, і визнають участь у таких організаціях чи в такій діяльності злочином, що карається законом», – йдеться у ст. 4 Конвенції [9].

Положення «Загальної декларації прав людини» знайшли відображення в Основному Законі України. У ст. 24 Конституції України йде мова про те, що «не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками». Зазнається також, що громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом [5].

Як свідчить практика, сьогодні жертвою злочину на ґрунті ненависті може стати будь-яка людина, хоча найчастіше жертвами стають представники меншин. Злочини

на ґрунті ненависті також вчинюються щодо майна, яке належить меншині або асоціюється з нею; прикладами можуть служити місця відправлення релігійних обрядів. В Україні від злочинів на ґрунті ненависті найчастіше потерпають: іноземці та члени різних етнічних громад; члени релігійних меншин та їхнє майно (церкви, синагоги, мечеті, кладовища), а також приватна власність; роми; представники сексуальних меншин; члени цих спільнот вкрай уразливі для злочинів на ґрунті ненависті, особливо за відсутності статей закону, які надають відповідний захист. Напади на таких осіб часто відбуваються в громадських місцях, а мішенями нападників часто стають активісти [15, с. 8 – 9].

Аналіз кримінальних проваджень демонструє, що суб'єктами злочинів з мотивів нетерпимості є окремі особи та групи осіб. Злочини з мотивів расової або національної нетерпимості частіше вчиняються групами (до відповідальності притягується група, як правило, до десяти осіб), тоді як насильство з мотивів релігійної нетерпимості вчиняється, як правило, одноособово. Варто зазначити, що одинаки, які здійснюють злочини з мотивів нетерпимості, можуть також бути членами партій або угруповань [12, с. 127]. Згідно зі ст. 14 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», усі громадяни України є рівними перед законом і мають рівні права в усіх галузях економічного, політичного, соціального і культурного життя незалежно від їх ставлення до релігії, а будь-яке пряме чи непряме обмеження прав, встановлення прямих чи непрямих переваг громадян залежно від їх ставлення до релігії, так само як і розпалювання пов'язаних із цим ворожнечі й ненависті чи ображення почуттів громадян, тягнуть за собою відповідальність, встановлену законом. Утім, непоодинокими є випадки дискримінації та злочинів саме з мотивів нетерпимості до релігійних переконань.

У період з 2015 року до середини 2020 року було зареєстровано 146 кримінальних проваджень за ст. 161 КК України (24 % від загальної кількості зареєстрованих у ЄРДР кримінальних проваджень із ознаками злочинів, вчинених з мотивів нетерпимості), скоєні з мотивів нетерпимості за ознакою релігійних переконань. З кримінальних проваджень були направлені до суду, у 53-ох кримінальних провадженнях слідство триває, 83 – закрито, 3 – зупинено. У 4-ох кримінальних провадженнях є результат судового розгляду (у досліджуваній період суди також виносили рішення щодо відкритих раніше кримінальних проваджень) [12, с. 83–84]. Зокрема, у травні 2021 року на територію храму релігійної громади с. Заболоття Православної Церкви України, не зважаючи на закриті ворота та наявну огорожу, із застосуванням сили, нецензурної лайки та з порушенням публічного порядку увірвалися прихильники УПЦ МП, в результаті чого виник конфлікт [14].

За вчинення умисних дій, спрямованих на розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті, на приниження національної честі та гідності, або образи почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями, а також пряме чи непряме обмеження прав або встановлення прямих чи непрямих привілеїв громадян за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, інвалідності, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками, згідно зі ст. 161 КК України [6], передбачена відповідальність у вигляді штрафу від двохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до п'яти років, або позбавлення волі на строк до трьох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

У період з 2015 року до середини 2020 року в ЄРДР було зареєстровано 616 кримінальних проваджень із ознаками злочинів, вчинених з мотивів нетерпимості. Кількість відкритих проваджень за ст. 161 КК України – 597; ст. 300 КК України – 7; п. 14 ч. 2 ст. 115 КК України – 3; ст. 125 КК України – 3; ч. 2 ст. 121 КК України – 2; ст. 126 КК України – 2; ст. 129 КК України – 1; ст. 178 КК України – 1 [12, с. 19].

«19 липня 2020 року в Києві компанія озброєних нетверезих молодих людей напала на темношкірих студентів. Хулігани звернулися до них із расистськими образами і незабаром почали штовхати темношкірих студентів, провокуючи бійку. Один з

нападників вдарив одного зі студентів, інший дістав травматичну зброю, зробив декілька пострілів у повітря та один – в лобове скло машини, розстрошивши його», – це єдиний відомий випадок за минулий рік, коли насильство на ґрунті етнічної, расової та релігійної ненависті було кваліфіковано з урахуванням мотиву ненависті [1, с. 7]. В Києві після Маршу жінок 8 березня 2021 року на Подолі напали на учасниць та учасників Маршу. А у 2020 році також напали на сімох учасниць та учасників столичного Маршу жінок. Захист постраждалих в обох випадках також наполягав, що кваліфікувати справу потрібно, як злочин на ґрунті ненависті [11].

Через карантин багато ромських родин постраждали економічно: вони втратили можливість трудової міграції до сусідніх країн. Внаслідок цього зросла кількість ромів, які мандрують всередині країни. Через низький соціальний статус ця група залишається найбільш дискримінованою та такою, яка зазнає прямого насильства. Та місцеві влади регіонів, де зустрічаються ці групи ромів (Запорізька, Харківська, Київська, Львівська області), досі не відпрацювали алгоритм взаємодії з громадами, що мігрують [1, с.8], що теж спричиняє низку злочинів.

Вкрай мало злочинців, які вчинили злочини на ґрунті ненависті, отримують реальний термін покарання. В Україні суд оголосив перший реальний термін за напад на ґрунті ненависті через гомофобію. Ідеться про побиття двох чоловіків у Львові в липні 2021 року. За це нападнику дали 4,1 року в'язниці [2].

Ще у вересні 2017 року Європейська комісія проти расизму та нетерпимості оприлюднила доповідь щодо України. У цій доповіді ЄКРН вимагала від органів влади вжити заходів у багатьох сферах. Дві рекомендації станом на червень 2020 року виконані не були [13].

Сьогодні для того, щоб запобігти злочинам на ґрунті ненависті державній владі необхідно впроваджувати політику засудження насильства. Для цього Верховній Раді України слід ухвалити ряд змін до Кримінального кодексу України з метою розроблення дієвого механізму притягнення до відповідальності за насильство, мотивоване ненавистю. Окрім того, варто проводити просвітницькі заходи задля популяризації думки про те, що злочини на ґрунті ненависті становлять небезпеку для гармонійного розвитку суспільства загалом.

Список використаних джерел:

1. Freedom House про злочини на ґрунті ненависті в Україні: річний звіт, 2020. URL: https://freedomhouse.org/sites/default/files/2021-06/FH-AnnualReport2020-UA_Web.pdf
2. В Україні дали перший реальний тюремний термін за гомофобний злочин. URL: <https://hromadske.ua/posts/v-ukrayini-dali-pershij-realnij-tyuremnij-termin-za-gomofobnij-zlochyn>
3. Загальна декларація прав людини. Верховна Рада України. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
4. Злочини, вчинені на ґрунті нетерпимості: Особливості розслідування. Методичні рекомендації. Львів, 2016. 120 с.
5. Конституція України. Верховна Рада України. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text
6. Кримінальний кодекс України. Верховна Рада України. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text
7. Методичні рекомендації з протидії проявам нетерпимості (ксенофобії) для прокурорів та слідчих прокуратури, представників силових структур, неурядових організацій / за заг. ред. Ю.А. Тищенко. Укр. незалеж. політ. дослідж., Інформ.-дослідн. центр «Інтеграція та розвиток». Київ ; Сімферополь : Агенство «Україна», 2011. 48 с.
8. Механізми збору та моніторингу даних про злочини на ґрунті ненависті: БДІПЛ ОБСЄ. Практичний посібник. Варшава, 2015. 59 с.
9. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105#top

10. Переслідування злочинів на ґрунті ненависті: БДПЛ ОБСЄ. Варшава, 2015. 113 с.
11. Перший реальний вирок за гомофобію: чи почнуть в Україні карати за злочини на ґрунті ненависті? URL: <https://povaha.org.ua/pershyj-realnyj-vyrok-za-gomo-fobiyu-chy-rochnut-v-ukrayini-karaty-za-zlochynu-na-grunti-nenavysti/>
12. Практика розслідування в Україні злочинів, вчинених з мотивів нетерпимості: звіт за результатами дослідження. Київ, 2021. 130 с.
13. Протидія дискримінації: Рада Європи дала рекомендації Україні. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3037636-protidia-diskriminacii-rada-evropi-dala-rekomendacii-ukraini.html>
14. Релігійний конфлікт у селі Заболоття: Рівненська єпархія ПЦУ звернеться до ДБР через дії поліції. URL: <https://volodymyrets.city/articles/145150/religijnij-konflikt-u-seli-zabolottya-rivnenska-eparhiya-pcu-zvernetsya-do-dbr-cherez-dii-policii>
15. Розуміння поняття «злочини на ґрунті ненависті»: Посібник для України. Опубліковано Бюро ОБСЄ з демократичних інститутів і прав людини (ODIHR). Warsaw, Poland, 2015. 28 с.

*Валентина Крижна**

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ МИРУ, БЕЗПЕКИ ЛЮДСТВА ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВОПОРЯДКУ

Усі кримінальні правопорушення, передбачені розділом XX Особливої частини КК, виходячи з їхніх безпосередніх об'єктів можна поділити на три групи:

1) злочини проти миру. Це: пропаганда війни; планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни; найманство (ст.ст. 436, 437, 447). Згідно із Законом від 28 січня 2014 р. розділ XX Особливої частини КК доповнено ще однією статтею – ст. 436-1, яка передбачила відповідальність за публічне заперечення чи виправдання злочинів фашизму проти людяності, пропаганду неонацистської ідеології, виготовлення та/або розповсюдження матеріалів, у яких виправдовуються злочини фашистів і їх прибічників;

2) злочини проти безпеки людства: застосування зброї масового знищення; виробництво, придбання, збут та інші дії зі зброєю масового знищення; екоцид; геноцид (ст.ст. 439–442);

3) злочини проти міжнародного правопорядку взагалі: порушення законів та звичаїв війни; посягання на життя представника іноземної держави; злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист; незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала; піратство (ст.ст. 438, 443–446).

Наведена класифікація має дещо умовний характер, оскільки міжнародний правопорядок охоплює собою і порядок, встановлений з метою забезпечення миру на нашій планеті, і порядок, встановлений для забезпечення безпеки людства. Крім положень розділу XX Особливої частини, міжнародний правопорядок гарантують і положення деяких інших статей КК (наприклад, ч. 2 ст. 338 – публічна наруга над прапором чи гербом іноземної держави; ст. 339 – незаконне підняття Державного Прапора України на річковому або морському судні; ст. 285 – неповідомлення капітаном назви свого судна при зіткненні суден на морі) [1].

Можна відзначити дві особливості злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, які відрізняють їх від інших злочинів.

Перша з них полягає в тому, що ці злочини безпосередньо пов'язані з сучасним міжнародним кримінальним правом як галуззю міжнародного публічного права. Тому

* Старший науковий співробітник наукової лабораторії з проблем протидії злочинності Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник.

при їх кваліфікації, з'ясовуючи зміст відповідних статей цього розділу, необхідно звертатися до відповідних міжнародних актів: Статуту Міжнародного військового трибуналу (1945 р.), яким були передбачені злочини проти миру (планування, підготовка, розв'язування чи ведення агресивної війни), проти людяності (жорстоке поводження з цивільним населенням, геноцид тощо), воєнні злочини (порушення законів та звичаїв війни); Женевських конвенцій (1949 р.) про поводження з військовополоненими, про поліпшення долі поранених і хворих в діючих арміях, про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які потерпіли аварію на кораблі, із складу збройних сил на морі, про захист цивільного населення під час війни; Додаткових протоколів до Женевських конвенцій: Протокол I, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (1977 р.) і Протокол II, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (1977 р.); статутів міжнародних трибуналів по Югославії (1993 р.) і по Руанді (1994 р.), Римського статуту Міжнародного кримінального суду (1998 р.) і багатьох інших.

Друга особливість – це те, що необережних злочинів серед злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку немає; із суб'єктивної сторони усі вони характеризуються умислом, а саме прямим умислом. Останнє зумовлюється, зокрема, і тим, що для злочинів, передбачених ст.ст. 436, 442, 443, 444, 446, 447 КК, обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони є спеціальна мета [2].

Пропаганда війни, передбачена ст 436 КК, з об'єктивної сторони характеризується діями в таких формах:

1) публічні заклики до агресивної війни або до розв'язування воєнного конфлікту. Публічні заклики передбачають хоча б одне відкрите звернення до невизначеного, але значного кола осіб, в якому висловлюються ідеї, погляди чи вимоги, спрямовані на те, щоб шляхом поширення їх серед населення чи його окремих категорій (представників влади, військовослужбовців тощо) схилити певну кількість осіб до певних дій. Публічність є оціночною ознакою, і питання про наявність її має вирішуватися в кожному конкретному випадку з урахуванням часу, місця, обстановки здійснення закликів тощо.

2) виготовлення матеріалів із закликами до агресивної війни або до розв'язування воєнного конфлікту. Матеріали – письмові чи зафіксовані на іншому носіїві інформації (дискеті, аудіо- чи відеокасеті) звернення, листівки, плакати, газети, журнали тощо – тут виступають засобами вчинення злочину;

3) розповсюдження таких матеріалів – дії, метою яких є доведення змісту відповідних матеріалів до відома багатьох людей (невизначеної їх кількості або певного кола). Розповсюдження матеріалів є закінченим злочином з моменту, коли хоча б частина вказаних підготовлених матеріалів потрапила до адресатів.

Оскільки цей злочин є міжнародним, а об'єктом його є мир у всьому світі, особа має нести відповідальність за ст. 436 за пропаганду агресивної війни або воєнного конфлікту як між Україною та іншою державою, так і між третіми державами.

Застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, означає:

– застосування під час війни та збройних конфліктів окремих видів зброї: деяких видів наземних і підводних мін, куль і розривних снарядів, мін-пасток, запалювальної та лазерної зброї, що осліплює; бактеріологічної (біологічної) зброї і токсинів; нейтронної зброї; будь-якої зброї, що ранив осколками, які не можна виявити в тілі за допомогою рентгенівського опромінення; задушливих, отруйних та інших газів і рідин;

– використання як зброї штучно викликаних явищ природи (землетрусів, цунамі тощо);

– використання присутності чи пересування цивільного населення для захисту певних пунктів чи районів від військових дій, або використання голоду серед цивільного населення; оголошення про те, що нікому не буде дано пощади;

– бомбардування незахищених міст, сіл, осель і будівель, інших споруджень і засобів транспорту, що використовуються виключно цивільним населенням; бомбардування госпіталів та інших місць та будівель, де зібрані хворі і поранені, якщо ці місця

та будівлі позначені помітними знаками та не слугують одночасно військовим потребам; затоплення торговельних суден, які не відмовляються зупинитися та не вчиняють опору при огляді та обшуку;

– піддавання нападу гребель та дамб, нафтопромислів та супертанкерів, атомних електростанцій та інших об'єктів, що містять небезпечні сили, об'єктів, необхідних для виживання цивільного населення (запасів продуктів харчування, посівів, споруджень для постачання питної води тощо) [3].

До інших порушень законів та звичаїв війни можна віднести примушування підданих ворога брати участь у військових діях, спрямованих проти їх країн; порушення недоторканності парламентерів; порушення договору про перемир'я; взяття в полон представників санітарного складу, священнослужителів та деяких інших категорій осіб, які користуються спеціальним захистом; незаконне користування парламентськими чи національними прапорами, військовими відзнаками і форменим одягом ворога, знищення культурних цінностей та споруд, головним призначенням яких є збереження цих цінностей (музеї, бібліотеки, архіви) тощо.

Проте такий вид порушення законів і звичаїв війни, як застосування забороненої зброї масового знищення, кваліфікується за ст. 439, а в разі, якщо воно поєднане з умисним вбивством, – за ч. 2 ст. 438 і ч. 2 ст. 439 КК.

Зазначені закони і звичаї війни мають бути передбачені міжнародними договорами, що мають юридичну силу для України, тобто чинними міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана ВР. За ст. 438 не може настати відповідальність за порушення звичаю війни, який не отримав юридичного закріплення у відповідному міжнародному договорі.

Необхідно зазначити, що зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загально-визнаними принципами і нормами міжнародного права.

Список використаних джерел:

1. Кваліфікація злочинів : навч. пос. / за ред.: О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. Київ : Істина, 2010. 430 с.
2. Строкова І. І. Кримінальна відповідальність за геноцид (порівняльний аналіз) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2010. 18 с.
3. Злочини проти людства. Боротьба за правосуддя в усьому світі / Джеффри Робертсон (королівський адвокат) ; пер. з англ. Г.Є. Краснокутського. Одеса : Бахва, 2006. 628 с.

*Наталія Кулакова**

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА ОХОРОНА КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Ефективність міжнародно-правової системи захисту культурної спадщини залежить, насамперед, від таких обставин як укріплення мирного співіснування держав, і саме головне, припинення збройних конфліктів, використання тільки мирних засобів для їх вирішення, безперечне виконання державами та громадянами норм міжнародного права та національного законодавства по захисту культурної спадщини.

Сьогодні в Україні знаходиться 7 об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО, і ще 17 об'єктів включено до Попереднього списку Світової спадщини. Крім них, в Україні

* Професор кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент.

існують ще тисячі культурних установ та пам'яток, що мають значну історичну цінність [1].

Через російську агресію на території України руйнацій та пошкоджень зазнали 104 об'єкти культурної спадщини. Серед них: 17 пам'яток національного значення, 81 – місцевого значення та 6 – щойно виявлених об'єктів культурної спадщини. Найбільше руйнувань зазнала культурна спадщина Харківщини. Наразі там зафіксовано 88 епізодів, з них у самому місті Харкові та його околицях – 75. У Донецькій області зафіксовано 62 випадки, з них 47 у Маріуполі. В Київській області постраждали від окупантів 49 об'єктів, з них найбільше – 34 в Бучанському районі. У Чернігівській області всього зафіксовано 33 випадки пошкоджень, з них 27 в Чернігові, в Луганській області – 21, з них 17 в Северодонецькому районі, в Сумській області – 20, з них 16 в Охтирському районі. Зафіксовано також 8 епізодів у Запорізькій області, 6 у Житомирській області, по 5 в м. Києві та Херсонській області, по 1 у Дніпропетровській, Миколаївській і Одеській областях [2].

Комплексне розв'язання проблеми охорони об'єктів охорони культурної спадщини можливе при спільній діяльності світової спільноти на основі застосування запобіжних заходів, що передбачені міжнародно-правовими актами. Сьогодні закладено підвалини міжнародного захисту культурної спадщини. Починаючи з XIX ст. окремі питання щодо необхідності такої діяльності було порушено на засіданнях архітектурних секцій у межах Всесвітніх виставок, починаючи з 1855 р., де були продемонстровані зображення історичних пам'яток та реставраційні проекти. Це була спроба відображення процесів збереження та способів реставрації пам'ятників [15].

У 1874 р. відбулася Брюсельська міжнародна конференція, на якій була прикута увага до міжнародно-правового захисту культурних цінностей, яка отримала назву «Брюсельська декларація про закони та звичаї війни», завданням якої було зменшення страждань людей під час збройних конфліктів держав за допомогою кодифікації законів та звичаїв війни. У ст. 8 декларації передбачалося, що «власність громад, а також релігійних установ та благодійних навчальних, художніх і наукових закладів, навіть таких, що належать державі, має поважатися нарівні з приватною власністю. Всіляке загарбання, а також навмисне руйнування чи пошкодження подібних установ, пам'яток, художніх і наукових творів переслідуються відповідною владою» [5].

А у ст. 17 «під час бомбардування необхідно вживати всіх належних заходів для збереження, наскільки це можливо, церков, художніх, наукових та благодійних споруд, шпиталів та інших пунктів, призначених для зібрання хворих і поранених, якщо тільки останні не використовуються водночас і для досягнення якихось воєнних цілей. Обложені зобов'язуються вирізнити ці споруди особливими видимими знаками, що їх належить завчасно вказати супротивникові». Проблемою Декларації було те, що вона не була прийнята, але, зрозуміло, відіграла значну роль у формуванні міжнародних норм щодо законів війни [12, с. 67].

Уперше спробу охорони культурної спадщини на міжнародному рівні було здійснено на Гаазьких конференціях 1899 і 1907 рр., на яких було прийнято 13 конвенцій, що започаткували формування принципів й норм міжнародного права, які передбачали спеціальні заходи охорони історичних і культурних об'єктів – мистецтва, історії, археології, давні рукописи й книги, будівлі, в яких зберігаються чи експонуються культурні надбання, а також окремо – центри зосередження культурних цінностей.

Конвенція про закони і звичаї суходільної війни від 18 жовтня 1907 р. у двох статтях передбачає регулювання захист культурних цінностей у військовому конфлікті. Так, за ст. XXVII передбачено, що «під час облоги й бомбардувань слід ужити всіх необхідних заходів, щоб уберегти, по спроможності, храми, будівлі, що служать цілям науки, мистецтва і доброчинності, історичні пам'ятки, шпиталі та місця, де зосереджено хворих чи поранених, за умови, що такі будівлі й місця не служать водночас воєнним цілям.

Піддані облозі зобов'язані вирізнити ці будівлі особливими помітними знаками, про які тих, що проводять облогу, слід попередньо поінформувати» [6].

Заслуговує на увагу те, що на відміну від ст. 17 Брюсельської декларації 1874 р. Конвенція ІV розширює перелік об'єктів культурної спадщини, а також передбачає умову про невикористання їх у військових цілях, хоча привертає увагу, достатньо умовне визначення «щоб уберегти, по спроможі».

Ст. LVI Конвенції передбачає відповідальність за посягання на «Власність громад, установ церковних, добродійних та освітніх, художніх і наукових, навіть таких, що належать Державі, прирівнюється до приватної власності. Всіляке умисне загарбання, знищення чи пошкодження подібних установ, історичних пам'яток, творів художніх або наукових забороняється і має переслідуватись» [6].

ІХ Гаазька конференція про бомбардування морськими силами під час війни від 18 жовтня 1907 р. у Конвенції «культурним цінностям» присвячено ст. 5 «При бомбардуванні морськими силами повинні бути прийняті начальником всі необхідні заходи для того, щоб щадити, по спроможі, історичні пам'ятники, храми, будівлі, що слугують цілям науки, мистецтва та благодійності, шпиталі та місця, де зібрані хворі або поранені за умови, що такі будівлі та місця не використовуються одночасно військовим цілям» [7]. Жителі міст повинні були означити ці будівлі або збірні місця видимими знаками.

Велике значення для розвитку міжнародного права, яке регулює питання правового захисту об'єктів культурної спадщини, має Договір про охорону художніх та наукових закладів та історичних пам'яток (в історії отримав назву «Пакт Реріха» [8]). Цей документ був схвалений на міжнародних конференціях – 1931, 1932 рр. у м. Брюгге (Бельгія) і в 1933 р. у Вашингтоні (США). У роботі конференцій брали участь делегати декількох десятків країн. Документ був підписаний на святковій церемонії у Білому домі представниками двадцяти однієї республіки 15 квітня 1935 р. і вступив в силу 26 серпня 1935 р. сьогодні цей документ пов'язує одинадцять держав західної півкулі та США.

У цьому документі було зазначено що він приймається для того, «щоб захистити в час будь-якої небезпеки всі державні та приватні нерухомі пам'ятки, що становлять культурну скарбницю народів, вирішили укласти договір із цією метою і заради того, щоб забезпечити повагу до культурних цінностей та їх захист під час війни й у мирний час».

Стаття I передбачає, що «Історичні пам'ятки, музеї, наукові, художні, навчальні й культурні заклади розглядатимуться як нейтральні та як такі користуватимуться повагою і захистом з боку воюючих сторін. Такою ж повагою і захистом користуватиметься персонал вищезазначених закладів.

Така ж повага і захист надаватимуться історичним пам'яткам, музеям, науковим, художнім, навчальним закладам як у дні миру, так і під час війни» [6]. А ст. 3 визначає символ, для означення культурних цінностей «розпізнавальний прапор (червоне коло з трьома червоними кружками всередині на білому тлі) відповідно до моделі» [8].

Унікальність та універсальність цього документа полягає в тому, що він достатньо стисло, доступно визначає перелік пам'яток і закладів, які потребують захисту (ст.4).

На міжнародній конференції в Гаазі 14.05.1954 р. було підписано «Конвенцію про захист культурних цінностей у випадках озброєного конфлікту», яка і до цього часу є основним документом щодо захисту об'єктів культурної спадщини. Її положення були доповнені в 1999 р. Другим Протоколом, який продовжував безперервну та системну діяльність удосконалення міжнародно-правових норм [4].

Конвенція була прийнята після тривалої роботи спеціально скликаної для цієї цілі міжнародної конференції, яка сприяла стрімкому розвитку становлення міжнародно-правового захисту культурних цінностей у випадку військового конфлікту. За своїм характером це системний документ, який має значення для всіх країн світу при забезпеченні захисту культурної спадщини. Оскільки вона не тільки визначає поняття культурної спадщини «цінності, рухомі або нерухомі, які мають велике значення для культурної спадщини кожного народу, такі як пам'ятники архітектури, мистецтва або історії, релігійні або світські, археологічне місцезнаходження, архітектурні ансамблі, які в якості таких представляють історичний або художній інтерес, твори мистецтва, рукописи книг, інші предмети художнього, історичного або археологічного значення,

а також наукові колекції або важливі колекції книг, архівних матеріалів або репродукції цінностей», У визначені культурних цінностей об'єднано цілий список об'єктів, які незважаючи на їх різноманіття володіють характерними ознаками. Але і кодифікує всі найважливіші норми по захисту культурних цінностей у випадках збройного конфлікту.

По-перше, передбачено заборону вивезення культурної власності з окупованої території; по-друге, вимога повернення зазначеної власності на території держави, з якої були вони вивезені; по-третє, заборона використання культурної власності як компенсації відшкодування шкоди, що була завдана воєнними діями; вчетверте, норми Конвенції діють не тільки під час озброєного конфлікту, але і період неоголошеної війни, на період окупації, навіть, якщо вона не зустрічає збройного супротиву, а також у випадку збройного конфлікту локального характеру.

Другий протокол 1999 р. до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у випадках збройного конфлікту 1954 р. доповнював і не змінював норми Конвенції. Цей документ має комплексний характер, що підтверджується його преамбулою, а саме спадкоємністю норм аналогічної Конвенції «норми, що регулюють захист культурних цінностей у випадках збройного конфлікту, повинні відображати розвиток міжнародного права» [9]. Окремі положення Конвенції були розширені, а саме: у ст. 5 визначені підготовчі заходи у мирний час для захисту культурних цінностей від наслідків конфлікту, який може виникнути; визначена система криміналізації окремих діянь; відповідальність держав (ст. 38).

І особливого значення набуває формування інституціонального механізму, що визначено у Розділі 6, а саме органи: нарада Сторін, Комітет по захисту культурних цінностей у випадку збройного конфлікту та Фонд для захисту культурних цінностей у випадку збройного конфлікту.

Ці норми свідчать про перспективи розвитку міжнародного законодавства при розробці системи захисту культурних цінностей.

Важливе значення для подальшого залучення держав до розвитку гуманітарного права, при здійсненні захисту культурної спадщини, також мало прийняття Додаткових протоколів 1977 рр. до Женевських конвенцій 1949 р. два Додаткових протоколи включили статті про захист культурних цінностей. Так, стаття 53 Протоколу I містить таке положення «Без шкоди для положень Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14 травня 1954 р. та інших відповідних міжнародних документів забороняється: а) здійснювати будь-які ворожі акти, спрямовані проти тих історичних пам'ятників, творів мистецтва або місць відправлення культу, які складають культурну або духовну спадщину народів; б) використовувати такі об'єкти для підтримки військових зусиль; с) зробити такі об'єкти об'єктами репресалій» [10].

Ст. 16 Протоколу II забороняє здійснювати будь-які ворожі дії, спрямовані проти культурних цінностей та використовувати їх для підтримки військових зусиль [11].

Одна з перших спроб розробити понятійний апарат об'єктів охорони культури було зроблена Міжнародною хартією, прийнятою на II Міжнародному конгресі архітекторів і технічних спеціалістів з питань збереження монументальних пам'яток, що відбувся у Венеції (травень 1964 р.) та Конвенцією про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини 1972 р. [3].

Під культурною спадщиною розуміється «пам'ятки: твори архітектури, монументальної скульптури й живопису, елементи та структури археологічного характеру, написи, печери та групи елементів, які мають видатну універсальну цінність з точки зору історії, мистецтва чи науки; ансамблі: групи ізольованих чи об'єднаних будівель, архітектура, єдність чи зв'язок з пейзажем яких є видатною універсальною цінністю з позиції історії, мистецтва чи науки; визначні місця: твори людини або спільні витвори людини й природи, а також зони, включаючи археологічні визначні місця, що є універсальною цінністю з точки зору історії, естетики, етнології чи антропології».

Предметом охорони об'єкта культурної спадщини є характерна властивість об'єкта культурної спадщини, що становить його історико-культурну цінність, на підставі якої

цей об'єкт визнається пам'яткою. Усе це зумовлює актуальність розвитку та впровадження міжнародного законодавства.

Чинні міжнародно-правові акти із захисту культурних цінностей, безсумнівно мають значний потенціал, особливо при розробленні системи запобіжних заходів, спрямованих на захист об'єктів культурної спадщини.

Список використаних джерел:

1. Благодійна ініціатива «Save Ukrainian Culture» для захисту світової культурної спадщини від російських загарбників. URL: arts.gov.ua/blagodijna-inicziatyva-save-ukrainian-culture.

2. МКІП зафіксовано понад 300 епізодів воєнних злочинів росіян проти культурної спадщини. URL: <https://mkip.gov.ua/news/7109.html>.

3. Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua>. – Назва з екрану.

4. Конвенція о защите культурных ценностей в случае вооруженного конфликта. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua>

5. Брюссельська декларація про закони та звичаї війни. URL: te.zavantag.com/docs/238/index-23956-5.html

6. Конвенція про закони і звичаї суходільної війни. URL: zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_222.

7. Конвенція про бомбардування морськими силами під час війни (ІХ Гаазька конвенція). URL: <http://zakonu.com.ua/lawbase/sedcontent.html?id=7243&p=1>.

8. Договір про охорону художніх та наукових закладів та історичних пам'яток (Пакт Реріха). URL: uazakon.com/document/tpart22/isx22214.htm.

9. Другий протокол 1999 р. до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у випадках збройного конфлікту 1954 р. URL: icrc.org/rus/resources/documents/misc/ratification-kit-cultural-property-271004.htm

10. Дополнительный протокол к Женевским конвенциям от 12 августа 1949 года, касающийся защиты жертв международных вооруженных конфликтов (Протокол I). Женева, 8 июня 1977 года. URL: icrc.org/rus/resources/documents/misc/treaties-additional-protocol-1.htm

11. Дополнительный протокол к Женевским конвенциям от 12 августа 1949 года, касающийся защиты жертв немеждународных вооруженных конфликтов (Протокол II). Женева, 8 июня 1977 года. URL: icrc.org/rus/resources/documents/misc/6lkb31.htm

12. Богуславский М.М. Международная охрана культурных ценностей. Москва : Международные отношения, 1979. 192 с.

13. Каткова Т.Г., Каткова Т.В. Особливості розслідування злочинів, пов'язаних із посяганнями на культурну спадщину. Харків : Право, 2011. 240 с.

14. Каткова Т.Г. Захист культурних цінностей під час збройних конфліктів : URL: <http://uchni.com.ua/kultura/5124/index.html>.

*Олена Матюшенко**
*Людмила Мостепанюк***

ПРО ДЕЯКІ ВИДИ ПОКАРАННЯ В КОНТЕКСТІ ЗМІН ДО КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Колабораціонізм підриває національну безпеку України, становить безпосередню загрозу державному суверенітету, територіальній цілісності, конституційному ладу та

* Завідувач кафедри кримінального права Національної академії внутрішніх справ, кандидат наук з державного управління.

** Доцент кафедри кримінального права Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент.

іншим національним інтересам України. Для припинення такої діяльності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» від 03.03.2022 р. № 2108-IX до Кримінального кодексу України (далі – КК) внесено зміни:

1. Розділ 1 «Злочини проти основ національної безпеки України» Особливої частини КК доповнено новою кримінально-правовою нормою, що передбачає кримінальну відповідальність за колабораційну діяльність.

2. Зазнали змін положення статті 55 КК «Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю»: розширено терміни позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як основного або додаткового покарання за вчинення кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України, передбачених статтею 111-1 КК. У такому випадку позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю призначається на строк від десяти до п'ятнадцяти років.

3. Розширено підстави для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру, якими тепер є і вчинення уповноваженою особою від імені юридичної особи будь-якого із кримінальних правопорушень, передбачених статтями 111-1 КК.

4. Удосконалено та розширено сферу застосування заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб, а саме: на сьогодні ліквідація юридичної особи застосовується судом у разі вчинення її уповноваженою особою будь-якого із кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111-1 КК.

Метою вказаних законодавчих змін до положень чинного КК мало бути встановлення справедливого покарання для осіб, які співпрацюють з державою-агресором, а також обмеження доступу таких осіб до посад, пов'язаних із виконанням функцій держави чи місцевого самоврядування. Як впливає зі змісту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» від 03.03.2022 р. № 2108-IX, його завданням є:

1) обмеження доступу до зайняття посад, пов'язаних із виконанням функцій держави чи місцевого самоврядування, строком до 15 років;

2) встановлення інших покарання для осіб, які співпрацювали з державою-агресором, її окупаційною адміністрацією та/або її збройними чи воєнізованими формуваннями;

3) можливість ліквідації юридичних осіб, уповноважені особи яких здійснювали таку співпрацю, шляхом встановлення кримінальної відповідальності за відповідні діяння.

Слід зазначити, що прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» від 03.03.2022 р. є дещо запізнлим, адже ще 24.02.2021 р. у Верховній Раді України був зареєстрований проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність)», реєстр. № 5144 від 24.02.2021 р.

Цей проект мав на меті встановлення кримінальної відповідальності за сприяння Російській Федерації у здійсненні агресивних дій, розгортанні збройного конфлікту проти України, включаючи підтримку збройних формувань та окупаційних адміністрацій держави-агресора та інші дії, які кваліфікуються як колабораціонізм.

Особливе занепокоєння викликає той факт, що особи, причетні до проявів колабораціонізму, можуть претендувати на посади в органах державної влади, впливати на формування державної політики та інформаційного простору України, що є неприпустимим в умовах продовження збройної агресії та ведення бойових дій.

Урегулювання даного питання неможливе без відновлення справедливості та обмеження ряду прав осіб, причетних до колабораціонізму шляхом встановлення відповідного покарання.

Отже, предметом нашого наукового інтересу є покарання за кримінальне правопорушення, передбачене ст. 111-1 КК – позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, яке передбачається як основний або додатковий вид покарання в межах санкцій вказаної норми. При чому, у ч. 1 та ч. 2 ст. 111-1 КК позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю є основним видом покарання, у ч.ч. 3 – 8 ст. 111-1 КК – додатковим. Але у всіх випадках розмір аналізованого покарання є незмінним: від 10 до 15 років.

Зважаючи на особливі умови воєнного стану, в якому вже кілька місяців живе Україна, на особливу роль осіб, які вчиняють колабораційну діяльність у різних її формах, передусім тих, що описані в ч. 3 ст. 111-1 КК (мова йде про пропаганду в закладах освіти), на можливий потужний вплив осіб, які виконують функції держави і провадять таку незаконну діяльність, на недостатньо стійко сформовану свідомість учнів та студентів, ми вбачаємо за необхідне встановити необмежені терміни призначення покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю у разі вчинення колабораційної діяльності у таких випадках: а) протягом дії воєнного чи надзвичайного часу, б) стосовно осіб, які є представниками органів державної влади, здійснюють організаційно-розпорядчі або адміністративно-господарські обов'язки, в) якщо прояви колабораційної діяльності спрямовані на школярів чи студентів.

Висновок. За наявності зазначених обставин пропонується позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як основне та додаткове покарання призначати без обмежень у часі, тобто довічно.

Вікторія Мозоль*

ВОЄННИЙ ТА ВІЙСЬКОВИЙ ЗЛОЧИН: ПОНЯТТЯ, ВІДМІННІСТЬ, ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

Протягом свого існування людство завжди використовувало війну як дієвий, але в той же час і безжалюгідний спосіб вирішення конфліктів, чи досягнення своїх політичних, економічних потреб. За свідченнями вчених у світі за його історію було спричинено більше ніж 15 тисяч війн, які забрали мільярди людських життів [1].

Війна та бойові дії радикально впливають на всі соціальні процеси, у тому числі криміногенні. Закономірністю розвитку злочинності у воєнний час є: зміна структури, підвищення суспільної небезпеки злочинності та посилення її латентності. Жорстокість війни, суб'єктивне зменшення цінності людського життя та здоров'я продукує насильницькі злочини. Матеріальні труднощі, пов'язані з бойовими умовами, послаблення охорони матеріальних цінностей, безпеки мирного населення – усе це сприяє вчиненню корисливих злочинів, мародерства. На сьогодні тема мародерства є актуальною, адже українці зіштовхнулися з проблемою збереження свого майна під час війни. Мародери розкрадають майно жителів міст, які покинули місце свого проживання, рятуючись від обстрілів та бомбардувань. Крадії «працюють» в оселях громадян прямо під час обстрілів. Перевтома та збільшення насиченості джерелами підвищеної небезпеки (зброєю, бойовою технікою) на тлі зменшення цінності людського життя та здоров'я сприяє підвищенню рівня необережної злочинності [2, с. 31].

Сьогодні для нашої країни настав надскладний час. У зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України 24 лютого 2022 року Указом Президента України № 64/2022 в країні введено воєнний стан. Незаконне вторгнення Російської Федерації в Україну – це беззаперечний злочин, проте слід розібратися за який саме воєнний чи військовий злочин буде нести відповідальність агресор, адже різниця між цими двома поняттями досить суттєва.

* Старший науковий співробітник наукової лабораторії з проблем превентивної діяльності та запобігання корупції навчально-наукового інституту № 3 Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук.

Воєнний злочин – порушення законів та звичаїв війни. Воєнні злочини належать до сфери виключно міжнародного кримінального права. Загальний перелік воєнних злочинів закріплений у Статуті Міжнародного кримінального суду (Римський статут). Українське законодавство не містить визначення поняття «воєнний злочин». Попри відсутність законодавчого визначення воєнних злочинів, деякі з тих, що передбачені КК, є саме воєнними, а не військовими, злочинами, а саме: мародерство (стаття 432 КК); насильство над населенням у районі воєнних дій (стаття 433 КК); погане поводження з військовополоненими (стаття 434 КК); незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала та зловживання ними (стаття 435 КК) [3].

Міжнародним правом встановлена не тільки особиста відповідальність за воєнні злочини, а також командна відповідальність. Командир певного військового об'єднання несе відповідальність за порушення його підлеглими норм міжнародного гуманітарного права у тому випадку, якщо він володів інформацією про можливість вчинення ними правопорушень, проте не приклав зусиль для їх попередження чи припинення згідно статті 86 І протоколу до Женевських конвенцій 1949 року.

Термін давності не застосовується до воєнних злочинів та злочинів проти людства та людяності, що закріплено у Конвенції ООН «Про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства» від 1968 року та Конвенції держав-учасниць Ради Європи «Про незастосування строків давності до злочинів проти людяності та воєнних злочинів».

Міжнародний кримінальний суд (МКС) – міжнародний судовий орган, який розглядає справи у притягненні осіб за вчинення злочину геноциду, воєнних злочинів і злочинів проти людяності. Заснований на основі Римського статуту, прийнятого в 1998 році. Існує з липня 2002 року. МКС розташований у місті Гаазі, однак проте за бажанням Суду засідання можуть проходити у будь-якому місці [4].

Прокурор Міжнародного кримінального суду в Гаазі Карім Хан проголосив, що робота зі збору доказів розпочалася. У заяві перелічені назви 39 країн, які звернулися до МКС, і викладені копії звернень, зокрема, спільного від 38 країн, серед яких Велика Британія, Австрія, Чехія, Канада, Польща; і окремо звернення Литви.

З початку масштабного вторгнення російських військ в Україну до початку доби 18 квітня загинули 2072 мирні жителі, у тому числі 169 дітей, заявили у Верховному комісаріаті ООН з прав людини. Ще 2818 людей зазнали поранень, зокрема 272 дитини.

Найбільше жертв на Донбасі, де загинули 732 людини. На територіях, що контролювалися на момент початку війни Україною, загинули 653 людини, 79 були вбиті на території, контрольованій угрупованнями «ДНР» та «ЛНР». В ООН наголошують, що реальна кількість жертв може бути вищою – через бойові дії, що тривають, верифікована інформація з місць надходить із затримками [5].

Згідно з даними Офісу Генерального прокурора в Україні станом на 8 травня 2022 р. зареєстровано 10373 злочинів (порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 КК); планування, підготовка або розв'язання та ведення агресивної війни (ст. 437 КК); пропаганда війни (ст. 436 КК) та інші, 4945 злочинів проти національної безпеки (посягання на територіальну цілісність і недоторканість України (ст. 110 КК); державна зрада (ст. 111 КК); диверсія (ст. 113 КК) та інші. Загинуло 225 дітей, поранено 413. Зафіксовані також чисельні випадки руйнувань житлової інфраструктури, вбивств мирних жителів та мародерства з боку російських військових на захопленій українській території [6].

Військовий злочин – суспільно небезпечне винне діяння при несенні служби у конкретній армії конкретної країни. Відповідно до КК України (розділ XIX) військові кримінальні правопорушення – це кримінальні правопорушення проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби, вчинені військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів.

До особливих ознак вказаних злочинів, ми можемо віднести: об'єкт – встановлений порядок проходження військової служби та суб'єкт – військовослужбовці ЗСУ та

інших державних органів. У XIX розділі Кримінального кодексу (статті 402 – 433) вказано 9 груп військових кримінальних правопорушень:

1. Проти порядку підлеглості та військової честі.
2. Проти проходження військової служби.
3. Проти порядку користування військовим майном та його збереження.
4. Проти порядку експлуатації військової техніки.
5. Проти порядку несення бойового чергування та інших спеціальних служб.
6. Проти встановленого порядку збереження військової таємниці.
7. Військові посадові кримінальні правопорушення.
8. Проти порядку несення служби на полі боя та в районі військових дій.
9. Кримінальні правопорушення, відповідальність за які передбачена міжнародними конвенціями [3].

Отже, військові злочини – це злочинні діяння, передбачені саме КК України, відповідно до якого за них несуть відповідальність військовослужбовці: Збройних Сил України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, Національної гвардії України, інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації, інші особи, визначені законом.

Підсумовуючи, можна сказати, що воєнні злочини вчиняються виключно на війні, а військові злочини вчиняються виключно у війську. За злочини, вчинені під час війни Російської Федерації проти України, країна-агресор понесе відповідальність саме за воєнні злочини.

Список використаних джерел:

1. Розмежування понять воєнний та військовий злочин. URL: mil.in.ua/uk/blogs/rozmezhuвання-ponyat-voєnnij-ta-vijskovij-zlochyn/ (дата звернення 08.05.2022).
2. Джужа О.М. Гаркуша А.В. Актуальність кримінологічного дослідження екстремальних умов (ситуацій), що сприяють злочинності під час проведення Антитерористичної операції. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 2. С. 27 – 36. URL: elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/865/1/5.pdf (дата звернення 08.05.2022).
3. Кримінальний кодекс України від 05 квіт. 2001 № 2341-III URL: zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14 (дата звернення 08.05.2022).
4. Що таке воєнний та військовий злочин. Відповідальність. URL: jurliga.ligazakon.net/ru/news/209975_shcho-take-vonniy-ta-vyskoviy-zlochyn-vdpovdalnst (дата звернення 08.05.2022).
5. Ukraine: Behng the numbers. URL: <https://www.ohchr.org/en> (дата звернення 08.05.2022).
6. Офіс Генерального прокурора. URL: <https://www.gp.gov.ua/> (дата звернення 08.05.2022).

Тетяна Мох*
Софія Храмова**

КРИМІНОГЕННА СИТУАЦІЯ В КРАЇНІ ПІД ЧАС ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ

Українська держава переживає нелегкі часи, пов'язані загостренням ситуації у країні та введенням військового стану, реформуванням економіки, боротьбою з криміналізацією, яка становить особливу загрозу суспільству.

Причинами ускладнення криміногенної ситуації впродовж усього періоду існування України як незалежної держави є передусім перманентна економічна криза, що

* Викладачка кафедри тактико-спеціальної, вогневої та фізичної підготовки Одеського державного університету внутрішніх справ.

** Курсантка Одеського державного університету внутрішніх справ.

виявляється насамперед у непомірному зростанні цін на продукти харчування і промислові товари, а також безробіття, правовий нігілізм, беззаконня, падіння моральних устоїв тощо. Останнім часом особливої гостроти набула криза в духовно-моральній сфері, що призвело до різкого зростання таких видів злочинів, як умисне вбивство, крадіжки, зґвалтування, хуліганство, злочини, пов'язані з наркотиками, дезертирство тощо. Триває процес інтернаціоналізації злочинності, за якою зростає число злочинних проявів, що мають міжнародний характер. Усе це створює загрозу конституційним засадам функціонування державної влади в Україні [1].

Стосовно криміногенної ситуації під час війни на 33-й день повномасштабної війни росії проти України: поліція за цей час отримала понад 900 тисяч повідомлень від громадян. Найчастіше люди звертаються за інформаційною та консультаційною допомогою. Також активно повідомляють про виявлення підозрілих осіб чи ймовірно вибухонебезпечні предмети.

Загалом кількість заяв про кримінальні та адміністративні правопорушення зменшилась у понад 2,5 рази в порівнянні з аналогічним періодом минулого року. Наразі за зверненнями громадян зафіксовано скоєння близько 13 тисяч злочинів, з них більше 10 тисяч – тяжкі та особливо тяжкі звертаючи увагу на крадіжки, вчинені в умовах воєнного стану. За такими фактами вже зареєстровано понад 330 кримінальних проваджень – це пов'язано з безробіттям та відчуттям безкарності [2].

Але звертаючи увагу на очільника Національної поліції Ігоря Клименко, який подякував небайдужим громадянам, які допомагають поліції затримувати мародерів, однак попросив бути гуманнішими. «Так, ці особи скоїли злочини в цей надзвичайно складний для всіх час, але не варто відверто знущатися та катувати їх. Вони відповідатимуть за Законом, бо Україна – правова Держава», наголосив він [3].

Поліція докладає максимум зусиль, щоб забезпечити стабільний криміногенний стан в країні, не допускає скоєння нових правопорушень та розкриває справи, які є на цей момент, а на території, де не працює лінія зв'язку з поліцією, зробили альтернативні способи звернення громадян до поліції задля кращої співпраці.

Список використаних джерел:

1. Кулик О.Г. Кримінальна ситуація в Україні: сучасні тенденції. *Наука і правоохорона*. 2019. № 2. С. 149–158.
2. <https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/28/7335262/>
3. <https://www.facebook.com/100063549430817/posts/405824704879174/?d=n>

Вячеслав Навроцький*

ВИКЛИКИ, ЩО ПОСТАЛИ ПЕРЕД УКРАЇНСЬКИМ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОМ З ПОЧАТКОМ УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКОЇ ВІЙНИ

Запропонована постановка теми передбачає відповідь принаймні на такі групи питань:

1. Яким був стан українського кримінального права на 24.02.2022 р. – у якій мірі воно відображало запити воєнного часу?
2. Які нові проблеми виникли з початком війни?
3. Як долаються ці проблеми шляхом законодавчих новел, нових підходів до тлумачення чинних кримінально-правових норм, через формування актуальних правозастосовних позицій, завдяки розробці оригінальних теоретичних концепцій.

* Професор кафедри кримінального права і кримінології факультету № 1 Інституту підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції Львівського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України.

Відповідаючи на перше з поставлених питань, належить пам'ятати, що по-перше, війна не почалася 24 лютого 2022 р. – вона триває вже вісім років, а, по-друге, положення, розраховані на застосування в умовах війни, в кримінальному праві існують віддавна. Тому часу на підготовку до «мобілізації» кримінального права було більш ніж досить. Інша справа, як він був використаний. На жаль, далеко не найкращим чином. І це виявилось в усіх аспектах існування кримінального права – законодавчому, правозастосовному, теоретичному, дидактичному.

Було б несправедливим стверджувати, що в законодавстві до початку відкритого нападу РФ на Україну не було зовсім нічого, розрахованого на його застосування в умовах воєнного часу. Серед відповідних положень варто відзначити такі:

- поміж обставин, які обтяжують покарання, є така, як «вчинення злочину з використанням умов воєнного або надзвичайного стану, інших надзвичайних подій» (п. 11 ч. 1 ст. 67 КК України);

- криміналізація таких дій, як «перетинання державного кордону України ...представниками підрозділів збройних сил чи інших силових відомств держави агресора у будь-який спосіб» (ст.332-2 КК України); «перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань» (ст.114-1 КК).

Крім того, в КК України традиційно передбачалося немало інших посягань у сфері захисту державної незалежності, обороноздатності, порядку проходження військової служби, міжнародної безпеки, передбачених розділами I, XIV, XIX та XX КК України.

Тобто, на перший погляд, принаймні чисто кількісно, кримінальне законодавство до активної фази війни було готове.

Водночас, правозастосовна практика у цій частині, як на мене, виявилася не підготовленою. Чітких правових позицій щодо застосування норм «воєнного» характеру або не було сформовано взагалі, або ж вони пробивалися через безліч рутинних, суперечливих, і, не побоюся сказати, антиукраїнських рішень. Досить нагадати кілька конкретних справ, які тяглися роками і роками. Це справа українського прикордонника Колмогорова, який перебуваючи на посту в м. Маріуполі, застосував зброю для зупинення автомобіля, що на березі моря подавав сигнали фарами в сторону моря. Ще в 2014 році засуджений до 13 років позбавлення волі – по суті за виконання статутних вимог. Це справа генерала Назарова, засудженого до 7 років позбавлення волі за наказ відправити літаки в Луганський аеропорт та надати допомогу обложеним львівським десантникам. Це справа генерала Марченка («справа про бронезилети»). По перших двох справах рішення приймали вищі судові інстанції після багаторічного розслідування та судового розгляду – засуджені визнані невинуватими, остання справа свого остаточного вирішення не знайшло і досі. Чи не є наслідком таких правозастосовних підходів те, що щодо затримуваних диверсантів не застосовується зброя на враження, що не здійснювалися заходи щодо деблокування Маріуполя, що бронезилети мусять поставляти волонтери, а не служби постачання ЗСУ – адже за таке судять? По кожній із цих справ оголошували підозру висували та підтримували звинувачення, приймали судові рішення конкретні слідчі, прокурори і судді. Де вони зараз – у кабінетах, чи в окопах? Бо генерал Марченко донедавна успішно керував обороною Миколаєва, зараз він теж у строю.

Мушу констатувати, що в теорії кримінального права питання тлумачення та застосування норм, розрахованих на застосування під час війни, вдосконалення відповідних законодавчих положень, явно не були в пріоритеті. Про це свідчить мізерна кількість публікацій та захищених дисертацій. З них – лише одна докторська (КАРПЕНКО Микола Іванович. Теоретико-методологічне дослідження злочинів проти встановленого порядку несення військової служби за Кримінальним кодексом України. Дисертація д.ю.н. – Ірпінь, 2020), до того ж, присвячена лише одному з напрямків проблеми. А в навчальному процесі – чого гріха таїти – на теми, які стосувалися «воєнних» посягань, та які були в кінці силабусу, часто вже не вистачало часу.

Чи не найбільшим упущенням передвоєнного часу стало те, що КК України так і не було узгоджено зі Статутом МКС. У теорії про це говорилося та формулювалися

конкретні пропозиції віддавна (КУЧЕВСЬКА Світлана Петрівна. Проблеми гармонізації законодавства України про кримінальну відповідальність та статуту Міжнародного кримінального суду. Дисертація ...к.ю.н. – Львів, 2009). Врешті-решт ще 20 травня 2021 р. був проголосований Верховною Радою України Закон № 1461–ІХ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права», 7 червня 2021 р. він направлений на підпис Президенту України, проте без будь-яких публічних пояснень, всупереч положень п. 29, п. 30 ст.106 Конституції України досі і не підписаний і не за ветований. Відтак, проза межами кримінально-правової регламентації в Україні залишаються питання, які стосуються:

- відповідальності іноземців чи осіб без громадянства, що не проживають постійно в Україні, які за межами України вчинили ряд злочинів;
- відповідальності військових командирів та начальників за окремі злочини підлеглих їм осіб;
- заборони звільнення від кримінальної відповідальності, незастосування давності за визначені в КК України злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку;
- призначення довічного позбавлення волі за замах на вказані злочини;
- заборони застосування звільнення від кримінальної відповідальності та від покарання за визначені в КК України злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку;
- виключення з КК України самостійних статей, які передбачають відповідальність за мародерство, насильство над населенням у районі воєнних дій, незаконного використання гуманітарної символіки (ст.ст. 432,433,435 КК – оскільки відповідні діяння охоплюються іншими статтями Особливої частини КК);
- уточнення умов кримінальної відповідальності за недбале виконання обов'язків щодо хворих і поранених, публічні заклики до акту агресії, злочин агресії, воєнні злочини проти особи а також геноцид (нові редакції ст.ст. 434, 436, 437, 438, 442 КК України);
- криміналізації ряду діянь чи диференціації за них кримінальної відповідальності, а саме, за воєнні злочини проти власності, застосування заборонених методів та засобів ведення війни, проти гуманітарних операцій та використання символів, проти культурних цінностей, а також злочини проти людяності, незаконні дії з культурними цінностями (ст.ст.438-1 – 438-5, ст.ст.442-1, 445-1 КК України, якими пропонується доповнити КК України);
- дії в часі законодавчих новел, що охоплюють діяння, які на момент їх вчинення не визнавалися злочином відповідно до законодавства України про кримінальну відповідальність, але визнавалися злочином геноциду, злочином агресії, злочином проти людяності або воєнним злочином відповідно до норм міжнародного права.

Чи актуальні питання, які регламентуються в цьому законопроекті? Порівняйте те, що творять в Україні загарбники і що відображається на стрічках новин зі статтями, частинами, пунктами цього так не підписаного акта – побачите повне співпадіння. Отже, його важливість і нагальність не викликає жодного сумніву. Видно не випадково, втомившись чекати підписання закону/законопроекту № 1461–ІХ, уже Кабінет Міністрів вніс аналогічний за змістом законопроект від 15.04.2022 № 7290 на цей раз під скромною назвою «Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України». Найбільш правдоподібне, як на мене, пояснення ситуації, що склалася, дав член Робочої групи з підготовки проекту нового КК України Ю.А. Пономаренко: «Влада прийняла політичне рішення, що положення Статуту МКС таки мають бути імplementовані до КК. Але робити це шляхом підписання Президентом закону № 2689 бояться, щоб не наражатися на можливе визнання його неконституційним через порушення встановленого Конституцією «порядку розгляду, ухвалення або набрання чинності». Усе-таки Президент вже майже на рік прострочив підписання того закону».

Таким чином, я озвучив групу проблем, які виникли перед кримінальним правом України у зв'язку з війною. Однак наведеними вони явно не вичерпуються.

Не буду детально характеризувати кожен з них, вкажу тезово лише на ті, які видаються найбільш складними, важливими, не оптимально, як на мій погляд, вирішеними. Принаймні дві з них стосуються не притягнення до кримінальної відповідальності, а, навпаки, звільнення від неї та обґрунтування правомірності заподіяння шкоди ворогові.

Чи не перша в часі, вже на другий-третій день після нападу, постала з зв'язку з необхідністю залучення до ЗСУ осіб, які перебувають під слідством і судом чи щодо яких винесений обвинувальний вирок, але які виявили бажання взяти участь у захисті Батьківщини. КК 1960 року містив у ст. 46 відповідну норму – про відстрочення виконання вироку військовослужбовцеві або військовозобов'язаному у воєнний час. А КК 2001 р. – вже ні, що зайвий раз підтверджує тезу про те, що і при його прийнятті і з початком війни у 2014 р. кримінальне право до залучення до бойових дій підслідних та засуджених не готувалося. До вирішення цієї проблеми долучилася Робоча група з підготовки проекту КК, яка сформулювала кілька варіантів вирішення:

1. Прийняття спеціального закону про доповнення КК України відповідними положеннями.

2. Звільнення шляхом помилування указом Президента України.

3. Тимчасове, на підставі указу Президента України, припинення досудового розслідування, судового розгляду чи виконання покарання з направленням особи до ЗСУ, які перебувають у безпосередньому зіткненні з противником з наступним остаточним вирішенням кримінально-правового статусу особи судом залежно від поведінки особи в ході бойових дій.

Кожен із цих варіантів має своє *pro* та *contra*. Робоча група зупинилася на останньому, розуміючи його юридичну не бездоганність, підготувала проект указу Президента. На щастя, обстановка не переросла в критичну і масово залучати «кримінальний елемент» до ЗСУ не виявилось гостро необхідним. Проект указу залишився в запасі, а практика наразі пішла шляхом №2.

Інша проблема стосується обґрунтування правомірності заподіяння шкоди ворогові цивільними особами. Як на мене – проблема абсолютно надумана, яка не потребує жодної законодавчої регламентації. Ворог за визначенням - це той, кого треба знищувати будь-якими доступними силами і засобами. Врешті-решт, ч.5 ст.36 КК України вже регламентує так звану безмежну необхідну оборону від дій озброєного нападника, від дій групи нападників. Але законодавець захотів виглядати більш розумним і патріотичним і прийняв Закон України №2114-IX від 03.03.2022 «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України», яким, по суті, звужив межі необхідної оборони – тільки періодом воєнного стану та лише здійсненням її з застосуванням вогнепальної зброї. Невдовзі законодавцеві закортіло поправити законодавчу регламентацію захисту Батьківщини цивільними особами і він прийняв Закон України №2124-IX від 15.03.2022 р. «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо визначення обставин, що виключають кримінальну відповідальність діяння та забезпечують бойовий імунітет в умовах дії воєнного стану», яким доповнив КК України статтею 43-1 «Виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України». Ця стаття містить одіозну (у буквальному перекладі - таку, що викликає ненависть!) ч.4, яка встановлює межі заподіяння шкоди ворогові, передбачає, що шкода ворогові має відповідати небезпечності агресії або обставинці відсічі та стримування!.. Механічно перенісши положення про перевищення меж необхідної оборони в норму про захист Вітчизни, законодавець показав лише своє цілковите і повне нерозуміння співвідношення між цими кримінально-правовими інститутами. Адже меж шкоди ворогові не існує і не може існувати, про такі межі може просторікувати або «корисний ідіот», або прихований ворог.

Ще одна проблема, яка стояла давно (ілюстрацією чого є згадувана справа генерала Назарова) стосується так званого бойового імунітету – обставини, яка визначає правомірність дій військовослужбовців, які змушені віддавати та виконувати накази, ризикуючи життям підлеглих, військовим майном. Вирішена вона у вже згаданому Законі №2124-IX від 15.03.2022 р., причому на рівні колективних інтелектуальних можливостей українського законодавця:

- чомусь не в КК України, а в Законі «Про оборону України», до того ж, у статті, присвяченій визначенню понять;

- шляхом декларування того, що бойовий імунітет полягає у звільненні від відповідальності в тому числі кримінальної, а не є обставиною, яка виключає таку відповідальність;

- без чіткого визначення умов правомірності заподіяння шкоди в стані бойового імунітету;

- зі змішуванням поняття бойового імунітету та інших кримінально-правових інститутів – адже у ст.1 Закону «Про оборону України» йдеться про наслідки, «настання яких з урахуванням розумної обачності неможливо було передбачити..., або які охоплюються виправданим ризиком».

Загалом, шкоди від такого вирішення відповідних питань куди більше, ніж користі. Тим більш прикро, що Робоча група подавала свої пропозиції, які виявилися проігнорованими.

Цілий ряд кримінально-правових новел пов'язані з курсом законодавця на встановлення чи посилення відповідальності за злочини, вчинені під час війни. Загалом, щодо цього не може бути жодних заперечень. А от із тим, як це робиться, застереження є чи не щодо кожної нової чи викладеної в новій редакції статті КК України. А зводяться вони до того, чим «славився» український законодавець і до війни – запроваджуючи нові норми, він не утруднював себе тим, щоб встановити співвідношення зі вже існуючими статтями закону. Так, безумовно добра справа встановити кримінальну відповідальність за колабораціонізм. Проте формулювання кількох частин ст.111-1 «Колабораційна діяльність» дає підставу вважати, що в них передбачені пільгові види державної зради. Навряд чи законодавець хотів пом'якшити кримінальну відповідальність за державну зраду під час війни. А вийшло, що таки за окремі зрадницькі діяння таки пом'якшив. Або доповнення переліку кваліфікуючих ознак крадіжки, грабежу, розбою, вимагання, шахрайства такою як вчинення відповідних діянь «в умовах воєнного або надзвичайного стану». При цьому серед обставин, які обтяжують покарання, збережена ознака «з використанням умов воєнного стану...». Навіщо заставляти розгадувати загадку чи «в умовах» і «з використанням умов» – це одне й те ж саме чи таки ні?

Не можна не звернути увагу на те, що бурхлива законодавча активність в кримінально-правовій сфері поєднується з явним ігноруванням цілого ряду проблем, які слід вирішити законодавчим шляхом. Наприклад, українці з радістю обмінюються фото та відео понівечених трупів ворога, що цілком зрозуміло і виправдано. Але ж це не що інше, як розповсюдження творів, які пропагують культ насильства і жорстокості – злочин, передбачений ст.300 КК України. Чомусь законодавцеві не вважається доцільним передбачити обмеження щодо застосування цієї статті в воєнний час і щодо зображень ворогів. А перелік такого роду ситуацій можна продовжувати.

Нарешті, одвічне питання, що робити, як долати проблеми, які виникають у кримінальному праві в зв'язку з війною?

Законодавець вважає, що звичним способом доповнень до КК. Від початку війни зміни до КК України вносилися вже одинадцятьма законами, зареєстровано ще десятки законопроектів. Однак активізація «шаленого принтера» часто веде не до вирішення проблем, а до породження нових. Деякі приклади наведені вище.

Правозастосовна практика поки що своїх позицій не втратила. Ясно, що для цього потрібен час.

Теорія ж кримінального права також поки що в боргу. Публікації на тематику застосування кримінального матеріального та процесуального законодавства в умовах війни, його вдосконалення лише починають з'являтися. Зверну увагу на тези виступу М.І. Хавронюка перед суддями, що стосуються законодавчих новел воєнного часу. Однак цей матеріал ще не опубліковано. Разом із тим, вже проводяться і заплановано ціла низка наукових імпрез та науково-практичних заходів, присвячених цій проблемі. Серед них цьогорічне пленарне засідання Львівського форуму кримінальної юстиції, що має відбутися другого тижня червня. А сьогоднішнє наукове зібрання, на якому маю честь виступати, є одним з перших такого роду. Поза сумнівом, воно стане сильним поштовхом для того, щоб почали формулюватися наукові думки щодо протидії кримінальним правопорушенням в умовах війни.

На завершення скажу, що навіть досконалий закон потребує свого тлумачення, як передумови правильного застосування. Тлумачення може і має стати засобом подолання неясностей, суперечливостей закону. Давайте будемо не вишукувати в КК та КПК того, що перешкоджає їх застосуванню, а навпаки, пропонувати шляхи виходу з законодавчих колізій. І тлумачити так, щоб було згідно рекомендації одного недоброї пам'яті державного діяча: «Друзям – все, ворогам – закон». Для наших воїнів і співвітчизників – обґрунтування правомірності їх дій по знищенню ворога, для загарбників – обґрунтування того, що кожен їх крок по українській землі становить злочин. І єдиний спосіб уникнути кримінальної відповідальності в Україні – скоріше і назавжди згинуть.

Слава Україні! Слава ЗСУ! Слава нації!

*Віталій Новик**

ОХОРОНА ЛІСОВОГО ФОНДУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РФ

В основі реалізації державної екологічної політики України покладено збереження довкілля, що потребує від держави вжиття термінових заходів [1]. Особливого значення така діяльність набуває в умовах збройної агресії рф.

За оцінкою спеціалістів 13,2 млрд. гривень - приблизна сума збитків лісової галузі України внаслідок вторгнення рф [2]. У лісництвах, які перебували на окупованій території, знищені будівлі та розграбоване обладнання, транспортні засоби, величезну шкоду нанесли лісовій екосистемі, на більшості об'єктах ще досі тривають розмінування, очищення від військової техніки тощо.

Через військові дії окупанта 900 заповідних територій України сьогодні перебувають у небезпеці. Це 1,2 млн. га, або близько 30% площі всіх природоохоронних територій України. Це тисячі видів рослин, які занесені до Червоної книги України і охороняються законом. Бойові дії порушують спокій диких тварин. Вони або гинуть, або намагаються втекти з гарячих точок. Під загрозою знищення наразі знаходяться: 14 Рамсарських об'єктів площею 397,7 тис. га, близько 200 територій Смарагдової мережі площею 2,9 млн. га біосферні заповідники.

На жаль, бойові дії погіршили статистику лісових пожеж. На сьогодні зафіксовано 191 випадок загорянь у лісі на загальній площі 1754 га. Це втричі більше, якщо порівнювати з аналогічним періодом 2021 року. Середня площа однієї пожежі зросла у 16 разів[2].

Близько 5 тисяч працівники природно-заповідного фонду щодня роблять все можливе, щоб захистити та зберегти українську природу. А ще там, де це можливо, допомагають людям, які були вимушені тікати від війни. Так, на природоохоронних територіях вже знайшли прихисток майже 15 тисяч тимчасових переселенців [3].

* Аспірант кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національної академії внутрішніх справ.

Ліси становлять 15,9% території України і на території держави вони розміщені нерівномірно, від 3,7 відсотка у Запорізькій до 51,4% у Закарпатській областях. Оптимальним, за європейськими рекомендаціями, є показник лісистості 20%, для досягнення якого необхідно створити більше двох мільйонів гектарів нових лісів. Водночас створення нових лісів не повинне здійснюватися шляхом заліснення унікальних степових ділянок [1].

Необхідно зазначити, що протягом тривалого часу економічний розвиток держави супроводжувався незбалансованою експлуатацією природних ресурсів, низькою пріоритетністю питань захисту довкілля, що унеможлиблювало досягнення збалансованого (сталого) розвитку

Тому саме сьогодні потрібно чітко врегулювання відносин у галузі охорони, використання і відтворення природних ресурсів [4], забезпечення екологічної безпеки, запобігання і ліквідації негативного впливу військової агресії на навколишнє природне середовище та збереження лісового фонду України⁸, який є її національним багатством та джерелом для задоволення потреб суспільства в лісових ресурсах.

Саме тому основними напрямками діяльності нашої держави в сучасних умовах збройної агресії рф є: міжсекторальне партнерство та залучення заінтересованих сторін, що буде сприяти взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування, суб'єктів господарювання, громадськості при плануванні і реалізації політики у сфері збереження, охорони та відновлення лісів; інформування про діяльність органів виконавчої влади у сфері охорони навколишнього природного середовища; державне регулювання у сфері охорони навколишнього природного середовища, що буде сприяти науково обґрунтованим обмеженням при використанні лісових ресурсів; стратегічна екологічна оцінка та оцінка впливу на ліси буде сприяти запобіганню негативному впливу та встановленню відтворення лісових ресурсів; системи лісового аудиту, екологічної сертифікації та маркування продукції дасть змогу підвищити екологічну обґрунтованість і ефективність діяльності суб'єктів господарювання, поліпшити характеристики продукції, удосконалити управління суб'єктами господарювання, що порушують встановлені норми; облік лісових ресурсів забезпечить виявлення, реєстрацію, узагальнення, зберігання, оброблення та підготовку релевантної інформації про діяльність підприємства в природоохоронній сфері для прийняття управлінських рішень з урахуванням економічної ефективності, соціальної справедливості та екологічної цілісності [1].

Зазначена державна політика сприяла тому, що незважаючи на збройну агресію рф лісова галузь змогла адаптуватися до реалій воєнного часу, про що свідчать і останні економічні показники. За I квартал 2022 року чистий дохід від реалізації продукції склав 4,5 млрд. грн. Це на 423 млн. грн більше, ніж у аналогічному періоді 2021 року.

За місяць лісокультурної кампанії підприємства Держлісагентства висадили 103,2 млн. деревних рослин на площі 15184,6 га, з яких 471,5 га – це лісорозведення (створення нових лісів), а також сприяння природному поновленню (введення недостаючих порід) на площі 1236,4 га.

Під час війни продовжується озеленення нашої країни. Більше того, у планах побудувати у 8 областях сучасні селекційно-насінневі центри, аби збільшити потужності для вирощування посадкового матеріалу на майбутні роки [6].

Список використаних джерел:

1. Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2030 року : Закон України від 28.02.2019 № 2697-VIII. URL : zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#n14.
2. Міндовкілля: 13,2 млрд гривень – приблизна оцінка збитків лісової галузі

⁸ Усі ліси на території України, незалежно від того, на землях яких категорій за основним цільовим призначенням вони зростають, та незалежно від права власності на них, становлять лісовий фонд України і перебувають під охороною держави [5].

України внаслідок вторгнення рф. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12#Text>.

3. Через військові дії окупанта 900 заповідних територій України сьогодні перебувають у небезпеці : Урядовий портал. URL : www.kmu.gov.ua/news/mindovkillyacherez-vijskovi-diyi-okupanta-900-zapovidnih-teritorij-ukrayini-sogodni-perebuvayut-u-nebezpecina.

4. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25 червня 1991 року № 1264-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>.

5. Лісовий кодекс України : Закон України від 21.01.1994 № 3852-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12#Text>.

6. Під час війни лісівники висадили 103 млн деревних рослин у рамках програми «Зелена країна» : Урядовий портал. URL : <https://www.kmu.gov.ua/news/pid-chas-vijni-lisivniki-visadili-103-mln-derevni-roslin-u-ramkah-programi-zelena-krayina>.

Євген Письменський*

ПІДСТАВИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ГОСПОДАРСЬКИЙ (ЕКОНОМІЧНИЙ) КОЛАБОРАЦІОНІЗМ: НОВИЙ ЗАКОНОДАВЧИЙ ПІДХІД

Стаття 111-1 КК передбачає відповідальність за основні типи (форми) колабораційної діяльності, які умовно можна класифікувати таким чином: 1) *ідеологічний та культурно-освітній колабораціонізм*: здійснення пропагандистської та іншої інформаційної діяльності, спрямованої на встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України тощо (частини 1, 3 і 6); 2) *адміністративний та воєнно-політичний колабораціонізм*: участь у діяльності незаконних органів, підрозділів, формувань, що утворені державою-агресором (частини 2, 5 і 7); 3) *господарський (економічний) колабораціонізм*: матеріальне та інше забезпечення діяльності незаконних органів, підрозділів, формувань, що утворені державою-агресором (частина 4).

Основним безпосереднім об'єктом господарського (економічного) колабораціонізму є державна та воєнна сфери національної безпеки*. Вони складають об'єкти, які Україна бере під кримінально-правову охорону на рівні з іншими складниками її національної безпеки. Наприклад, у ст. 109 КК забезпечується охорона національної безпеки насамперед у політичній сфері, а у ст. 114 КК – насамперед в інформаційній сфері.

Згідно з ч. 4 ст. 3 Закону України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 р. державна політика у сферах національної безпеки і оборони з-поміж іншого спрямовується на забезпечення воєнної, державної та економічної України.

Для господарського (економічного) колабораціонізму додатковим об'єктом можуть бути громадська безпека, економічна безпека, податкова безпека.

Предметом колабораціонізму у формі матеріального забезпечення діяльності незаконних органів, підрозділів, формувань є *матеріальні ресурси*, які утворюють базу для їх ресурсного забезпечення та насамперед охоплюють: сировину, напівфабрикати, електроенергію, паливо, будівлі, споруди, машини, механізми, устаткування, засоби телекомунікацій та електричного зв'язку, транспорт, зброю тощо.

З об'єктивної сторони господарський (економічний) колабораціонізм у формі матеріального та іншого забезпечення діяльності незаконних органів, підрозділів, форму-

* Завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, доктор юридичних наук, професор.

* Окремі фахівці називають об'єктом кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111-1 КК, основи національної безпеки України [1], що видається не зовсім точним. Адже за такого підходу ототожнюється родовий об'єкт колабораційної діяльності з основним безпосереднім об'єктом. До того ж пропонуване визначення не містить належної конкретизації суспільних відносин (інтересів, благ, цінностей тощо), на які здійснюється посягання в межах вчинення колабораційної діяльності.

вань, що утворені державою-агресором, характеризується альтернативним вчиненням таких видів дій: 1) передача матеріальних ресурсів: а) незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, б) збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора; 2) провадження господарської діяльності у взаємодії з: а) державою-агресором, б) незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, у тому числі окупаційною адміністрацією держави-агресора (*частина 4 статті 111-1 КК*).

Під передачею матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора, треба розуміти їх надання відповідним формуванням у володіння, для тимчасового користування чи використання за цільовим призначенням.

Передачу незаконним збройним чи воєнізованим формуванням матеріальних ресурсів (ч. 4 ст. 111-1 КК) слід відмежовувати від фінансування не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, постачання їм зброї, боєприпасів, вибухових речовин чи військової техніки (ч. 3 ст. 260 КК). При кваліфікації надання таких ресурсів треба керуватися правилами подолання конкуренції між загальною та спеціальною нормами, за якої застосуванню підлягає спеціальна норма. У розгляданому випадку спеціальною є норма, передбачена ч. 4 ст. 111-1 КК, оскільки вона встановлює відповідальність щодо окремого виду воєнізованих або збройних формувань (додаткова ознака).

Провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, становить таку поведінку, яка полягає у здійсненні діяльності, пов'язаної з виробництвом (виготовленням) продукції, торгівлею, наданням послуг, виконанням робіт. Така діяльність може мати підприємницький характер за наявності мети отримання прибутку, а так само некомерційний характер, коли мета отримання прибутку не ставиться (наприклад: діяльність пенсійних фондів, кредитних спілок, професійних спілок, житлово-будівельних кооперативів). З-поміж іншого зазначена в ч. 4 ст. 111-1 КК взаємодія з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, проявляється у здійсненні на їх користь певних платежів (за отриманий прибуток тощо).

Вчинення колабораційної діяльності в досліджуваній формі за наявності до того підстав може розглядатися як малозначне діяння відповідно до ч. 2 ст. 11 КК, що тягне виключення кримінальної відповідальності. Зокрема, малозначною треба визнати таку поведінку, яка не становить належного рівня суспільної небезпеки, притаманного кримінальному правопорушенню як-от: 1) провадження некомерційної господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади (якщо вчинене не містить ознак іншого складу кримінального правопорушення); 2) провадження окремих видів комерційної господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади (наприклад, торгівля роздрібними товарами на ринку, надання медичних послуг населенню, виконання дрібних ремонтних робіт).

Якщо розглядати норму про кримінальне правопорушення, передбачене ст. 111-1 КК, як спеціальну щодо державної зради (у формі надання іноземній державі допомоги в проведенні підривної діяльності проти України), а саме такий підхід відповідає соціальній та правовій природі розгляданого діяння, то суб'єктом колабораційної діяльності слід вважати громадянина України (навіть незважаючи на те, що ч. 4 ст. 111-1 КК не містять відповідних зазначень на протипагу решті). Про колабораційну діяльність як окрему форму державної зради так само свідчить місце розміщення відповідної норми у структурі КК України.

Отже, суб'єкт колабораційної діяльності – це громадянин держави, територія якої перебуває під окупацією (громадянин України). Набуття нового громадянства без виходу з українського громадянства не може виключати відповідальності за вчинення

діянь, що мають колабораціоністський характер (натомість сказане не стосується осіб без громадянства (апатридів), які через це не можуть визнаватись колабораціоністами). Особа вважається громадянином України, доки вона у встановленому законом порядку (рішення про припинення громадянства ухвалює Президент України, про що видає відповідний указ) не буде позбавлена цього громадянства. Правильною слід визнати позицію, відповідно до якої особа до видання зазначеного указу про припинення громадянства користується всім обсягом прав та виконує всі покладені на неї обов'язки, які має громадянин України [2, с. 306 – 307].

Суб'єктивна сторона господарського (економічного) колабораціонізму є спільною для всіх її форм та характеризується виною у формі умислу (як прямого, так і непрямого), за якого особа: 1) усвідомлює суспільно небезпечний характер відповідного діяння, тобто здатність через надання допомоги державі-агресору спричинити шкоду взятим під охорону кримінального права цінностям, а саме інтересам держави в частині забезпечення її національної безпеки, включаючи економічну; 2) передбачає неминучість або можливість спричинення такої шкоди; 3) бажає або свідомо припускає, що в результаті вчинення певного діяння може бути заподіяна шкода відповідному об'єктові посягання.

Потрібно виходити з того, що деякі кримінальні правопорушення з формальним складом можуть вчинятись з обома видами умислу, бо за будь-якої конструкції їх складу зміст умислу розкривається через внутрішнє ставлення особи до всіх зовнішніх ознак (включаючи об'єкт кримінального правопорушення, який завжди відбиває потенційну або реальну шкідливість діяння), і безпосередньо не зумовлюється типом використаної нормативної моделі.

Вчинення колабораційної діяльності з прямим умислом зазвичай є характерним для тих громадян України, які у співпраці з ворогом (окупантом) мають політико-ідеологічну мотивацію. Водночас вчинення таких дій з непрямим умислом більш властиве для іншої категорії осіб, які діють із корисливих мотивів та інших меркантильних або низьких переконань (наприклад, деяких осіб приваблювала досить легка можливість побудувати кар'єру, що з'явилась з урахуванням переміщення з окупованої території найбільш професійно успішної частини населення).

Список використаних джерел:

1. Кравчук О., Бондаренко М. Стаття «Колабораційна діяльність: аналіз нової статті 111-1 Кримінального кодексу України» / Вектор прав людини. URL: hrvector.org/podiyi/22-03-20-mbo
2. Левчук-Микитюк А. Визначення суб'єкта складу злочину «державна зрада». *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 4. С. 302 – 309.

Валерій Сюравич*
Христина Олексин**

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЗАПОБІГАННЯ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Нині у XXI столітті найактуальнішою проблемою у світі постають питання такого найнебезпечнішого злочину проти людства як торгівлі людьми. Зокрема, це стосується й України, особливо під час воєнного стану, коли під час воєнного нападу військ Російської Федерації ворог насильно вивозить людей, дітей на територію Росії, а також на непідконтрольні території Донбасу та Криму. Ця проблема також може бути

* Доцент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національної академії внутрішніх справ, старший науковий співробітник наукової лабораторії з проблем превентивної діяльності та запобігання корупції ННІ № 3 Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук.

** Курсантка Національної академії внутрішніх справ.

пов'язаною із вимушеним через війну переселенням громадян України до інших країн, які стають жертвами злочинів, зокрема й торгівлі людьми. Особливо небезпечним цей злочин є стосовно дітей, яких під час війни насильно вивозять з метою подальшого їх незаконного усиновлення (удочеріння). Війна в Україні використовується ворогом для незаконної насильницької мобілізації та вербування до військ РФ громадян України, особливо тих хто перебуває на окупованій, непідконтрольній Україні території.

У листі Міністерства освіти і науки України «Щодо запобігання торгівлі людьми в умовах воєнної агресії» № 1/3663-22 від 25.03.2022 зазначено, що жінки та діти, які змушені покинути Україну через військову агресію Росії та прямують до сусідніх країн, стикаються з ризиками торгівлі людьми. Водночас чоловіки, що залишаються всередині країни, також можуть стати здобиччю торговців людьми. Втрата роботи і доходу внаслідок війни, обмежені можливості забезпечити головні потреби внутрішньо переміщених осіб, біженців та постраждалого від війни населення призведуть до подібних зростання ризиків [1]. Злочинний світ пристосовується до змін реальності, полюючи на нові жертви, торговці людьми готуються скористатися вразливістю тих, хто змушений покинути Україну [1].

Проблема торгівлі людьми стала актуальною для України ще в 90-х роках ХХ століття, коли відбулося послаблення державної влади, падіння радянського союзу та у зв'язку з цим підвищився рівень злочинності. Нині державні органи намагаються протидіяти та запобігти даному небезпечному явищу, яке прямо суперечить Конституції України [2], Загальній декларації прав людини [3] та порушує особисту недоторканість права, волю, честь та гідність людини та громадянина. Наприкінці 20 століття та початку 21 ця проблема була дуже масштабною та проблемною для всього світу. Саме від цього протиправного діяння постраждали безліч людей – це чоловіки, жінки, діти, незалежно від національної приналежності, кольору шкіри, раси, соціального становища, релігійних та політичних переконань. Враховуючи розвиток сучасного права та встановлених норм Конституції України, Закону України «Про протидію торгівлі людьми» [4] та Кримінального кодексу України [5], за якими передбачено відповідальність щодо порушення встановлених норм ця проблема не втратила своєї актуальності.

Державний департамент США в своїй щорічній доповіді про торгівлю людьми у світі (*TIP – Trafficking in Persons Report*), зазначає, що 20 мільйонів людей у різних країнах стали жертвами контрабанди людьми і рабської праці. Україна не відповідає у повні мінімальним стандартам щодо протидії торгівлі людьми, проте докладає до цього значних зусиль. Такий висновок міститься у щорічному звіті Державного департаменту США [6]. Серед зусиль, які були відзначені Держдепартаментом США: збільшення втричі фінансової допомоги для офіційно визнаних жертв торгівлі людьми; збільшення доступних послуг для жертв насильства; проведення інформаційних заходів, які привертають увагу до теми, зокрема, разом із міжнародними та українськими громадськими організаціями. Водночас є проблемні аспекти, над якими Україні ще слід працювати, відзначає звіт: влада розслідувала та притягнула до відповідальності менше тих, хто причетний до торгівлі людьми, ніж слід було б; реструктуризація правоохоронних органів призводить до того, що новопризначені прокурори часто не мають спеціальної підготовки в галузі протидії торгівлі людьми; суди продовжують ухвалювати м'які вирoki тим, хто причетний до торгівлі людьми. Ймовірно, так відбувається через те, що судді недооцінюють тяжкість злочинів та мають усталені стереотипи. Частково причиною може бути корупція [6]. Держдепартамент відзначає ще одну системну проблему: український уряд визнає жертвами торгівлі людьми значно меншу кількість осіб, ніж та кількість, яку фіксують міжнародні організації. Це не дає змоги виявляти та допомагати тим, кому потрібен захист, йдеться у звіті [6].

Держдепартамент США у своїй щорічній доповіді щодо торгівлі людьми зазначає такі основні причини: нестатки; корупція уряду; дискримінація жінок; насильство над жінками і дітьми; організована злочинність; неспроможність працевлаштування; культурні традиції, такі як традиційне рабство; політична нестабільність; збройні конфлікти [6].

Нині серед причин торгівлі людьми в Україні слід виокремити такі:

- 1) військові дії Російської Федерації проти України;
- 2) вимушене через війну переселення громадян України до інших країн;
- 3) незаконна насильницька мобілізація та вербування до військ РФ громадян України на окупованій території;

4) важке економічне становище громадян України та неспроможність працевлаштування. У зв'язку із цим українці намагаючись покращити своє матеріальне становище, їдуть за кордон у пошуках кращого життя та стають жертвами недобросовісних роботодавців, які заздалегідь обіцяли легальне працевлаштування за кордоном, хорошу оплату праці та не обов'язковість знання іноземної мови. Саме це і тягне за собою такі причини, а саме:

- недостатня поінформованість про можливості працевлаштування за кордоном, незнання міграційного законодавства;
- недостовірне надання інформації щодо життя за кордоном;
- попит на дешеву робочу силу в країнах призначення.

Торгівля людьми має різні види, серед яких є примус до праці, сексуальна експлуатація, рабство, примусова вагітність, використання в порнобізнесі, вилучення органів, використання осіб та примушування до жебрацтва, використання у збройних конфліктах, втягнення в злочинну діяльність, проведення медичних дослідів над людиною чи дослідів іншого характеру, торгівля людськими органами, продаж дитини. Україна є одним із головних джерел постачання так званого «живого товару» на чорні ринки Європи та Азії.

Державні органи, на які покладено боротьбу з торгівлею людьми, не завжди спроможні оперативно протидіяти цьому прогресивному виду злочинів із таких причин: 1) правове забезпечення протидії торгівлі людьми вимагає постійного пристосування до швидкозмінних вимог злочинного явища; 2) недостатнє фінансове та технологічне забезпечення правоохоронної системи, недостатній механізм скоординованості оперативно-розшукових заходів та взаємодії правоохоронних органів між собою; 3) недосконало налаштований механізм взаємодії з правоохоронними органами зарубіжних країн у проведенні оперативно-розшукових дій у протидії торгівлі людьми.

Основними напрямками державної політики у сфері протидії торгівлі людьми, згідно Закону України «Про протидію торгівлі людьми», є: 1) попередження торгівлі людьми шляхом підвищення рівня обізнаності населення, превентивної роботи, зниження рівня вразливості населення, подолання попиту; 2) боротьба із злочинністю, пов'язаною з торгівлею людьми, шляхом виявлення злочинів торгівлі людьми, осіб, причетних до скоєння злочину, притягнення їх до відповідальності; 3) надання допомоги та захисту особам, які постраждали від торгівлі людьми, шляхом удосконалення системи відновлення їхніх прав, надання комплексу послуг, впровадження механізму взаємодії суб'єктів у сфері протидії торгівлі людьми [4].

Як слушно зазначила Н. М. Лукач, до Національного інституційного механізму протидії торгівлі людьми входять Міністерство соціальної політики, Міжвідомча рада з питань сім'ї, гендерної рівності, демографічного розвитку та протидії торгівлі людьми, Експертна робоча група з питань попередження насильства в сім'ї та протидії торгівлі людьми, Регіональні ради, Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту, Державна соціальна служба для сім'ї, дітей та молоді, Державний департамент з усиновлення та захисту прав дитини, Міністерство внутрішніх справ України, Служба безпеки України, Генеральна прокуратура України, Верховний Суд України та судова система, Державна служба зайнятості України, навчальні заклади та органи освіти [7, с. 75 – 78; 8, с.149 – 150].

На наше переконання, не дивлячись на вище перерахований перелік органів, які покликані протидіяти торгівлі людьми, на жаль, основну роботу у цьому напрямі здійснюють правоохоронні органи, зокрема МВС України, Національна поліція, Служба безпеки України, яким на жаль без допомоги та плідної взаємодії усіх інших інституцій

у цій сфері надто складно боротися з даними викликами сьогодення, особливо враховуючи воєнний стан на території України.

Так, зокрема, як з цього приводу зазначила Н. М. Лукач, у 2000 р. у складі МВС України було створено спеціальний підрозділ із протидії торгівлі людьми, а у 2005 р. – окремий Департамент протидії зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми. Нині відповідні підрозділи існують в усіх областях. Завданням Департаменту протидії зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, МВС України та його регіональних підрозділів є запобігання та виявлення фактів торгівлі людьми, протидія незаконній міграції, злочинам у сфері суспільної моралі, незаконним діям щодо усиновлення (удочеріння), порушенню встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини, виготовленню та розповсюдженню дитячої порнографії в мережі Інтернет, контроль за діяльністю суб'єктів туристичної та підприємницької діяльності, шлюбних та модельних агенцій у відповідних випадках [8, с. 152].

Сьогодні основну увагу у протидії торгівлі людьми повинні приділяти навчальні заклади Міністерства освіти і науки України. Пріоритетом в освітній діяльності закладів освіти щодо запобігання торгівлі людьми є підвищення загального рівня правової свідомості дітей та молоді, формування навичок безпечної поведінки під час подорожі, у новому місці перебування та вдома, виховання поваги до прав та основних свобод людини, толерантне ставлення до потерпілих від торгівлі людьми [1].

Отже, для ефективної протидії торгівлі людьми, необхідно враховувати причини та особливості вчинення даного злочину під час воєнного стану (а також після його закінчення), у зв'язку з чим потрібно удосконалити запобіжні заходи та взаємодію всіма державними органами та громадськими організаціями у даній сфері, налагодити механізм взаємодії із правоохоронними органами зарубіжних країн та уповноваженими на боротьбу та протидію торгівлі людьми міжнародними організаціями, а також досліджувати та прогнозувати нові види торгівлі людьми задля внесення змін до чинного законодавства України. Завдяки зазначеному можна не лише знизити статистику вчинення таких злочинів, але і підвищити ефективність діяльності правоохоронних органів у протидії торгівлі людьми.

Список використаних джерел:

1. Щодо запобігання торгівлі людьми в умовах воєнної агресії: Лист Міністерства освіти і науки України № 1/3663-22 від 25.03.2022. URL: mon.gov.ua/ua/npa/shodo-zapobigannya-torgivli-lyudmi-v-umovah-voennoyi-agresiyi.
2. Конституція України: Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр> (дата звернення: 01.04.2022).
3. Загальна декларація прав людини: прийнята і проголошена резолюцією 217 (III) ГА ООН від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
4. Закон України «Про протидію торгівлі людьми» від 20.09.2011 № 3739-VI. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/3739-17#Text. (Дата звернення: 01.04.2022).
5. Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 р. № 2341-III. Дата оновлення: 05.01.2022. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 01.04.2022).
6. Держдепартамент США дав рекомендації Україні, як ефективніше протидіяти торгівлі людьми. Радіо свобода. URL: www.radiosvoboda.org/a/news-usa-zvit-ukrainatorgivialia-ludmy/31337236.html. (Дата звернення: 01.04.2022).
7. Лукач Н. М. Концептуальні засади запобігання та протидії торгівлі людьми в Україні. *Грані*. Вип. № 7 (123). 2015. С.75–78.
8. Лукач Н. М. Концептуальні засади та інституційні механізми протидії глобальній проблемі торгівлі людьми. дис. ... канд. політ. наук. Львів, 2016. 245 с.

*Вадим Хашев**

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ЗВ'ЯЗКУ З ВИКОНАННЯМ ОBOB'ЯЗКУ ЩОДО ЗАХИСТУ ВІТЧИЗНИ, НЕЗАЛЕЖНОСТІ ТА ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ЦІЛІСНОСТІ УКРАЇНИ

Відкритий воєнний напад російської федерації на нашу державу докорінно змінив усі сфери життя в Україні. Це стосується і сфери протидії кримінальним правопорушенням. Так, в умовах здійснення збройної відсічі військовим формуванням, що відправляє на нашу територію московська влада, виникла потреба у переосмисленні деяких положень Кримінального кодексу України (далі – КК), зокрема і того, котре стосується обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння, з тим, щоб виконання нашими громадянами обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України не порушувало кримінально-правових заборон.

Наприклад, під час відбиття агресії особа застосувала зброю і разом зі вбивством окупантів вимушена була зруйнувати будинки громадян у яких переховувались російські військові. Зовні таке діяння містить, зокрема, і ознаки кримінального правопорушення, передбаченого ст. 194 КК «Умисне знищення або пошкодження майна», тобто потребує відповідного реагування з боку вітчизняних правоохоронних органів. Проте руйнування будинків мало на меті досягнення значної суспільно корисної мети – знищення підрозділу окупаційних військ, а тому особа, яка зруйнувала будинки громадян не повинна підлягати кримінальній відповідальності. Але на підставі якої саме обставини, що виключає кримінальну протиправність діяння, слід приймати рішення про її неpritягнення до кримінальної відповідальності, визначити було досить складно. Можна сказати, що це необхідна оборона (ст. 36 КК) або крайня необхідність (ст. 39 КК), а можливо й діяння, пов'язане з ризиком (ст. 42 КК).

Схожих випадків, пов'язаних із вимушеним знищенням чи пошкодженням майна нашими військовими та цивільними особами, під час відбиття збройної агресії російських військ, можна нарахувати дуже багато.

Тому цілком логічним виглядає крок вітчизняного законодавця, відповідного до якого 15 березня 2022 р. Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо визначення обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння та забезпечують бойовий імунітет в умовах дії воєнного стану». Цим Законом, зокрема, КК України доповнено ст. 43⁻¹ «Виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України». Відповідно до ч. 3 вищезазначеної статті: «Особа не підлягає кримінальній відповідальності за застосування зброї (озброєння), бойових припасів або вибухових речовин проти осіб, які здійснюють збройну агресію проти України, та за пошкодження чи знищення у зв'язку з цим майна» [1]. З тлумачення цієї норми випливає, що до майна, яке знищується чи пошкоджується під час відбиття збройної агресії російської федерації або агресії іншої країни, може належати як майно окупантів, так і майно вітчизняних підприємств, установ чи організацій, незалежно від форм власності, територіальних громад або окремих громадян.

Обґрунтовуючи такі зміни, автори законопроекту, зокрема, зазначали, що включення до КК нової обставини, що виключатиме кримінальну протиправність діяння «обумовлено необхідністю правового захисту військового командування, військово-службовців, добровольців Сил територіальної оборони Збройних Сил України, працівників правоохоронних органів, які відповідно до своїх повноважень беруть участь в обороні України, осіб, визначених Законом України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України» шляхом закріплення поняття «бойового імунітету» в загальній частині КК як інституту звільнення від кримінальної відповідальності за

* Доцент кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент.

втрати особового складу, бойової техніки чи іншого військового майна, наслідки застосування збройної та іншої сили під час відсічі збройної агресії проти України або ліквідації (нейтралізації) збройного конфлікту, виконання інших завдань з оборони України із застосуванням будь-яких видів зброї (озброєння), настання яких з урахуванням розумної обачності неможливо було передбачити при плануванні та виконанні таких дій (завдань) або які охоплюються виправданим ризиком, крім випадків порушення правил ведення війни або застосування збройної сили, визначених міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України» [2].

Водночас інколи внаслідок знищення чи пошкодження майна може заподіюватись шкода не лише майну, але й довкіллю.

Наприклад, село Демидів опинилось у воді після руйнування греблі на річці Ірпінь біля місця її впадання у Київське водосховище. Місцеві жителі навмисно зруйнували дамбу і затопили село та значну площу сільськогосподарських угідь. Але це руйнування фактично допомогло зупинити наступ окупантів на Київ. Затоплення села та долини річки Ірпінь створило трясовину, яка запобігла атаці російських танків на Київ і виграла дорогоцінний час армії для підготовки оборони [3].

Вирішуючи питання про непритягнення причетних до руйнування греблі осіб до кримінальної відповідальності слід керуватись положеннями ч. 4 ст. 43⁻¹ КК, відповідно до якої «бойовий імунітет» буде наявним у разі якщо вчинене діяння було необхідним для досягнення значної суспільно корисної мети у конкретній ситуації та не створило загрози для життя інших людей або загрози екологічної катастрофи чи настання інших надзвичайних подій більшого масштабу [4]. Зважаючи на те, що руйнування греблі хоч і заподіяло шкоду довкіллю, проте воно мало на меті досягнення більш значної суспільно корисної мети – недопущення просування окупаційних військ до столиці України найкоротшим шляхом. Що фактично унеможливило вхід ворожої техніки до міста Київ з північно-західного напрямку і змусило ворога шукати інші, більш складні шляхи. А тому на осіб, які зруйнували греблю, має розповсюджуватись «бойовий імунітет» і вони не повинні підлягати кримінальній відповідальності.

Отже, з включенням до КК ст. 43⁻¹ з'явилась окрема правова гарантія непритягнення до кримінальної відповідальності осіб, які під час виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України заподіюють не лише шкоду життю і здоров'ю осіб, які здійснюють агресію, а також знищують чи пошкоджують у зв'язку з цим будь-яке майно, завдаючи, зокрема, при цьому шкоди довкіллю. Наявність «бойового імунітету» слугуватиме додатковим стимулом для наших громадян, як військових, так і цивільних, до активної протидії агресору різними способами. Проте ці способи не повинні перевищувати допустимих меж, що визначені у ч.4 ст. ст. 43⁻¹ КК.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо визначення обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння та забезпечують бойовий імунітет в умовах дії воєнного стану» від 15.03.2022 № № 2124-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2124-20#n5> (дата звернення 15.04.2022).

2. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та інших законів України щодо визначення обставин, що виключають кримінальну відповідальність діяння та забезпечують бойовий імунітет в умовах дії воєнного стану» №7145 від 13.03.2022. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=7145&skl=10 (дата звернення 15.04.2022).

3. Затоплення села врятувало Київ від окупації: з'явилося відео з Демидова. УНІАН: інформаційне агентство. Веб-сайт. URL: <https://www.unian.ua/war/zatopleniya-sela-demidiv-vryatovalo-kijiv-vid-nastupu-rf-z-yavilosya-video-zvidti-novini-kiyeva-11803962.html> (дата звернення 15.04.2022).

4. Кримінальний кодекс України від 01.04.2001. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення 15.04.2022).

Ольга Шармар*

АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВЧИХ ЗМІН, ПРИЙНЯТИХ ДО СТ. 161 КК УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Указом Президента України від 24.02.2022 р. № 64 «Про введення воєнного стану в Україні», що затверджений Законом України від 24.02.2022 р. «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні», через початок військового вторгнення російської федерації на територію України в державі був введений воєнний стан. Це зумовило прийняття 03.03.2022 р. низки змін в закон про кримінальну відповідальність, зокрема у ст. 161 КК було закріплено відповідальність за дії, спрямовані на розпалювання регіональної ворожнечі та ненависті.

У зв'язку з цим чинна редакція ч. 1 ст. 161 КК України отримала наступний зміст: «Умисні дії, спрямовані на розпалювання національної, регіональної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті, на приниження національної честі та гідності, або образа почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями, а також пряме чи непряме обмеження прав або встановлення прямих чи непрямих привілеїв громадян за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, інвалідності, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками».

Відповідно до примітки статті під *регіональною належністю* слід розуміти належність особи за народженням чи проживанням до регіону – частини території України або території компактного розселення українців за межами території України, – що відрізняється від інших територій за низкою історичних, географічних, мовних та інших ознак. З метою з'ясування цього поняття вважаю за необхідне розкрити поняття регіону як адміністративно-територіальної одиниці.

Згідно зі ст. 133 Конституції України систему адміністративно-територіального устрою України складають: Автономна Республіка Крим, області, райони, міста, райони в містах, селища і села. Теоретично ці територіальні одиниці розрізняються за *трьома підставами*: 1) за *географічними ознаками* вони поділяються на регіони (АР Крим, області, райони, міста-регіони Київ і Севастополь) та населені пункти (міста, селища, села); 2) за *своїм статусом* – на: адміністративно-територіальні одиниці (області, райони), самоврядні територіальні одиниці – територіальні громади (міські, селищні, сільські). Крім того, АР Крим має особливий статус територіальної автономії, а райони в містах характеризуються ознаками як адміністративно-територіальних, так і самоврядних одиниць); 3) за *місцем у системі адміністративно-територіального устрою України* – на територіальні одиниці первинного рівня (міські, селищні і сільські територіальні громади), середнього рівня (райони) і вищого рівня (Автономна Республіка Крим, області, міста Київ і Севастополь).

Станом на тепер в Україні відсутній закон, який би чітко регламентував поняття й елементи адміністративно-територіального устрою, тому існує необхідність законодавчого регулювання питань адміністративно-територіального устрою, адже відповідно до ст. 92 Конституції України виключно законами визначається «територіальний устрій України» [1]. У цьому аспекті доцільно зауважити, що 28.01.2021 р. було зареєстровано проект Закону України № 4664 «Про порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою України» [2]. Його метою є законодавче визначення основних засад

* Доцент кафедри кримінального права Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент.

адміністративно-територіального устрою України, порядку утворення, ліквідації, встановлення і зміни меж адміністративно-територіальних одиниць та вирішення інших питань адміністративно-територіального устрою України. Згідно з цим документом адміністративно-територіальні одиниці є регіонального, субрегіонального, базового та допоміжного рівня. Відповідно до ст. 5 цього проекту адміністративно-територіальними одиницями визнаються одиниці: 1) регіонального рівня – Автономна Республіка Крим та області; 2) субрегіонального рівня – райони в Автономній Республіці Крим та в областях; 3) базового рівня – міста, селища, села; 4) допоміжного рівня – райони в містах. Однак, ураховуючи той факт, що проект закону не прийнятий вважаю за необхідне керуватися положення законів України.

Згідно з п. 7 ст. 1 ЗУ «Про засади державної регіональної політики» зазначено, що *регіон* – це територія Автономної Республіки Крим, області, міст Києва та Севастополя. Ураховуючи це визначення стає зрозумілим, що окремого елементу такого як район поняття регіон (а законодавчого визначення субрегіонального рівня, який охоплює район немає) законодавець окремо не виділяє на рівні адміністративно-територіальної одиниці. Така ситуація не забезпечить формальну визначеність при кваліфікації дій, спрямованих на розпалювання регіональної ворожнечі та ненависті, яка, наприклад може відбуватися не на території усього регіону, а в окремому районі регіону (між представниками кількох густонаселених районів). Ураховуючи, що законодавче визначення регіону охоплює всю область, то виникає запитання чи можуть кваліфікуватися умисні дії, спрямовані на розпалювання регіональної ворожнечі, вчинені в одному (кількох районах) чи громаді регіону?

На підставі викладеного вважаю, що поняття регіональної належності, регіону потребує уточнення і своєю чергою його формальна визначеність зможе забезпечити захист прав людини і громадянина та правильну кваліфікацію кримінальних правопорушень. Для вирішення цієї проблеми необхідно в поняття регіон включити елемент району і внести зміни в п. 7 ст. 1 ЗУ «Про засади державної регіональної політики» або на законодавчому рівні закріпити кілька рівнів (регіональний, субрегіональний рівень), які охоплюють відповідні адміністративно територіальні одиниці так як це запропоновано в проекті Закону України № 4664 «Про порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою України». Після цього в примітку до ст. 161 КК України додати положення, яке міститиме посилання на закон що містить чітке поняття регіону, субрегіону і це забезпечить формальну визначеність розуміння поняття регіону (регіональної належності).

Список використаних джерел:

1. Пояснювальна записка Міністра розвитку громад та територій України до проекту Закону України «Про порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою України» від 28.01.2021. URL: w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70936 (дата звернення: 19.04.21).
2. Про порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою України : проект Закону України № 4664 від 28.01.2021. URL : w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70936 (дата звернення: 19.04.21).

РОЗДІЛ 2.
ПРОБЛЕМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ТА ЗАСТОСУВАННЯ
КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА
ЗА УМОВ ВОЄННОГО СТАНУ. МІЖНАРОДНЕ КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВОСУДДЯ

*Ірина Басиста**

КРИМІНАЛЬНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНІ
ПРОБЛЕМИ ПРОВАДЖЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ
ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЩО
ВЧИНЕНІ ЩОДО ЖІНОК ТА ДІТЕЙ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

За останні тижні ми стали свідками тих жахливих злочинів, які вчинено на українській землі. Особисто мене переслідує нерозуміння і несприйняття того, на скільки людина має бути одержима злом, щоб із такою жорстокістю нищити все живе, руйнувати, вбивати, катувати... Більше 563 дітей постраждали в Україні внаслідок повномасштабної збройної агресії Російської Федерації. Згідно з офіційними даними ювенальних прокурорів 202 дитини загинуло та більше 361 поранено. Звісно, що ці цифри не остаточні та щодня змінюються у гіршу сторону. Найбільше постраждало дітей у Донецькій області – 117, Київській – 106, Харківській – 89, Чернігівській – 54, Херсонській – 41, Миколаївській – 40, Луганській – 36, Запорізькій – 23, столиці – 16, Сумській – 16, Житомирській – 15 [1]. Поділяю переконання постійної представниці при ООН Лінди Томас-Грінфілд про те, що через тимчасові окупації територій жінки в Україні піддаються підвищеному ризику гендерного насильства, включаючи зґвалтування, сексуальне насильство та експлуатацію. Українські дівчата коротко стрижуться, сподіваючись уникнути зґвалтування військовими РФ [2]. Сучасний розмах насильства, вчиненого РФ на наших теренах є жахливим і цей факт беззаперечний, публікації і сюжети у національних та закордонних засобах масової інформації рясніють фактажем. Цинізмом вражають оприлюднені факти зґвалтувань дітей [3]. При цьому, готуючи публікацію, наштовхнулася на допис, аналіз котрого заставив мене кардинально переглянути підходи до викладу цього матеріалу, котрі були обрані мною першопочатково. Зокрема, на певні роздуми наштовхнула публікація ще від 25 листопада 2020 року «Зґвалтування як метод катування: на окупованій частині Донбасу тисячі людей зазнали сексуального насильства» [4]. Такий ретроспективний аналіз заставив застановитися і зробити спробу не лише констатувати наявні проблеми, а й спробувати прогностично підійти до їх висвітлення, змоделювати окремі небажані ситуації задля їх випередження та уникнення. Так, дослідники Східноукраїнського центру громадських ініціатив у 2017 році підготували спеціальний звіт із майже 300-т інтерв'ю із жінками і чоловіками. Кожен четвертий із опитаних повідомив про ті чи інші форми сексуального насильства. Телеканал «Настоящее время», створений Радіо Свобода з участю «Голосу Америки», розповідає у статті історії людей, які пережили насильство і приниження на Донбасі, а також наводить приклади, з якими юридичними проблемами зіштовхуються потерпілі та їх рідні. Потерпілі жінки розповідають про факти і форми зґвалтувань, про факти примусу до статевого акту з іншими полоненими, відеозйомок зґвалтувань, погроз оприлюднити ці записи...[4]. Юридичний розпач

* Професор кафедри кримінального процесу та криміналістики Львівського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор.

відчувається, коли після жахів полону жінки (та й чоловіки) давали свідчення, однак «українські слідчі органи справу за статтею «зґвалтування» не порушували» [4], а потерпілі отримували відповідь «це просто неможливо довести» [4]. При цьому, проведений аналіз слідчо-судової практики не цілком дозволяє підтвердити такі суцільні негативні тенденції, хоча й значна кількість організаційних, кримінальних процесуальних, кримінально-правових та інших чинників ускладнюють процес розслідування та й загалом – виконання завдань кримінального провадження.

Звісно, що розслідування зґвалтувань, як і інших кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості має свої особливості, є проблеми з вірною кваліфікацією, хоча наявні й рекомендації, як уникати помилок [5; 6], а доказову базу формувати, у силу специфіки цих злочинів, вкрай не легко, не говорячи вже про такі обставини, як умови воєнного стану, перебування у полоні потерпілих... Також є «больові» і психологічні бар'єри спілкування, котрі виникають об'єктивно та закономірно, та, котрі, потрібно пробувати нівелювати, і взагалі не факт, що спрацюють ті рекомендації, котрі роками напрацьовувалися науковцями та котрі, у звичному мирному житті, як правило є дієвими (на кшталт врахування соціально-психологічних особливостей жінок, малолітніх та неповнолітніх; вибір режиму проведення слідчої (розшукової) дії; володіння навичками для здійснення впливу [7, с. 161-162]; продумування та формування на підготовчому етапі слідчої (розшукової) дії її процесуального та тактичного суб'єктного складу тощо). Звісно, що не завжди спрацюють тактичні прийоми робочого етапу. Як видається, основна «біда» криється у зневірі потерпілих, що їм допоможуть та у зрозумілому небажанні повторно «пережити» ці події. Також не кожен потерпілий, в силу свого психоемоційного стану, віку та стресу здатен розповідати про події, котрі мали місце щодо нього.

Дослідники ведуть мову й про розвиток соматичних та, особливо, психічних наслідків: неврозу (неврозу нав'язливого страху, істеричного неврозу) і психогенної депресії – більш як у третини потерпілих; сексуальної гіпестезії тощо [8; 9, с. 4, 20-21].

Виходячи із переліченого, латентність була [10, с. 63; 11, с.18] і залишається впродовж останніх років суттєвою, про що неодноразово наголошувалося фахівцями [8; 12, с. 5]. Настання смерті особи чи вбивство потерпілої теж дозволяють приховати сліди вчинення злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості і особисто мені доводилося із цим стикатися, коли працювала слідчим. На сьогодні, за умов воєнного стану, проблематика латентності розглядуваних кримінальних правопорушень лише поглиблюється, і цьому додатково сприяють такі обставини, коли ті, хто вчиняють ці злочини (які я б віднесла вже до категорії злочинів проти людяності, що підпадають під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду – далі по тексту МКС) поки що уникають ідентифікації та притягнення до кримінальної відповідальності. Одним із факторів, що цьому сприяє є те, що це особи із числа окупантів, котрі не є громадянами України. Вчинивши звірства, вони нерідко втікають із території України.

Та й самі потерпілі від зґвалтувань та інших кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості, прагнучи зберегти власне життя та життя близьких та тікаючи від окупації, покидають ті місця, де щодо них вчинявся (лися) злочин (ни), мігрують на території, що вільні від окупації у межах країни чи за її межі, що не завжди, але й не рідко дозволяє злочинцям уникати будь-якої відповідальності, а злочинності перебувати у стані латентності.

Тому й одне із надважливих завдань – негайне встановлення осіб, котрі ці злочини вчинили та притягнення їх до кримінальної відповідальності в міру власної вини. Варто констатувати, що законодавець вчасно і, здебільшого, відповідно відреагував на запити змін та доповнень до чинного законодавства, у тому числі й кримінального процесуального, котрі продиктовані викликами та умовами воєнного стану [13-15]. При цьому, звісно, що не всі новації можна назвати вдалими, але важливим є те, що на відміну від тієї стагнації у цій царині, котра існувала до березня поточного року (адже ще 12 серпня 2014 року КПК України було доповнено розділом IX¹, котрий вміщував у собі «аж» одну статтю та й та на 9 рядків), із перших чисел цього місяця

та на сьогодні ситуація набрала позитивних обертів, правда, можливо, на початках, більше кількісно, аніж якісно, хоча цьому є пояснення – і юристи, і законодавець вчаться працювати за умов війни. У продовження думки відзначу, що Головою Верховної Ради України 18 квітня 2022 року підписано Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану» [16], котрим вчергове передбачене оновлення кримінального процесуального законодавства. Не вдаючись у деталі, лише побіжно відзначу, що особисто для мене без відповідей залишилися два питання: 1) навіщо вкотре перейменовувати назву розділу IX¹ та статті 615 в такий спосіб, щоб звузити застосування їх положень умовами лише воєнного стану? 2) чому поза увагою законодавця залишилося унормування діяльності міжнародних слідчих груп та й загалом співпраці із МКС? (так як не вважаю, що наявне формулювання статті 571 КПК України, котра має назву «Створення і діяльність спільних слідчих груп» (розміщена у главі 43 «Міжнародна правова допомога при проведенні процесуальних дій» та є єдиною у КПК України нормою, котру хоча б якимось чином можна співвідносити із ситуацією щодо організації спільних розслідувань), може вирішити процесуальну проблему участі Офісу прокурора МКС, Євроюсту (де представлені 27 країн – членів ЄС та 10 інших держав) та українських органів досудового розслідування у спільних слідчих групах, створених для розслідування міжнародних злочинів, скоєних в Україні. Негайне законодавче урегулювання цієї проблеми, та й загалом співпраці з МКС, є, серед іншого, важливим з огляду тієї процесуальної діяльності, котра вже реалізується щодо документування міжнародних злочинів, скоєних в Україні (до яких відношу, серед іншого, й зґвалтування жінок та дітей). Наведення ладу у цій царині убезпечить від ймовірного подальшого апелювання опонентами до відсутності чи некоректності тих норм національного законодавства, котрі таку спільну, зокрема і слідчу діяльність передбачають та урегулюють. Відрадно те, що у Верховній Раді України зареєстровано законопроект щодо механізму співпраці із МКС. Авторами задекларовано, що документ забезпечить правове регулювання взаємодії українських правоохоронних органів з МКС як до, так і після набрання Римським статутом чинності для України. Серед іншого, пропонується новий Розділ IX² «Особливості співробітництва з Міжнародним кримінальним судом» до КПК України, що концептуально відповідає кращим міжнародним практикам процесуальної регламентації такої діяльності. Однак положення, котре б стосувалося участі Офісу прокурора МКС, прокурорів інших країн, Євроюсту та українських органів досудового розслідування у спільних слідчих групах, створених для розслідування міжнародних злочинів, скоєних в Україні, на разі, у характеризованому законопроекті №7304 від 20.04.2022. відсутнє [17].

Окремо хочу підкреслити, що важливими з огляду первинного документування є зміни до статей 263, 265-266 КПК України, в розрізі підходів до розуміння, наявних складових та можливостей такої негласної слідчої (розшукової) дії, як зняття інформації з електронних комунікаційних мереж [15], як і провадження зняття інформації з електронних інформаційних систем, котре, поки що, залишилося у своїй первинній редакції. Забігаючи наперед лише побіжно відзначу, що у результаті їх провадження, серед іншого, можуть бути сформовані вихідні дані для провадження окремих слідчих (розшукових) дій, зокрема і пред'явлення особи для впізнання за голосом, фотознімками, матеріалами відеозапису тощо при розслідуванні зґвалтувань жінок та дітей, що скоєні в умовах воєнного стану.

Огляд місця події практично у кожному кримінальному провадженні, за невеликим винятком, є надважливим з огляду доказування. І якщо за звичних умов практично кожен слідчий здійснює його щодня, то й по кілька разів, то умови воєнного стану вносять низку коректив: наявні загрози життю та здоров'ю для учасників таких оглядів; може мати місце неможливість використання належних спеціальних технічних засобів дослідження на місці та фіксації тощо; огляди віддаляються у часі від моменту вчинення кримінального правопорушення; є загрози та велика ймовірність знищення

та спотворення слідів, як і самого місця події; має місце і специфіка слідів, котрі нерідко можуть засвідчувати (у сукупності з іншими сформованими та перевіреними фактичними даними) не лише факти скоєння злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості та інших кримінальних правопорушень за національним кримінальним законодавством, а й факти воєнних злочинів, злочинів проти людяності тощо за міжнародним законодавством. Забігаючи наперед, із долею оптимізму зазначу, що левову частину означеної проблематики є всі шанси вирішити та й вже активні дії у цій царині тривають, так як не лише слідчі групи у складі Національної поліції та прокурорів ретельно документують злочини проти цивільного населення з боку російських військових [18], а й, як зазначив 14 квітня 2022 року під час брифінгу з Генеральною прокуроркою України Іриною Венедіктовою Прокурор Міжнародного кримінального суду Karim A.A. Khan QC, перебуваючи в місті Києві, розслідування воєнних злочинів РФ Україна здійснюватиме спільно з Євроюстом, спільними міжнародними групами слідчих та Міжнародним кримінальним судом [19]. Підтвердження слів Прокурора Міжнародного кримінального суду не забарилося, бо цього ж дня в пресі з'явилося повідомлення, що в Україну вже прибули 18 французьких жандармів, котрі фіксують воєнні злочини РФ під Києвом [20]. Також Єврокомісар з питань юстиції Дідьє Рейндерс, в інтерв'ю DW ще 11 квітня, підтвердив, що перша команда криміналістів із Франції вже на місці та, що буде прохання до всіх держав-членів ЄС зробити те саме. Він також повідомив про співпрацю з МКС, прокурором МКС і прокурорами держав ЄС (оскільки деякі з них також розпочали розслідування). Координувати зусилля заплановано через агентство Євроюст (агентство, яке має хорошу координацію прокурорів). Також зазначено, що вже існує спільна слідча група з Польщі, Литви та України, а також МКС, до роботи котрої закликають долучатися інші держави ЄС, бо наявний такий позитивний досвід спільного розслідування у справі щодо MH17 [21]. Також у своєму зверненні від 28.02.2022 Прокурор Міжнародного кримінального суду Karim A.A. Khan QC закликав до додаткової бюджетної підтримки, до добровільних внесків на підтримку всіх ситуацій, до запозичення безоплатного персоналу [22]. Варто також підкреслити, що у ЗМІ 12 квітня з'явилося повідомлення про те, що Німеччина, Нідерланди та Швеція сумарно виділять приблизно €2,5 млн МКС на розслідування воєнних злочинів Росії в Україні, так як очікують на значне збільшення кількості справ у МКС і його поточного бюджету вже не вистачить на найближчі роки. Відповідне рішення було ухвалено після зустрічі глав МЗС цих країн із головним прокурором МКС Карімом Ханом 11 квітня [23].

Проведення інших різновидів оглядів, як й інших процесуальних дій, зокрема дослідження слідів, призначення та провадження експертиз матиме значний прогрес у результаті спільної та узгодженої діяльності національних правоохоронних органів, МКС, міжнародних груп слідчих. Хоча, наявними будуть і певні гострі кути, для прикладу, якщо криміналістичні, експертні підходи здебільшого позбавлені національних особливостей (хоча вони все ж мають певні особливості, хоча б з огляду застосовуваних новітніх технологій і досягнень в певній галузі), то із підготовленістю та діяльністю у межах різних вимог національних кримінальних процесуальних законодавств можуть виникати складнощі.

Допит. Тактика допиту жінок-потерпілих від зґвалтувань, як й від інших кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості є важливою. У процесі підготовки та безпосереднього проведення допиту слідчий здійснює комплекс організаційних, тактичних, психологічних, прогностичних заходів для встановлення комунікативного контакту з потерпілою. Тактичні прийоми упродовж допиту мають відповідати вимогам послідовності, логічності, продуманості [7, с.160]. Вважається, що виходячи із положень частини 1 статті 225 КПК України, скориставшись винятковістю випадку та навітьши цьому належне обґрунтування, сторона кримінального провадження, у перебігу досудового розслідування, може скористатися своїм правом та звернутися до слідчого судді із клопотанням провести допит такої потерпілої в судовому засіданні [24]. Як видається, така логіка процесуальної діяльності є

прийнятною, з огляду бодай існування небезпеки для здоров'я потерпілої, хоча й серед підстав частини 1 статті 225 КПК України для провадження слідчим суддею такого допиту потерпілої відсутня та із них, котра б прямо вказувала про уникнення чи попередження ревіктимізації потерпілої. Окремі дослідники вже аналізували із цього приводу зарубіжний досвід проведення допиту слідчим суддею на стадії досудового розслідування у таких державах, як Франція, Молдова, Литва, Грузія та пропонували нову авторську редакцію частини 1 статті 225 КПК України, хоча й у ній таку підставу, як «задня уникнення ревіктимізації» також упущено [25, с. 228]. Загалом не варто буквально порівнювати процесуальну діяльність у різних країнах за умов, коли підходи законодавців до розуміння інституту слідства (поділ його на досудове та судове) та основних суб'єктів, що його провадять є відмінними, особливо, коли мова йде про процесуальний статус слідчого судді у ньому.

Якщо ж потерпілими від кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості є малолітні чи неповнолітні, то тут обсяг процесуальної і криміналістичної проблематики значно розширюється... Звісно, що доробок процесуалістів, криміналістів, психологів, кримінологів та інших фахівців у цій царині є добротним та таким, що здатний вирішувати значну кількість дилем, але найважчою для вирішення є проблема швидкого встановлення осіб, котрі ці злочини вчинили та притягнення їх до кримінальної відповідальності. Чинний КПК України передбачає той процесуальний арсенал доказування, котрий є дієвим та, у переважній своїй більшості, ефективним. При цьому, врахування наявних наукових рекомендацій є вкрай необхідним.

Зокрема, серед іншого, кримінальним процесуальним законодавством унормовано провадження допитів із забезпеченням процесуальних вимог щодо кількісного та особистісно-професійного набору учасників (за їх результатами у злочинах проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, а також у злочинах, вчинених із застосуванням насильства або погрозою його застосування, законодавець забороняє одночасний допит за участю малолітнього або неповнолітнього свідка чи потерпілого разом з підозрюваним для з'ясування причин розбіжностей в їхніх показаннях (частина 9 статті 224 КПК України) [24].

Серед нещодавніх рекомендацій науковців-процесуалістів хочу згадати ті, що сформульовані професоркою Іриною Гловюк у публікації «Використання методики «Зелена кімната» при збиранні та оцінці фактичних даних: судова практика» (де, серед іншого, авторкою підкреслено, що «...депонування показань неповнолітнього потерпілого та свідка корелюється із міжнародними стандартами опитування дітей у аспекті мінімізації кількості таких опитувань», а «дослідження доказу – відеозапису допиту малолітнього свідка й прийняття таких відеосвідчень як доказу у суді дозволяє уникнути необхідності повторних викликів та ревіктимізації [26]). Вважаю прийнятною таку ж рекомендацію по відношенні й щодо малолітнього потерпілого.

Варто звернутися й до нещодавніх ґрунтовних наукових розвідок професорів О.В. Капліної та О.П. Кучинської у співавторстві із О.М. Крукевич у Віснику Національної академії правових наук України за 2021 рік щодо допиту малолітніх та неповнолітніх свідків [27]. Своєю чергою, напрацьовано не лише методику установавання психологічного контакту, а й рекомендації щодо тактики допиту (його робочого етапу) малолітніх та неповнолітніх, формулювання питань з урахуванням особливостей психіки неповнолітнього, здатності об'єктивного сприйняття подій тощо [28]. Отож, завдання наявних методик – зведення до мінімуму негативного впливу на малолітнього, неповнолітнього потерпілого у процесі досудового розслідування та судового розгляду (уникнення ревіктимізації), зменшення кількісно та покращення якісно процесуальної комунікації з малолітнім, неповнолітнім потерпілим.

Така слідча (розшукова) дія, як *пред'явлення для впізнання особи*, з однієї сторони, може бути вельми інформативною, при цьому, є ймовірність ревіктимізації та створення загрози життю потерпілої. Тому варто використовувати можливості таких різновидів впізнання, як проводити його в умовах, коли особа, яку пред'являють для

впізнання, не бачить і не чує особи, яка впізнає, тобто поза її візуальним та аудіоспостереженням (частина 4 статті 228 КПК України) із застосуванням заходів безпеки; за фотознімками, матеріалами відеозапису, а також такий різновид, який описаний криміналістами – за зворотними ідентифікаційними зв'язками, що охоплюється впізнанням особи, котре унормоване статтею 228 КПК України. Видається, що за умов воєнного стану такі рекомендації для досудового розслідування не лише мають сенс, а й здатні дозволити знайти вихід із складних слідчих ситуацій, хоча й, звісно, не у всіх випадках. Тому різносторонні наукові пошуки у цій царині варто продовжувати, об'єднуючи спільні зусилля.

Список використаних джерел:

1. Ювенальні прокурори: 202 дитини загинули через збройну агресію РФ в Україні. Офіс Генерального прокурора 17.04.2022. URL: facebook.com/pgo.gov.ua/posts/351985193630987
2. Ірина Соломко «Українські дівчата коротко стрижуться, сподіваючись уникнути зґвалтування військовими РФ», – посолка США при ООН про повідомлення з України. 11.04.2022. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/6524907.html>
3. Украина установила личность оккупанта, изнасиловавшего младенца – Зеленский. 12.04.2022. URL: <https://www.ostro.org/general/society/news/632726/>
4. Тетяна Ярмошук. Зґвалтування як метод катування: на окупованій частині Донбасу тисячі людей зазнали сексуального насильства. Радіо Свобода. 25 листопада 2020 р. URL: www.radiosvoboda.org/a/donbas-zgvaltuvannya-tortury/30968387.html
5. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (основні положення кримінально-правової характеристики): практич. порадник / О.О. Дудоров ; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. Северодонецьк : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2018. 92 с.
6. Практика застосування Верховним Судом України положень Особливої частини Кримінального кодексу України. Уклад. О. П. Горох, за заг. ред. А. А. Музики. Київ : «Центр учбової літератури», 2017. 915 с.
7. Шаповалова І.О. Особливості тактики допиту жінок, потерпілих від насильницьких злочинів. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2021. № 2. С. 158 – 162.
8. Андрусяк Г. Суспільна небезпека та деякі правові позиції кваліфікації зґвалтування. URL: evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/18247/1/20.pdf
9. Гульман Б.Л. Сексуальні злочини. Системний аналіз : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора псих. наук: спец. 19.00.04 «Медична психологія». Київ, 1994.
10. Кримінальна сексологія / И.А. Бабюк, С.И. Табачников, В.В. Седнев, А.А. Зайцев, Г.А. Селезнева. Київ : ПРОФИ-Донетчина; Донецк, 2004.
11. Косенко С.С. Віктимологічна профілактика статевих злочинів щодо неповнолітніх: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Косенко Світлана Сергіївна. Київ, 2004.
12. Мельник К.В. Кримінологічна характеристика та запобігання зґвалтуванням: автореф. роботи на здобуття осв. ступеня «магістр» спеціальність 081 «Право». Миколаїв, 2020. URL: krs.chmnu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/1026/1/Мельник%20Каріна%20Василівна.pdf
13. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про попереднє ув'язнення» щодо додаткового регулювання забезпечення діяльності правоохоронних органів в умовах воєнного стану: Закон України від 03.03.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2111-20#n7>
14. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо порядку скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період або його зміни з інших підстав: Закон України від 15.03.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2125-20#n6>
15. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про електронні комунікації» щодо підвищення ефективності досудового

розслідування «за гарячими слідами» та протидії кібератакам: Закон України від 15.03.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2137-20#n78>

16. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану: Закон України / Апарат Верховної Ради України № 12/1-2022/64711 від 18.04.2022. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1273040>

17. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо співробітництва з Міжнародним кримінальним судом: проект Закону України № 7304 від 20.04.2022. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=74126

18. Шмигаль обговорив із прокурором МКС Ханом злочини Росії в Україні. 14.04.2022. Інформаційне агентство Interfax – Україна. URL: interfax.com.ua/news/general/824133.html

19. Прокурор Міжнародного кримінального суду Карім Хан заявив, що спільно з колегами з України та Європейського Союзу робитиме все можливе для притягнення до відповідальності винних у злочинах Росії на українській території. 14 квітня 2022 року. Брифінг з Генеральною прокуратурою України Іриною Венедіктовою. URL: <https://suspilne.media/228779-mi-povinni-zrobiti-vse-sob-nastala-vidpovidalnist-prokuror-mks-pro-rozsliduvanna-zlociniv-rf/>

20. Французские жандармы фиксируют военные преступления РФ под Киевом. 14.04.2022. URL: <https://hvylya.net/news/250757-francuzskie-zhandarmy-fiksiruyut-voennye-prestupleniya-rf-pod-kiyevom>

21. Бернд Рігерт, Юрій Шейко Єврокомісар про воєнні злочини в Україні: зараз завдання – збирати докази (єврокомісар з питань юстиції Дідьє Рейндерс в інтерв'ю DW). 12.04.2022. URL: <https://www.dw.com/uk/yevrokomisar-pro-voenni-zlochyny-v-ukraini-zaraz-zavdannya-zbyraty-dokazy/a-61450519?maca=ukr-rss-ukrnet-ukr-all-3816-xml> (постійне посилання <https://p.dw.com/p/49q5P>).

22. Statement of ICC Prosecutor, Karim A.A. Khan QC, on the Situation in Ukraine: “I have decided to proceed with opening an investigation”. 28.02.2022. URL: <https://www.icc-cpi.int/news/statement-icc-prosecutor-karim-aa-khan-qc-situation-ukraine-i-have-decided-proceed-opening>

23. Ольга Березюк. Три країни ЄС виділять €2,5 млн Міжнародному кримінальному суду на розслідування воєнних злочинів РФ в Україні. 12.04.2022. URL: gordonua.com/ukr/news/war/tri-krajini-jes-vidiljat-2-5-mln-mizhnarodnomu-kriminalnomu-sudu-na-rozsliduvannja-vijskovih-zlochiv-rf-v-ukrajini-1604245.html

24. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. у редакції від 27.03.2022. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page8

25. Шингарьов Д.О. Зарубіжний досвід проведення допиту слідчим суддею на стадії досудового розслідування. *Університетські наукові записки*. 2015. № 2 (54). С. 221 – 229. URL: journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/428166.pdf

26. Глов'юк І. В. Використання методики «Зелена кімната» при збиранні та оцінці фактичних даних: судова практика. Інформаційний бюлетень з проблем діяльності підрозділів Національної поліції. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ. 2022. С. 5 – 12. <https://www.academia.edu/76358696/>

27. Oksana V. Kaplina, Oksana P. Kuchynska, Oksana M. Krukevych Interrogation of minor and juvenile witnesses in criminal proceedings: current state and prospects for improvement. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, Vol. 28, No. 3, 2021. P.268-276. URL: visnyk.kh.ua/uk/article/dopit-malolitnikh-ta-nepovnolitnikh-svidkiv-u-kriminalnomu-provadhenni-aktualny-stand-ta-perspektivi-udoshkonalennya

28. Шепитько В.Ю. Криміналістика. Криміналістическая тактика и методика расследования преступлений: учебник для студентов юридических вузов и факультетов. Харків : ООО «Одиссей», 2001. 528 с.

*Руслана Борейко**

РОЛЬ МІЖНАРОДНИХ ЕКСПЕРТІВ У РОЗСЛІДУВАННІ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ В УКРАЇНІ

24 лютого 2022 року – це дата яка змінила життя кожного українця, до нас підступно прийшла війна. Сьогодні ми спостерігаємо непоодинокі випадки, вчинення протиправних дій, порушення всіх міжнародних та національних законів військово-службовцями Російської Федерації, скоєння ними на нашій землі безчинства, бомбардування мирних міст та селищ, тим самим масово чинячи воєнні злочини. Для того, щоб притягнути до відповідальності всіх тих осіб, які віддавали накази та проводили цілеспрямовану політику геноциду українського народу, необхідно вже зараз фіксувати всі їх злочини. Саме таку мету ставлять перед собою судові експерти, оскільки їхня діяльність покликана здійснювати документування доказів, які в подальшому сприятимуть у веденні розслідування. Таким чином надзвичайно важливим є питання ролі судового експерта, в тому числі міжнародних, у розслідуванні воєнних злочинів в Україні.

Загалом експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань [1]. Навіть і тоді, коли факти воєнних злочинів виявляються неозброєним оком, експертиза у їх розслідуванні – є надзвичайно важливою. Ті питання, за яких обов'язково призначення експертизи, визначені в ч. 2 ст. 242 Кримінального процесуального кодексу України. Наприклад, у разі виявлення трупа і проведення за цим фактом досудового розслідування, необхідно призначати експертизу причин смерті. На більш пізніх етапах досудового розслідування у слідчого може виникнути потреба призначення інших видів експертиз, зокрема екологічної, економічної, товарознавчої, військової. Для майбутнього призначення експертиз важливим є детальне фіксування походження всіх інших доказів (речових доказів і документів, у т.ч. фото і відеозаписів), детальний опис огляду місцевості, приміщення, місця події.

Уже не один тиждень по всьому світі поширюються кадри з останніми подіями в Україні, які демонструють значну кількість воєнних злочинів вчинених російськими силами, ймовірні місця скоєння катувань і вбивств, а також масові поховання. Ретельне дослідження місць масових поховань відводиться судовим експертам, оскільки виконуючи свої професійні обов'язки вони прагнуть досягнути ціль – притягнути винних до відповідальності. Під час ексгумації трупа з поховання експертом можуть бути вилучені речі, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення. Експерт під час збору всіх доказів сприяє у визначенні причини, способу та обставин смерті, що сприяє у здійсненні ідентифікації вбитої особи. Розслідування може допомогти зрозуміти правду того, що сталося, може дати можливість сім'ям дізнатися про долю своїх близьких і здійснити гідні поховання. Втручання в подібні місця з боку неспеціалістів може призвести до підриву подальших розслідувань і значно ускладнити досягнення поставлених цілей.

Міністерство юстиції України вже розпочало збирати докази для притягнення воєнних злочинців Російської Федерації до відповідальності. Зокрема, для збору доказів на Київщину, яка одна із перших зазнала нелюдських діянь окупантами, було відправлено судових експертів зі всієї України [2]. Крім того, більшість цивілізованих

* Здобувач ступеня вищої освіти магістра Навчально-наукового інституту № 2 Національної академії внутрішніх справ (науковий керівник: Юлія Сухомлин, доцент кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент)

країн, які розуміють весь жах, який зараз відбувається на території України, приймають рішення стосовно направлення до нашої країни своїх спеціалістів в експертній службі, для того щоб сприяти роботі українським експертам у зборі доказів діянь країни агресора

Так Франція уже спрямувала до України групу своїх судових експертів, разом з ними було також залучено жандармерію та медичну службу Збройних Сил Французької Республіки. У складі групи судово-медичні експерти, експерти з балістики, експерти з питань ДНК-аналізу, експерт з дактилоскопіювання, вибухотехнік, експерт огляду місця злочину та помічники слідчих. Зібрані французькими та українськими судовими експертами докази будуть використовуватися у національних розслідуваннях, а також можуть бути передані до Міжнародного кримінального суду.

Не залишилась осторонь і Велика Британія, так міністерка закордонних справ Ліз Трасс під час зустрічі з президентом Міжнародного кримінального суду наголосила про варварські вчинки російських окупантів на території України, акцент був здійснений на становищі жінок, які зазнали не лише моральних знущань, але й були піддані сексуальному насиллю, про це свідчать дані українських журналістів та підтвердження лікарів. Тому, Ліз Трасс запевнила, що Велика Британія направить групу експертів з воєнних злочинів для підтримки України у розслідуванні звірств Росії. Група фахівців, у тому числі судових експертів, допомагатиме українському уряду у збиранні доказів та судовому переслідуванню винних у вчиненні воєнних злочинів, і як було наголошено залучатимуть експертів із сексуального насильства в умовах воєнного конфлікту [3].

Ще однією країною, яка має намір довести безчинство Російської Федерації є – Нідерланди. Так, уряд Нідерландів готується відправити до України групу судово-медичних експертів для розслідування воєнних злочинів, спричинених російським вторгненням. Група, яку Нідерланди відправляють в Україну, складається з детективів, з нідерландської військової поліції *Marechaussee*, а також співробітників нідерландського інституту криміналістичної експертизи. Фахівці Інституту судових експертиз Нідерландів (NFI) увійшли до команди, яка розслідуватиме воєнні злочини в Україні. Даний інститут вважається одним з провідних лабораторій експертизи в світі, а тому якість його роботи говорить сама за себе. Відповідна група працюватиме у місцях, де могли бути скоєні воєнні злочини, та передаватиме матеріали до Міжнародного кримінального суду в Гаазі [4].

Нідерландський експерт з міжнародного права, доцент кафедри міжнародного кримінального права Амстердамського університету Маріке де Хун аналізуючи проблемну ситуацію в Україні зазначала, що особи, які вчиняють воєнні злочини та злочини проти людяності обов'язково мають бути притягнуті до відповідальності. Також було наголошено на тому, що Україна має можливість здійснювати заочне кримінальне переслідування, а це означає, що навіть ті особи, які не заарештовані, але проти яких є достатні докази, можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності [5]. Тобто фіксування звірства Російської Федерації є необхідним, оскільки це одна з можливостей привести винну країну до відповідальності.

До України зі Словаччини також уже прибула для допомоги в розслідуванні воєнних злочинів група у складі поліцейських, судово-медичних експертів та антрополога. Вони готові поділитися своїми знаннями та досвідом, працюючи в спільних групах із українськими колегами.

Ще одним проявом допомоги у фіксуванні подій в Україні, стало створення Радою ООН з прав людини незалежної міжнародної комісії з розслідування воєнних злочинів на території України. Ця комісія вважається незалежним міжнародним органом, який має мандат на розслідування порушень прав людини та міжнародного гуманітарного права під час війни. Міжнародна комісія з розслідування опитуватиме свідків та збиратиме судово-медичні матеріали для майбутнього судового розгляду [6].

Отже, є всі підстави стверджувати, що роль міжнародних експертів у розслідуванні воєнних злочинів в Україні є досить важливою, оскільки здійснюючи свої професійні обов'язки відповідні експерти наближають нашу країну на крок у можливості

донести до світу офіційні факти, які стверджують про винуватість Російської Федерації, що в майбутньому послужить можливістю притягнення до відповідальності всіх тих, хто став причетним до жорстоких і нелюдських дій на території України. І як зазначила генеральний прокурор України – Ірина Венедиктова: «Робота іноземних фахівців, експертів – це знак відкритості України».

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України станом від 14.04.2022 / Верховна Рада України. 13.04.2012 № 4651-VI. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення 02.05.2022).
2. Комітет з прав людини інформує про платформи фіксації та розслідування злочинів Російської Федерації проти цивільного населення України. Офіційний веб-портал парламенту України. URL: rada.gov.ua/news/razom/222106.html+&cd=7&hl=ru&ct=clnk&gl=ua&client=firefox-b-d (дата звернення 02.05.2022).
3. Британія відправить в Україну експертів для розслідування воєнних злочинів. Українське інтернет-видавництво «Українська правда». URL: www.pravda.com.ua/news/2022/04/29/7342923/+&cd=3&hl=ru&ct=clnk&gl=ua&client=firefox-b-d (дата звернення 03.05.2022).
4. Воєнні злочини РФ: Нідерланди відправлять в Україну судових експертів. Мультимедійна платформа іномовлення України «УКРІНФОРМ». URL: https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:1V_v_RmRZI4J (дата звернення 03.05.2022).
5. Міжнародний кримінальний суд, спеціальний трибунал, суди в Україні та інших країнах. Мультимедійна платформа іномовлення України «УКРІНФОРМ». URL: https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:Fiwb3yVGybwJ (дата звернення 04.05.2022).
6. ООН назвала експертів для розслідування воєнних злочинів в Україні. Всеукраїнське професійне юридичне видання «Юридична газета онлайн». URL: https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:7QMxCMgk9nYJ: (дата звернення 04.05.2022).

*Марія Бурак**

СПЕЦІАЛЬНИЙ МЕХАНІЗМ ПРАВОСУДДЯ ДЛЯ ПРИТЯГНЕННЯ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА МІЖНАРОДНІ ЗЛОЧИНИ ПРОТИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ: ДЕЯКІ ПИТАННЯ

Повномасштабне військове вторгнення Російської Федерації в Україну 24 лютого 2022 року зумовило нагальну потребу повною мірою активувати механізми притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності за воєнні злочини та злочини проти людяності, скоєні ними на території України з 21 листопада 2013 року. Суть спеціального механізму правосуддя для притягнення до відповідальності за міжнародні злочини проти українського народу полягає у спільній роботі національних та міжнародних фахівців: слідчих, прокурорів та суддів. Відповідно, анонсований Президентом України спеціальний механізм правосуддя для притягнення до відповідальності за міжнародні злочини проти українського народу передбачає: механізм Міжнародного кримінального суду (далі - МКС) для покарання за злочин геноциду, воєнних злочинів та злочинів проти людяності; механізм Спеціального трибуналу для покарання за злочин агресії Росії проти України (за співучасті Білорусі) та національний механізм правосуддя [1].

* Старший науковий співробітник наукової лабораторії з проблем протидії злочинності Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук.

Відтак, задля забезпечення належної діяльності цих механізмів притягнення до відповідальності за міжнародні злочини (геноцид, воєнні злочини, злочини проти людяності та злочин агресії), розглянемо зазначені механізми і запропонуємо шляхи їх реалізації.

Механізм МКС для покарання за злочин геноциду, воєнних злочинів та злочинів проти людяності. У межах реалізації даного механізму нами пропонується:

1. Ратифікація (визнання обов'язковості) Україною Римського статуту Міжнародного кримінального суду (МКС).

Україна не є країною-членом МКС, адже досі не ратифікувала Римський Статут, разом з тим правовою підставою для розслідування міжнародних злочинів цією судовою інстанцією є дві заяви Верховної Ради України про визнання *ad hoc* юрисдикції (для конкретних ситуацій), прийнятих у 2014 та 2015 роках. Один із таких механізмів запрацює в разі ратифікації (визнання обов'язковості) Україною Римського статуту Міжнародного кримінального суду (МКС) [1].

Видається, що ратифікація Римського статуту дає Україні всі переваги держави-учасниці. Це включає, зокрема, розширені можливості ефективного впливу на процес розслідування, а також у ширшому розумінні – глибшої інтегрованості з органами МКС.

Проте у цій площині існує два важливих пункти: по-перше, це регламентація співробітництва з представниками МКС у процесі розслідування; по-друге, це відповідність кримінального законодавства вимогам Римського Статуту.

Бласне, що стосується першого пункту, то до держав-учасниць та держав, які не є учасницями МКС, застосовуються однакові зобов'язання відповідно до частини 9 Римського Статуту, яка регулює питання міжнародного співробітництва та правової допомоги. Згідно зі ст.12(3) Римського Статуту, держава, яка зробила Заяву, що визнає юрисдикцію Суду, повинна співпрацювати з Судом без будь-яких затримок або виключень згідно з частиною 9 Статуту. Відтак нами пропонується найбільш оптимальний для України спосіб імплементації Римського статуту на конституційно-правовому рівні – внесення змін і доповнень до відповідних законодавчих актів, що супроводжуються прийняттям спеціального законодавства про співпрацю з МКС. Відповідно, Україна повинна співпрацювати з МКС в питаннях надання доказів (документів та записів), встановлення осіб, збору доказів, допиту людей, розшуку або арешту, а також захисту потерпілих та свідків. Незважаючи на те, що співпраця із МКС передбачена Римського Статуту, проте така взаємодія не регламентована у національному законодавстві [1; 2].

Регулювання цього питання можливе шляхом: прийняття окремого закону про співпрацю з МКС; прийняття Закону України «Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду»; з метою уникнення суперечності між Римським Статутом та статтею 9 Закону України «Про міжнародні договори України» під час процедури ратифікації Статуту, пропонується внести зміни до абз. 2 п. 1 ст. 9 Закону України «Про міжнародні договори України» та викласти його в наступній редакції: «На підставі підписаного та офіційно оприлюдненого Президентом України закону Президент України підписує ратифікаційну грамоту, яка засвідчується підписом Міністра закордонних справ України, якщо договором передбачено обмін такими грамотами»; удосконалення положень Конституції України та інших законодавчих актів на шляху імплементації Римського статуту у національну правову систему України, укладення договору (меморандуму) про взаємодію та/або внесення відповідних змін до Розділу IX Кримінального процесуального Кодексу України щодо міжнародного співробітництва та щодо особливостей розслідування зазначених злочинів; для забезпечення діяльності МКС процесуальними засобами пропонується зміни, що сприятимуть практичній реалізації співробітництва України з МКС, серед яких доповнення КПК України: положеннями про порядок виконання прохань МКС про міжнародну правову допомогу; передання кримінального провадження; режиму конфіденційності та захисту інформації під час співробітництва з МКС; виконання функцій МКС на території України, зокрема, проведення процесуальних дій прокурором МКС; особливостей

застосування тимчасового арешту особина прохання МКС та тримання її під вартою; тимчасового звільнення осіб, до яких застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою; виконання рішень МКС на території України; передачі осіб до МКС з урахуванням висновку Конституційного Суду України від 11 липня 2001 року у справі про Римський Статут; внести зміни до змісту Кримінального кодексу України положення про злочини проти людяності та воєнні злочини (у відповідності до ст. ст. 7, 8 Римського Статуту); внести зміни і доповнення до Кримінального кодексу України (Загальна частина) в частині збільшення максимального терміну довічного ув'язнення, оскільки наразі ч. 2 статті 63 КК містить менший термін (15 років), ніж встановлено Римським статутом (стаття 77 (1, «а»), що може слугувати перешкодою у разі подання Україною (проте лише як державою учасницею) заяви бути країною виконання вироку у відповідності до статті 103 (1, «в») Римського статуту.

Щодо другого пункту, то 20 травня 2021 року Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права» (законопроект 2689). Саме даний закон покликаний імплементувати положення Римського Статуту в національне законодавство.

Механізм Спеціального трибуналу для покарання за злочин агресії Росії проти України (за співучасті Білорусі). Задля реалізації даного механізму нами пропонується:

2. *Становлення Трибуналу на підставі резолюції Генеральної Асамблеї ООН.* Наприклад, у 2003 ГА ООН рекомендувала створити кримінальний трибунал для переслідування злочинів червоних кхмерів у Камбоджі, у 2016 році Генеральна Асамблея ООН ухвалила резолюцію про створення механізму розслідування і судового переслідування за вчинення міжнародних злочинів у Сирії. Таким чином ООН може створити правовий базис для міжнародного механізму притягнення до відповідальності вище керівництво Росії та Білорусії за злочин агресії.

Національний механізм правосуддя. У межах реалізації даного механізму пропонується:

3. *Відкриття кримінальних проваджень іноземними країнами за принципами універсальної юрисдикції.*

Відповідно до Кримінального Кодексу України агресія є злочином – стаття 437 передбачає кримінальну відповідальність за планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни. Окрім того, злочин агресії також є у кримінальних законах Росії (ст.353) та Білорусії (ст.122). Проте а міжнародному праві високопосадовцям держав гарантується функціональний імунітет від кримінального переслідування іншими державами. Надання такого захисту очільникам держав впливає із принципу суверенної рівності та невтручання у внутрішні справи держав. Функціональний імунітет високопосадовців держави пов'язаний із виконанням державних функцій і застосовується щодо їхніх дій, вчинених в їх службовій якості. Такий імунітет надається вищим посадовим особам для ефективного здійснення ними своїх функціональних обов'язків на міжнародній арені як основних представників своєї держави. Варто зазначити, що злочин агресії є «лідерським» злочином і відповідальність за нього може нести лише вище політичне та військове керівництво. Отже, переслідування за злочин агресії на національному рівні унеможлиблюється імунітетом вищих посадових осіб. У зв'язку з цим, більш прийнятний варіант є міжнародний трибунал, адже загальноприйнятим є те, що використання такого імунітету неможливе при міжнародній кримінальній відповідальності за міжнародні злочини [1; 2].

Національна система правосуддя матиме важливе значення саме для розслідування злочинів, вчинених російськими офіцерами, солдатами, тобто безпосередніми виконавцями. Скоріше за все, розгляди таких справ відбуватимуться за спеціальною процедурою *in absentia*, тобто заочний розгляд. Таке спеціальне розслідування відбувається відносно осіб, які переховуються на окупованій території або на території держави-агресора. КПК України також дозволяє оголошувати таких осіб у міжнародний розшук. Українські слідчі органи мають значний досвід у таких розслідуваннях з 2014

року. Інше питання – це притягнення до відповідальності російських військовослужбовців, які наразі перебувають під контролем України. У національній судовій практиці були випадки засудження російських військовополонених за злочини на території України (справа Александрова і Єрофєєва). За нормами міжнародного гуманітарного права військовополонені підлягають захисту від судового переслідування за факт участі у воєнних діях (імунітет комбатанта), проте такий захист не поширюється на випадки вчинення воєнних злочинів. Щодо обов'язку репатріації військовополоненого, то ув'язнені можуть утримуватися під вартою на період кримінального провадження та судового розгляду, а у випадку засудження – до часу закінчення відбуття покарання (ст. 119 п. 5 Женевської Конвенції про поводження з військовополоненими). Таким чином, обов'язок держави звільнити і передати військовополоненого після закінчення воєнних дій стосовно осіб, які перебувають під слідством чи засуджені призупиняється і відновлюється після завершення кримінального провадження чи відбуття покарання [1; 2].

Альтернативним варіантом притягнення виконавців міжнародних злочинів може бути відкриття кримінальних проваджень іноземними країнами за принципами універсальної юрисдикції – це принцип міжнародного права, який дозволяє судити іноземців, що вчинили міжнародні злочини на території іншої держави, на підставі серйозності таких злочинів, які є загрозою для всього міжнародного співтовариства.

Список використаних джерел:

1. Спеціальний механізм правосуддя для притягнення до відповідальності за міжнародні злочини проти українського народу: що це таке?. URL: helsinki.org.ua/articles/spetsialnyy-mekhanizm-pravosuddia-dlia-prytiahnennia-do-vidpovidalnosti-zamizhnarodni-zlochyny-protuy-ukrainskoho-narodu-shcho-tse-take/

2. Правнича спільнота України запустила інфокампанію із закликом до ратифікації Римського статуту Міжнародного кримінального суду. URL: helsinki.org.ua/articles/proiekt-yes-pravo-justice-razom-iz-pravnychoiu-spilnotoiu-ukrainy-zapustily-infokampaniiu-iz-zaklykom-do-ratyfikatsii-rymskoho-statutu-mizhnarodnoho-kryminalnoho-sudu/

*Ірина Гловюк**

УРАХУВАННЯ СТАНДАРТІВ МІННЕСОТСЬКОГО ПРОТОКОЛУ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ ТА ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ

У доповіді Управління Верховного Комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини «Порушення прав людини та міжнародного гуманітарного права в контексті подій під Іловайськом у серпні 2014 року» було звернено увагу на потребу правоохоронним органам гарантувати, що розслідування випадків катувань, жорстокого поводження, позасудових страт та вбивств, пов'язаних із конфліктом, ґрунтується на основі міжнародних стандартів та практики (наприклад, Стамбульського протоколу та Мінесотського протоколу) [1, с. 29]. На жаль, проблематика таких розслідувань на основі вироблених міжнародних практик тільки поширилась через широкомасштабну війну РФ проти України.

Мінесотський протокол зараз підготовлений у версії 2016 року (*The Minnesota Protocol on the Investigation of Potentially Unlawful Death (2016): The Revised United Nations Manual on the Effective Prevention and Investigation of Extra-legal, Arbitrary and Summary Executions*) [2]. Він може бути застосований у діяльності правоохоронних органів, судово-медичних експертів, адвокатів, суддів, громадськості.

* Головний науковий співробітник відділу організації наукової роботи, професор кафедри кримінально-правових дисциплін Інституту права Львівського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України.

Сфера застосування протоколу: випадки передбачувано незаконної смерті та *tutatis mutandis* насильницьких зникнень. До цих випадків відносяться:

- 1) Смерть могла настати в результаті дій чи бездіяльності держави, її органів або агентів або може іншим способом приписуватися державі;
- 2) Смерть настала під час затримання або утримання особи державою, її органами або агентами;
- 3) Смерть настала в тому випадку, коли держава могла не виконати свої зобов'язання з захисту життя.

Протокол містить такі частини: зобов'язання держав та стандарти та елементи й принципи розслідування (II розділ); вимоги до професійної етики (III розділ); положення щодо проведення розслідування (IV розділ); детальні керівні принципи (на місці злочину, опитувань, розкопки місць поховань, аутопсії, аналізу скелетних залишків) (V розділ), глосарій та додатки.

У протоколі наголошено на зобов'язанні держав щодо розслідування і в умовах збройного конфлікту, із уточненням, що тоді принципи розслідування (зокрема, початок розслідування *ex officio*, причетність держави, позбавлення життя фізичними особами, територіальна юрисдикція, оперативність, ретельність та ефективність, незалежність та неупередженість, транспарентність) мають розглядатися у світлі основоположних принципів міжнародного гуманітарного права. Елементи й принципи розслідування є традиційними для розуміння ефективності розслідування: оперативність, ретельність та ефективність, незалежність та неупередженість, транспарентність.

Надалі слід сконцентруватися на положеннях щодо проведення розслідування. До основних принципів таких положень віднесено: збереження життя (групи з розслідування, представників громадськості); наявність стратегії розслідування; застосування усіх законних методів розслідування; підзвітність групи; збереження усіх матеріалів, реєстрація джерел, дати та часу збирання матеріалів.

Після отримання інформації про позбавлення життя необхідно провести попереднє дослідження для визначення напрямків розслідування та подальших дій, у тому числі виявлення усіх джерел потенційних доказів. Коли буде зібрано та проаналізовано значний масив доказів, має бути складено попередню доповідь, яка має містити отримані результати та рекомендації щодо подальших дій. Відмічу, що КПК України не містить вимог стосовно таких доповідей, але як довідка у провадженні вони можуть бути складені. Крім того, має бути складений письмовий звіт з аналізом інформації щодо обставин смерті та осіб, які можуть нести за неї відповідальність. Пункт 51 передбачає, що Звіт має включати наступну основну інформацію: особисті дані та офіційний статус автора попередньої доповіді; обставини підготовки доповіді; особистість жертви або жертв (якщо вона відома); дату, час та місце смерті; місцезнаходження жертви чи жертв; метод чи методи заподіяння смерті; особи або організації, які, ймовірно, несуть за це відповідальність; мотиви позбавлення життя; та інші конкретні подробиці. Слід виявити області, які потребують подальшого розслідування. Слід розробити загальну стратегію локалізації та збирання додаткового матеріалу, який може бути корисним для розслідування та потенційного судового розгляду. Слід скласти план збирання доказів.

Протокол передбачає комплекс заходів в ході розслідування: процесуальні, криміналістичні, експертні, пошукові (встановлення свідків, встановлення зв'язків з сім'ями); складання профілів жертв тощо.

Слід звернути увагу, що вказується на потребу забезпечення цілісності доказів. Це тлумачиться як те, що слід ефективно реєструвати кожен етап збирання, зберігання, транспортування доказів та їх судово-медичного аналізу з моменту виявлення на місці злочину та до пред'явлення в суді, а також протягом усього судочинства. Це часто позначається поняттями «ланцюг доказів» або «ланцюг безпеки доказів». Ланцюг безпеки доказів є правовим, доказовим концептом, що вимагає послідовного документування будь-якого перспективного елемента доказів з метою забезпечення його

прийнятності як доказ під час судового розгляду. Це включає врахування імен та послідовності всіх осіб, у віданні яких був цей елемент з його отримання посадовими особами і до його пред'явлення у суді. Будь-які прогалини в цьому ланцюзі володіння доказами або їх збереження можуть завадити включенню цього елемента в доказову базу як доказ проти обвинуваченого у скоєнні кримінального злочину. Доказові матеріали повинні перевозитися таким чином, щоб забезпечити їх від маніпуляції, деградації та перехресного забруднення іншими доказами. Кожен елемент отриманих доказів, включаючи людські останки, повинен супроводжуватися однозначними посиленнями та маркуванням для забезпечення його ідентифікації з моменту отримання та до аналізу та зберігання. Для дотримання вимог щодо ланцюга доказів та їх цілісності облікові записи під час перевезення, відстеження та зберігання цих доказів повинні включати докладні відомості про слідчого.

Окремі принципи та правила торкаються опитувань. Загальними принципами є такі: недопустимість повторного психологічного травмування особи; високі етичні стандарти особи, яка проводить опитування; забезпечення безпеки опитуваного; програма захисту свідків (якщо є потреба); запис опитувань (письмова форма або аудіо чи відеофіксування; при обранні враховується думка опитуваного щодо конфіденційності та безпеки та обстановка опитування). Детальні керівні принципи опитувань розкривають підготовку, початок опитування, встановлення фактів, завершення опитування, роль усних перекладачів та запис опитування.

Відмітимо, що за Протоколом має забезпечуватись, щоб опитана особа засвідчила письмово або на аудіо або відеозаписи, що: а) свідчення опитаної особи не були зроблені під незаконним тиском у будь-якій формі; б) зміст запису опитування є вірним і правильним, наскільки це знає та пам'ятає опитана особа; с) опитана особа не піддавалася загрозам або примусу до давання свідчень, як і не робилося жодних обіцянок або спонукань у зв'язку з цим; d) опитана особа обізнана, що показання можуть використовуватись у судовому розгляді та що його можуть викликати для давання показань у суді; е) опитана особа може нести відповідальність за презирство до суду, втручання у відправлення правосуддя або дачу хибних показань, якщо вона знає, що у своїй заяві повідомила якісь хибні відомості, або не вважає їх вірними (п. 224).

Аналіз положень Протоколу свідчить про те, що:

- у силу того, що він поширюється не лише на діяльність правоохоронних органів, надається всеосяжна інформація щодо розслідування смерті, яка може бути використана особами, які не є фахівцями у кримінальному провадженні;

- Протокол інкорпорує міжнародно-правові, процесуальні, криміналістичні, судово-експертні, етичні, психологічні, організаційні аспекти розслідувань;

- документування не є тотожним із фіксуванням кримінального провадження за наслідками, проте, форми є спільними;

- стандарти Протоколу цілком застосовні у кримінальних провадженнях у Україні як з позицій криміналістики, так і з позицій норм КПК України. Разом з тим у протоколах допитів мають ставитися додаткові питання з урахуванням у тому числі положень ст. 23 КПК України.

Список використаних джерел:

1. Порушення прав людини та міжнародного гуманітарного права в контексті подій під Іловайськом в серпні 2014 року. URL: www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Countries/UA/ReportOnIlovaisk-UA.pdf

2. The Minnesota Protocol on the Investigation of Potentially Unlawful Death (2016): The Revised United Nations Manual on the Effective Prevention and Investigation of Extra-legal, Arbitrary and Summary Executions). URL: www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/MinnesotaProtocol.pdf

*Артем Коваленко**

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РОЗЛІДУВАННЯ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

В умовах активних бойових дій та тимчасової окупації російськими військами окремих районів на півночі, сході та півдні України, посилилася аморальна анти-українська діяльність деяких громадян нашої держави, що виявляється у виправданні збройної агресії проти України, різних формах підтримки та взаємодії з незаконними окупаційними адміністраціями, окупаційними військами й іншими незаконними воєнізованими утвореннями тощо. З огляду на це, 3 березня 2022 року Верховна Рада України підсумувала багаторічні суперечки щодо доцільності криміналізації колабораційної діяльності та визнала описані вище та деякі інші діяння злочинами проти основ національної безпеки України й внесла до КК України нову статтю 111¹ «Колабораційна діяльність» [1].

На жаль, таке нагальне законодавче вирішення кримінально-правових проблем призвело до виникнення складнощів у застосуванні юридичних новел на практиці. Аналіз проблем організації досудового розслідування проявів колабораційної діяльності варто розпочати з визначення підслідності даного кримінального правопорушення.

Законом України № 2108-IX від 03.03.2022 р., серед іншого, абз. 1 ч. 2 ст. 216 КПК України після цифр «111» доповнено цифрами «111-1». Це означає, що за передбаченими даною нормою правилами предметної підслідності досудове розслідування колабораційної діяльності мають здійснювати слідчі органи безпеки України.

Утім, пізніше у той же день, 03.03.2022 р., Верховна Рада України прийняла Закон України 2110-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної [...]», відповідно до якого абзац перший частини другої статті 216 Кримінального процесуального кодексу України викладено в такій редакції: «Слідчі органи безпеки здійснюють досудове розслідування кримінальних правопорушень, передбачених статтями 109, 110, 110-2, 111, 112, 113, 114, 114-1, 201, 201-1, 258-258-5, 265-1, 305, 328, 329, 330, 332-1, 332-2, 333, 334, 359, 422, 435-1, 436, 436-2, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 446, 447 Кримінального кодексу України» [2]. Звертаємо увагу, що у ст. 216 КПК України в більш пізній, а відтак актуальній редакції Закону 2110-IX відсутня ст. 111-1 КК України, а тому за загальним правилом досудове розслідування колабораційної діяльності мають здійснювати слідчі органів Національної поліції України.

Вважаємо, що мала місце помилка з боку законодавців: автори проекту Закону 2110-IX не урахували положень проекту Закону 2108-IX. Описана неточність була виправлена лише 01.05.2022 р., коли набрав чинності Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану» від 14.04.2022 р. № 2201-IX [3]. Таким чином більше місяця діяла редакція абз. 1 ч. 2 ст. 216 КПК України, що не містила вказівки на ст. 111-1 КК України, а відтак розпочинати досудове розслідування за фактами колабораційної діяльності мали саме слідчі Національної поліції.

Крім того, у випадку діянь, передбачених ст. 111¹ КК України, діють й правила персональної підслідності. Зокрема, відповідно до ч. 4 ст. 216 КПК України, слідчі органів державного бюро розслідувань здійснюють досудове розслідування кримінальних правопорушень, вчинених «топ-чиновниками», судьями, працівниками правоохоронного органу, особами, посади яких належать до категорії «А» (крім кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності НАБУ). 17 березня ДБР відзвітувала

* Доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, кандидат юридичних наук.

про викриття п'яти фактів колабораційної діяльності на тимчасово окупованих територіях Луганської області протягом попередньої доби [4]. Станом на 07 квітня 2022 року ДБР розпочало 77 кримінальних проваджень за фактами колабораційної діяльності [5].

Отже, попри наведені вище недоліки правового регулювання та інші виклики правового режиму воєнного стану, уповноважені органи активно ведуть діяльність з виявлення та розслідування фактів колабораційної діяльності. Водночас маємо зауважити, що практичні підрозділи наразі вимушені діяти в умовах відсутності методичних рекомендацій щодо розслідування згаданих кримінальних правопорушень, що зумовлює актуальність подальшої розробки даної проблеми.

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність. Закон України від 03.03.2022 № 2108-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-IX>.

2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної [...]». Закон України від 03.03.2022 № 2110-IX. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/2110-20.

3. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану. Закон України від 14.04.2022 р. № 2201-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2201-20>.

4. Покарання неминуче: у Луганській області за добу ДБР викрило п'ять колаборантів. URL: <https://www.facebook.com/dbr.gov.ua/posts/2119483094873986>

5. ДБР притягне до суворої відповідальності всіх зрадників та колаборантів: відкрито більше 200 проваджень. URL: [facebook.com/dbr.gov.ua/posts/2134912736664355](https://www.facebook.com/dbr.gov.ua/posts/2134912736664355)

Оксана Малярчук*

ПРОЦЕСУАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОКУРОРА НА СТАДІЇ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ

Нині Україна знаходиться на шляху до великомасштабних змін та реформувань, основною ціллю яких є зміцнення режиму законності та демократизму в державі. Значну роль у забезпеченні режиму законності та підтриманні правопорядку відіграють саме правоохоронні органи, зокрема прокуратура.

Велику роль в забезпеченні вирішення завдань кримінального провадження відіграє діяльність прокурора, яка здійснюється у формі та порядку, передбаченому Конституцією України (далі – КУ), Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК України) та Законом України «Про прокуратуру» (далі – ЗУ «Про прокуратуру»).

Питанням регламентації діяльності прокуратури присвячено статтю 131⁻¹ КУ, у якій йдеться про те, що на прокуратуру покладено такі функції як: підтримання публічного обвинувачення в суді; організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням; представництво інтересів держави в суді у виключних випадках [1, ст. 131⁻¹].

Відповідно до КПК України, прокурор – це особа, яка обіймає посаду, передбачену статтею 15 ЗУ «Про прокуратуру» (такі посади як: Генеральний прокурор та його заступники, керівник Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, керівник підрозділу Офісу Генерального прокурора та його заступники, прокурор Офісу Генерального

* Здобувач ступеня вищої освіти магістра Навчально-наукового інституту № 2 Національної академії внутрішніх справ (науковий керівник: Юлія Сухомлин, доцент кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент).

прокурора, керівник та прокурор обласної прокуратури, керівник та прокурор окружної прокуратури, тощо), та діє у межах своїх повноважень.

Прокурор є самостійним у своїй процесуальній діяльності, тож втручання в його діяльність осіб, що не мають на те законних повноважень, забороняється [2, ст. 36].

ЗУ «Про прокуратуру» акцентує нашу увагу на тому, що прокурор є незамінним суб'єктом, так, згідно з статтею 5 цього закону функції прокуратури України здійснюються виключно прокурорами, а відповідно, делегування функцій прокуратури, а також їх привласнення іншими органами чи посадовими особами не допускається в жодному разі [3, ст. 5].

Тож прокурор є самостійним, незалежним суб'єктом кримінального провадження, який має свій процесуальний статус, перелік функцій та обов'язків, та який здійснює повноваження прокурора у конкретному кримінальному провадженні на підставі призначення керівником органу прокуратури після початку досудового розслідування. Прокурор як суб'єкт кримінального провадження проходить всі його стадії на кожній з яких змінюється його перелік функцій та обов'язків. Діяльність прокурора на центральній стадії кримінального провадження – на стадії судового розгляду полягає в:

1. Представництві інтересів громадянина або держави;

У суді прокурор уповноважений представляти громадян України, іноземних громадян, біпатридів, апатридів, державу. Представництво громадян відбувається за умови, що особа не спроможна самостійно захистити свої права, а законні представники або органи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси такої особи, не здійснюють її захист. Такими особами є неповнолітні, недієздатні, особи з обмеженою дієздатністю.

Представництво у суді інтересів держави реалізується у випадку порушення інтересів держави, якщо захист цих інтересів не здійснює орган державної влади, орган місцевого самоврядування чи інший суб'єкт владних повноважень, до компетенції якого віднесені ці повноваження.

Є випадки, коли представництво прокурором інтересів є неможливим, наприклад:

- представництво інтересів держави в особі державних компаній;
- представництво у правовідносинах, що пов'язані з виборчим процесом;
- представництво у правовідносинах, що пов'язані з проведенням референдумів,
- представництво у правовідносинах, що пов'язані з діяльністю Верховної Ради України, Президента України,
- представництво у правовідносинах, що пов'язані з створенням та діяльністю ЗМІ, а також політичних партій, релігійних організацій, організацій, що здійснюють професійне самоврядування.

Під час такого представництва прокурор має право:

- звертатися до суду з позовом, заявою, поданням;
- вступати у справу на будь-якому етапі судового провадження;
- ініціювати перегляд судових рішень;
- брати участь у розгляді справи;
- подавати цивільний позов під час кримінального провадження;
- брати участь у виконавчому провадженні, в якому прокурором здійснювалося представництво інтересів громадянина або держави в суді;
- з дозволу суду ознайомлюватися з матеріалами справи в суді та матеріалами виконавчого провадження, робити виписки та копії з них.

2. Підтриманні державного обвинувачення в суді

Підтримання державного обвинувачення в суді є найважливішим спектром процесуальної діяльності прокурора – обвинувача, який перебуває в нерозривному зв'язку з покладеним на нього на нього конституційним обов'язком сприяти цілям правосуддя

та має на меті кримінальне переслідування особи за вчинений злочин, представляти публічний інтерес держави і бути гарантом законних інтересів громадян, втягнутих у сферу правосуддя у кримінальних справах [5].

Під час судового розгляду для підтримання державного обвинувачення прокурори:

- вживають заходів щодо забезпечення явки до суду свідків обвинувачення;
- при дослідженні доказів з'ясовують обставини кримінального правопорушення та факти, що мають кримінально-процесуальне значення;
- доводять перед судом належність і допустимість доказів, зібраних стороною обвинувачення;
- заперечують проти долучення до кримінального провадження як доказів матеріалів сторони захисту, до яких не було надано доступ стороні обвинувачення;
- забезпечують своєчасне та повне виконання органом досудового розслідування доручень суду про проведення СРД, ухвалених за їх клопотаннями;
- у разі встановлення нових обставин правопорушення змінюють обвинувачення, а в разі необхідності заявляють клопотання про розгляд додаткового обвинувачення в одному провадженні з первісним обвинуваченням;
- відмовляються від обвинувачення, якщо пред'явлене особі обвинувачення повністю не підтвердилось після з'ясування усіх обставин, встановлених під час кримінального провадження, та перевірки їх доказами;
- надають для вивчення керівнику прокуратури проект угоди про визнання винуватості та за наявності законних підстав укладають угоду;
- у судових дебатах висловлюють позицію з дотриманням принципу верховенства права;
- висловлюють позицію щодо призначення покарання з дотриманням принципів справедливості, законності та індивідуалізації;
- здійснюють інші повноваження [6].

Важливо зазначити, що прокурор має право звертати увагу суду на допущені порушення закону й ставити питання про їх усунення. Свої повноваження щодо заходів до усунення порушень закону, допущених судами при розгляді кримінальних проваджень, прокурор може реалізувати подання апеляційної, касаційної скарги, заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами [4, с. 126].

Підсумовуючи, відзначимо, що підтримання прокурором державного обвинувачення в суді на належному професійному рівні активно сприяє винесенню судами законних і обґрунтованих вироків та, звісно, вжиттю заходів до своєчасного перегляду незаконних рішень у кримінальних справах.

Роль прокуратури завжди була і буде значною у боротьбі зі злочинністю, забезпеченні законності, захисту прав та інтересів громадян й держави. Його робота є досить важкою, відповідальною та багатофункціональною. На прокуратуру покладено великі сподівання як на орган, що забезпечує підтримання правопорядку в державі.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР (із змінами № 27-IX від 03.09.2019, ВВР, 2019, № 38, ст. 160). URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 18.10.2019 № 4651-VI (із змінами, внесеними згідно із Законами № 2198-IX від 14.04.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
3. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII (із змінами, внесеними згідно із Законами № 1554-IX від 15.06.2021) URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text
4. Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / відп. ред.: С.В. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко. Харків : Одиссей, 2013. 1104 с.

5. Боровков А.В. Підтримання прокурором державного обвинувачення в суді при розгляді кримінальних справ. URL: <http://intkonf.org/borovkov-avpidtrimannya-prokurorom-derzhavnogo-obvinuvachennya-v-sudi-pri-rozglyadi-kriminalnih-sprav>.

6. Про затвердження Порядку організації діяльності прокурорів і слідчих органів прокуратури у кримінальному провадженні: наказ Генеральної прокуратури України від 28.03.2019 № 51

*Юлія Мельник**

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛОЖЕНЬ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Протягом новітньої історії наша держава не мала великого досвіду запровадження правового режиму воєнного стану та стану війни. Однак, за умов агресивних дій, на період з 26 листопада по 26 грудня 2018 року в Україні був вперше введений правовий режим воєнного стану. На жаль, з 24 лютого 2022 року у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України Указом Президента України № 64/2022 вдруге введено воєнний стан із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року.

В Україні воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [1].

Через велику кількість кримінальних правопорушень здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану передбачає суттєве збільшення процесуальних можливостей сторони обвинувачення та спрощення ряду процедур.

Тому 1 травня 2022 року набрав чинності Закон України від 14.04.2022 р. № 2201-IX «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану».

Згідно з ч. 1 ст. 10 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» у період воєнного стану не можуть бути припинені повноваження судів, органів прокуратури України, органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, та органів, підрозділи яких здійснюють контррозвідувальну діяльність [1].

Отже, унаслідок військової агресії Російської Федерації проти України всі без винятку органи кримінальної юстиції опинилися перед викликом: забезпечити виконання завдань кримінального провадження у складних умовах воєнного стану, якими, відповідно до ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура [2].

* Здобувач ступеня вищої освіти магістра Навчально-наукового інституту № 2 Національної академії внутрішніх справ (науковий керівник: Юлія Сухомлин, доцент кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент).

Зміни безпосередньо стосуються правил підслідності. Відповідно до Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану» законодавець додав ще одну підставу зміни підслідності, крім неефективного досудового розслідування, а саме: наявність об'єктивних обставин, що унеможливають функціонування органу досудового розслідування чи здійснення ним досудового розслідування в умовах воєнного стану. Як і раніше, право доручити здійснення досудового розслідування будь-якого кримінального правопорушення іншому органу досудового розслідування належить Генеральному прокурору, керівнику обласної прокуратури, їх першим заступникам та заступникам [3].

Проте законом встановлена заборона доручати здійснення досудового розслідування кримінального правопорушення, віднесеного до підслідності Національного антикорупційного бюро України, іншому органу досудового розслідування, крім випадків наявності об'єктивних обставин, що унеможливають функціонування Національного антикорупційного бюро України чи здійснення ним досудового розслідування в умовах воєнного стану. У таких випадках, змінити підслідність можуть виключно Генеральний прокурор або керівник Спеціалізованої антикорупційної прокуратури [3].

Відтепер КПК України містить прямий дозвіл на створення міжвідомчих слідчих груп (що складаються зі слідчих різних органів досудового розслідування) в умовах воєнного стану. Постанова про створення міжвідомчої слідчої групи має бути погоджена з керівниками відповідних органів досудового розслідування [4].

Важливим є доповнення норми, що регламентує поновлення процесуального строку. Пропущений строк у кримінальному провадженні, що здійснюється з урахуванням особливостей, визначених ст. 615 КПК України, може бути поновлений, якщо заінтересована особа подала клопотання не пізніше 60 днів з дня припинення чи скасування воєнного стану. Крім того, законом встановлена імперативна заборона на поновлення строку досудового розслідування, що гарантує забезпечення прав осіб, які переслідуються за вчинення кримінального правопорушення [3].

Раніше початковим моментом кримінального провадження, з якого починав обчислюватися строк досудового розслідування, був виключно момент внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Відтепер таким початковим моментом є також винесення постанови про початок досудового розслідування в порядку, передбаченому ст. 615 КПК України. Як і раніше, єдиною слідчою (розшуковою) дією, яка може бути проведена до початку досудового розслідування є огляд місця події [2].

Внесені зміни стосуються також загального порядку проведення слідчих (розшукових) дій. Зокрема, допускається проведення слідчих дій у нічний час (з 22 години до 6 години) в порядку, передбаченому ст. 615 КПК України [2].

Закон розширяє перелік підстав зупинення досудового розслідування після повідомлення особі про підозру: якщо наявні об'єктивні обставини, що унеможливають подальше проведення досудового розслідування в умовах воєнного стану.

У разі, якщо обвинувачений був призваний для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період, суд зупиняє судове провадження стосовно такого обвинуваченого до його звільнення з військової служби [4].

Процедура кримінального провадження також спрощується у випадку відсутності технічної можливості доступу до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Тому прокурору та слідчому дозволено оформлювати рішення про початок досудового розслідування шляхом винесення відповідної постанови. Дані, зазначені в постанові, підлягають внесенню до ЄРДР за першої можливості.

За умов воєнного стану збір доказів та оформлення процесуальних рішень здійснюються з дотриманням загальних норм та з обов'язковим використанням технічних засобів. Винятком з цього правила є неможливість використання технічних засобів, яке має бути обґрунтованим у відповідних процесуальних документах [5].

Отже, запроваджені зміни, безумовно, впливатимуть на хід кримінального провадження та досягнення мети досудового розслідування, в умовах воєнного стану. Беззаперечним є те, що розширення повноваження ОДР та прокуратури сприятиме проведенню ефективній роботі зазначених органів з метою повного, неупередженого, об'єктивного досудового розслідування кримінальних правопорушень та виконання основних завдань правоохоронних органів.

Список використаних джерел:

1. Про правовий режим воєнного стану. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/card/389-19 (дата звернення: 09.05.2022).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 09.05.2022).
3. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/2201-20#Text (дата звернення: 09.05.2022).
4. Тищенко О. Закон щодо вдосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану: основні положення. *Кримінальне право та процес*. URL: jurliga.ligazakon.net/news/211059_zakon-shchodo-vdoskonalennya-poryadku-zdysnennya-kriminalnogo-provadhennya-v-umovakh-vonnogo-stanu-osnovn-polozhennya.
5. Особливості здійснення кримінального провадження в умовах воєнного, надзвичайного стану та в особливий період. *Golaw*. URL: golaw.ua/ua/insights/publication/osoblivosti-zdijsnennya-kriminalnogo-provadhennya-v-umovah-voyennogo-nadzvichajnogostanu-ta-v-osoblivij-period/.

Віра Михайленко*

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ УЧАСТІ ПІДОЗРЮВАНОВОГО, ОБВИНУВАЧЕНОГО У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

З 24 лютого 2022 року сфера національної кримінальної юстиції зіткнулася з новими викликами. Введений по всій Україні воєнний стан актуалізував багато проблемних питань, які потребували і до сих пір потребують нормативного врегулювання або вирішення судовою практикою. Незважаючи на наявність в Україні фактичного збройного конфлікту з лютого 2014 року (окупація Криму та частини Сходу України), чинний на момент введення юридичного воєнного стану Кримінальний процесуальний кодекс України виявився неготовим для забезпечення спроможності і ефективності кримінального провадження.

В умовах воєнного стану ускладнюється чи унеможлиблюється нормальне виконання завдань кримінального провадження. Виходячи із дефініції, воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і за-

* Суддя Вищого антикорупційного суду, кандидат юридичних наук.

конних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень. Особливостями воєнного стану як правового режиму, є зміщення векторів державної політики із задекларованої в мирний час людиноцентричної демократичної моделі в площину виключних інтересів держави – національної безпеки, державної незалежності та територіальної цілісності. Для цього не зовсім підходить національний концепт сучасного кримінального провадження, розроблений в мирний час і для мирного часу.

Проблематика кримінального провадження під час воєнного стану актуалізується у зв'язку з невизначеністю і нерегульованістю великого спектру питань. Завдання кримінального провадження залишаються незмінними, при тому, що процесуальні механізми їх досягнення – перестають працювати. Відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» в умовах правового режиму воєнного стану суди, органи та установи системи правосуддя діють виключно на підставі, в межах повноважень та в спосіб, визначені Конституцією та законами України. Повноваження судів, органів та установ системи правосуддя, передбачені Конституцією України, в умовах правового режиму воєнного стану не можуть бути обмежені. Разом з тим, згідно зі ст. 26 цього Закону правосуддя на території, на якій введено воєнний стан, здійснюється лише судами. На цій території діють суди, створені відповідно до Конституції. Скорочення чи прискорення будь-яких форм судочинства забороняється.

Положення чинного законодавства орієнтують на загальне правило, що під час воєнного стану раніше розпочаті кримінальні провадження мають продовжуватися (хоча внесені зміни дозволяють можливість їх зупинення в певних випадках), а нові факти вчинення кримінально-протиправних діянь – ставати предметом оцінки в кримінально-процесуальному сенсі. Отже, перед слідчими суддями і судами постає складна задача забезпечення функціонування кримінальної юстиції з метою реалізації принципу невідворотності відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення при дотриманні засад кримінального провадження і в реаліях постійних загроз життю і здоров'ю його учасників.

Не секрет, що під час війни відбувається переміщення людей, в тому числі тих, хто підозрюється або обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення, та адвокатів. При чому таке переміщення здійснюється як в межах України, так і закордон. КПК України містить загальні обов'язки підозрюваного, обвинуваченого – прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, а в разі неможливості прибути за викликом у призначений строк – заздалегідь повідомити про це зазначених осіб; виконувати обов'язки, покладені на нього рішенням про застосування заходів забезпечення кримінального провадження. Ці процесуальні обов'язки не зникають з введенням воєнного стану, проте вони можуть не виконуватися з огляду на необхідність забезпечення безпеки життя і здоров'я (і це, безумовно, виправдано) або на можливість скористатися ситуацією хаосу для затягування судового розгляду або переховування від органу досудового розслідування, прокуратури, слідчого судді або суду.

В актуальних умовах правового регулювання виникають такі питання участі підозрюваного, обвинуваченого у кримінальному провадженні:

1) Чи є залишення підозрюваним, обвинуваченим місця проживання або території України під час воєнного стану без дозволу або повідомлення уповноваженого суб'єкта та/або неповернення після закінчення на відповідній території бойових дій порушенням застосованого запобіжного заходу у виді домашнього арешту або покладених обов'язків не відлучатися із населеного пункту місця проживання без дозволу слідчого, прокурора або суду та/або повідомляти слідчого, прокурора чи суд про зміну свого місця проживання?

2) Чи становить воєнний стан сам по собі поважну причину неприбуття на виклик слідчого судді, суду?

3) Чи є виїзд захисника закордон в умовах воєнного стану підставою для залучення підозрюваному, обвинуваченому іншого захисника, або за наявності інших захисників – розгляду кримінального провадження за відсутності захисника, що виїхав.

У контексті першого питання воєнний стан може бути джерелом зловживань обох сторін. Формально виїзд за межі постійного місця проживання без повідомлення слідчого, прокурора, слідчого судді, суду може стати підставою для зміни запобіжного заходу. Так, якщо підозрюваний, обвинувачений порушив покладені на нього при застосуванні запобіжного заходу обов'язки, застава звертається в дохід держави та зараховується до спеціального фонду Державного бюджету України й використовується у порядку, встановленому законом для використання коштів судового збору (ч. 8 ст. 182 КПК України). З іншого боку, підозрюваний, обвинувачений може використати воєнний стан для переховування з метою уникнення кримінальної відповідальності, виїхавши за межі України, у тому числі із регіонів, де не ведуться бойові дії, а спрощений порядок перетину державного кордону цьому сприяє.

Двомісячна практика здійснення судочинства в умовах воєнного стану свідчить про фактичне блокування руху кримінальних проваджень, які перебувають на стадії судового розгляду. Переважна більшість судових засідань відкладається у зв'язку з неявкою обвинуваченого у судові засідання з посиланням на воєнний стан. Хоча воєнний стан введено на всій території України, бойові дії проводяться не у всіх регіонах, а на частині територій вони припинені. До цього слід додати можливість участі у судовому засіданні не лише безпосередньо в залі судових засідань, а й дистанційно. Навіть за умови перебування обвинуваченого або його захисника закордоном, загальний обов'язок явки за викликом до суду може і має бути виконаний через використання технічних засобів і відповідного програмного забезпечення (хоч і воєнний стан, але XXI-е сторіччя). У листі від 03 березня 2022 року «Щодо окремих питань здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану» Верховний Суд зазначив, якщо через об'єктивні обставини учасник кримінального провадження не може брати участь у засіданні в режимі відеоконференцзв'язку за допомогою технічних засобів, визначених КПК України, як виняток можна допускати участь такого учасника в режимі відеоконференцзв'язку за допомогою інших засобів. Однак обвинувачені, перебуваючи в умовно безпечних регіонах України або закордоном, з початком воєнного стану стали «наполягати» на необхідності безпосередньої участі в судовому засіданні. При тому, що до початку воєнного стану ці ж обвинувачені, посилаючись на пандемію коронавірусу, просили у суду дозволу на участь у судових засіданнях в дистанційному режимі.

У деяких випадках учасники посилаються на неможливість дистанційної участі в судовому засіданні через відсутність технічних можливостей. При чому клопотання про відкладення судового засідання подаються через Інтернет і з накладенням електронного підпису.

Відповідно до ст. 138 КПК України поважними причинами неприбуття особи на виклик є, зокрема, обставини непереборної сили – військові події або інші подібні обставини) та обставини, які об'єктивно унеможливають з'явлення особи на виклик. Отже, оголошення правового режиму воєнного стану саме по собі не визнається законом поважною причиною неприбуття на виклик. Закон пов'язує поважність причини неприбуття з військовими подіями (не розкриваючи при цьому зміст цього поняття), або з іншими обставинами, які у прив'язці до наявного режиму воєнного стану є **об'єктивними** (активні бойові дії; перебування на окупованій території; відсутність транспортного сполучення між територією проживання обвинуваченого і місцем розташування суду з одночасною неможливістю дистанційної участі тощо), а **не суб'єктивними** (декларація обвинуваченим виключно особистої участі в судовому засіданні і неможливості прибуття до суду з огляду на побоювання за своє життя і здоров'я).

Хоча судова практика свідчить про певну кількість рішень, якими судові засідання відкладені на період дії воєнного стану в Україні, а дати підготовчого судового засідання постановлено визначити після закінчення воєнного стану*.

* Ухвали Корсунь-Шевченківського районного суду Черкаської області від 15.03.2022 у справі № 699/85/21; Черкаського районного суду Черкаської області від 12.04.2022 у справі № 707/581/22.

Отже, у кожному конкретному випадку суд має визначити, чи є причина неприбуття обвинуваченого в судові засідання поважною. В умовах війни відповідними критеріями можуть бути оперативна обстановка на території розташування суду та місця перебування обвинуваченого, його перебування в іншому віддаленому регіоні, інтенсивність ведення бойових дій або встановлення тимчасових окупаційних режимів на відповідних територіях, функціонування транспортних комунікацій, наявність зв'язку, в тому числі Інтернет, добросовісність виконання обвинуваченим своїх процесуальних обов'язків. Також має значення стадія судового провадження. Наприклад, намір обвинуваченого брати особисту участь в засіданні, коли запланований допит свідків, є цілком зрозумілим, у той час як його дистанційна участь у підготовчому судовому засіданні жодним чином не перешкоджає належній реалізації процесуальних прав і не може негативно вплинути на його захист.

Третім питанням, яке виникає в практиці здійснення правосуддя в умовах воєнного стану, і гальмує судовий розгляд, є виїзд захисника закордон. Непоодинокі випадки, коли обвинувачений клопоче про відкладення судового засідання (до припинення воєнного стану) з огляду на те, що його захисник (єдиний чи один із декількох) виїхав закордон. У деяких випадках відповідні клопотання направляються самими захисниками з підтвердженням звернення закордоном для отримання статусу особи, що потребує захисту. А обвинувачений, реалізуючи своє право на захист, вважає за необхідне скористатися послугами лише цього адвоката. У цьому контексті слід зазначити, що виїзд адвоката закордон на тривалий період не має перешкоджати судовому розгляду і впливати на дотримання розумних строків (особливо, якщо мова йде про одного із групи захисників). Такий адвокат може здійснювати захист обвинуваченого із використанням технічних засобів, у тому числі власних; в умовах війни не слід формалізувати його участь лише конкретно визначеними засобами і програмним забезпеченням. Якщо ж виїзд адвоката об'єктивно унеможливає його участь у справі, то в дію мають вступати Правила адвокатської етики з відповідними наслідками неможливості належного виконання доручення.

На завершення необхідно додати, що воєнний стан – це невизначений в часі і не прогнозований за обставинами правовий режим. А кримінальне провадження завжди має конкретні або розумні строкові точки – строк проведення підготовчого судового засідання, строк призначення судового розгляду, розумний строк розгляду кримінального провадження, строк дії запобіжного заходу, строк притягнення до кримінальної відповідальності тощо. І як би радикально це не звучало, але кримінальне провадження має продовжуватися і під час війни. А законодавчі зміни, направлені на забезпечення спроможності кримінального провадження в таких умовах, мають доповнюватися механізмами недопущення маніпулюванням воєнним станом для затягування судового процесу.

*Світлана Охріменко**

ГАРАНТІЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ САМОСТІЙНОСТІ СЛІДЧОГО В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПОГЛЯД НА ПРОБЛЕМУ

Питання щодо забезпечення процесуальної самостійності слідчого тривалий час залишалися актуальними, особливо з огляду на рівень організації діяльності органів досудового розслідування. Для того, щоб принцип процесуальної самостійності слідчого не виявлявся декларативним, чинне законодавство має забезпечувати його дотримання системою правових гарантій та інструментів.

* Науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем криміналістичного забезпечення та судової експертології ННІ № 2 Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук.

Результати проведених нами раніше досліджень свідчать, що деякі слідчі мають неоднозначне уявлення щодо їх визначення [1, с. 135]. Загальна картина розуміння слідчими органів досудового дослідження гарантій правового захисту їх процесуальної самостійності складається таким чином: процесуальне керівництво (24,6%); відомчий контроль (6,9%); правові санкції (33%); юридична відповідальність (37,7%); процесуальна форма (21,8%); процесуальний примус (69,2%); інші (судовий контроль – 5,6% відповідно). Проте, на думку практиків, зазначені засоби поодинокі не дають бажаного результату, а тому має діяти відповідний механізм гарантування процесуальної самостійності слідчого та засоби своєчасного реагування на всі прояви несприятливих дій ззовні.

Виходячи з наведених результатів опитування слідчих, можна зробити висновок, що до найбільш продуктивних гарантій процесуальної самостійності слідчого, респонденти відносять: процесуальне керівництво, процесуальний примус, юридичну відповідальність та правові санкції. В умовах воєнного стану таке забезпечення діяльності суб'єктів процесуальної діяльності набуває особливої значущості, насамперед, залученням відповідних важелів державно-правового впливу.

Так, зокрема, ст. 10 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» передбачає, що в період воєнного стану не можуть бути припинені повноваження Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, а також судів, органів прокуратури України, органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, та органів, підрозділи яких здійснюють контррозвідувальну діяльність [2]. Звідси можна стверджувати, що в особливих умовах для забезпечення реального функціонування органів, що здійснюють досудове розслідування, на наш погляд, не бажано обмежуватися лише одним проявом дії правових приписів («не можуть бути припинені повноваження»), адже це, здебільшого, може вказувати на односторонність гарантування ефективності їх діяльності. Нам імпонує позиція законодавця, яка спрямована насамперед на організацію діяльності судів, органів та установ системи правосуддя в умовах воєнного стану. Частина 2 статті 12² закону України «Про правовий режим воєнного стану» передбачає, що повноваження судів, органів та установ системи правосуддя в умовах правового режиму воєнного стану не можуть бути обмежені. На наше переконання, аналогічна норма має розповсюджуватися й на органи, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, та органи, підрозділи яких здійснюють контррозвідувальну діяльність. Це надасть змогу вчасно реагувати державі на всі прояви обмежень їх повноважень в особливих умовах функціонування, визначивши під час цього юридичну відповідальність та правові санкції як найбільш пріоритетні гарантії процесуальної самостійності суб'єктів, про що зазначали практики під час емпіричного дослідження.

У продовження варто зауважити, що реалізація окремих гарантій діяльності слідчого (процесуальне керівництво прокурора і процесуальний примус) в умовах воєнного стану може набувати специфічного відображення. Статтею 615 КПК України передбачено особливий режим досудового розслідування в умовах воєнного або надзвичайного стану [3]. За таких обставин на конкретній адміністративній території, на якій діє правовий режим воєнного стану, у разі неможливості виконання слідчим суддею повноважень, передбачених КПК, у тому числі щодо обрання запобіжного заходу у вигляді утримання під вартою строком до 30 діб до осіб, які підозрюються у вчиненні злочинів, передбачених статтями 109-114-1, 258-258-5, 260-263-1, 294, 348, 349, 377-379, 437-444 КК України, такі повноваження виконує прокурор.

Рішення прокурора, передбачені статтею 615 КПК України, приймаються у межах процесуального керівництва відповідного кримінального провадження і вони не підлягають подальшому затвердженню слідчим суддею. Цей механізм по суті розширює позиції процесуального керівництва прокурора (як гарантії діяльності суб'єктів кримінального процесу) у межах конкретних кримінальних проваджень.

Слід погодитися з думкою деяких правників, що механізми передачі на розгляд інших судів кримінальних проваджень або питань, що належать до компетенції слідчих суддів, за умов воєнного стану нормативно не передбачені [4]. Такі ситуації вказують про суттєве послаблення судового контролю (як правової гарантії) на користь процесуальної діяльності прокурора, що може охоплювати: розгляд та вирішення клопотань про тимчасовий доступ до речей та документів; розгляд та вирішення клопотань про надання дозволу на проведення обшуку в житлі чи іншому володінні особи; розгляд та вирішення клопотань про надання дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій; розгляд та вирішення клопотань про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою на строк до 30 діб до осіб, підозрюваних у вчиненні злочинів, передбачених статтями 109-1141, 258-2585, 260-263-1, 294, 348, 34 379, 437-444 КК України [5].

І наостанок, також зазначимо, що особливо актуальною за умов воєнного стану є гарантія процесуальної самостійності слідчого, згідно якої суб'єкт процесуальної діяльності має право до постановлення ухвали слідчого судді увійти до житла чи іншого володіння особи у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення (ст. 233 КПК України).

Отже, робота слідчого, зокрема в умовах воєнного стану, охоплює стадії кримінального процесу, від яких у подальшому залежить судочинство, а тому має бути аналогічною за ступенем реалізації процесуальної самостійності та незалежності до судової діяльності. Усе ж таки є доцільність у посиленні правових санкцій за протиправні дії щодо слідчого як суб'єкта правозастосовної діяльності. Це насамперед пов'язано з тим, щоб слідчий під час здійснення своїх процесуальних функцій в особливих умовах не був «легкою здобиччю», оскільки сучасна практика не виключає наявності таких фактів.

Список використаних джерел:

1. Охріменко І.М., Охріменко С.С. Теоретико-правова характеристика втручання в процесуальну діяльність слідчого. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 3(265). С. 134–139.
2. Про правовий режим воєнного стану: закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. Ст.250. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
4. Гловюк І., Завтур В. (2022). Кримінальне провадження в умовах воєнного стану. URL: www.hsa.org.ua/blog/kryminalne-provazhennya-v-umovah-voyennogo-stanu/
5. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

Олена Таран*

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Введення воєнного стану в Україні 24 лютого 2022 року, як захід реагування на екстраординарну ситуацію, що виникла внаслідок повномасштабного, відкритого, без

* Провідний науковий співробітник наукової лабораторії з проблем протидії злочинності Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор.

попередження і без оголошення війни збройного нападу РФ, вплинуло на роботу всіх органів влади і зумовило необхідність її перебудови у нових складних реаліях.

Не виняток і кримінально-процесуальна діяльність.

Потрібно зазначити, що КПК України до введення воєнного стану на всій території України був адаптований до особливостей здійснення кримінального провадження за надзвичайних умов, що були створені внаслідок збройної агресії з боку РФ на території України у 2014 році.

Так, у КПК України (розділ IX-1) було визначено особливий режим досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції (ред. від 12 серпня 2014 року № 1631-VII); особливий режим досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції чи заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях (у ред. від 27 квітня 2021 року № 1422-IX).

Зважаючи на формулювання переліку особливих правових режимів, заходів та обставини, за яких КПК України потребував змін, можна відзначити, що його розширення і доповнення були зумовлені загостренням ситуації на сході України.

Із запровадженням воєнного стану на всій території України, розширенням територій, де ведуться бойові дії, а отже, діяльність органів досудового розслідування та суду неможлива, проблеми здійснення кримінального провадження гостро актуалізувались. Наявний правовий механізм виявився недостатнім для застосування у поточній надскладній ситуації, яка, до того ж, постійно змінюється.

Основні зміни, що стосуються особливостей кримінального провадження під час дії воєнного стану, що наразі внесені до КПК України (чинні станом на 19.04.2022 р.) стосуються такого.

1. До розділу IX-1 КПК України:

– зміна назви розділу IX-1 КПК України: «Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції чи заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації та/або інших держав проти України» (ЗУ «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо порядку скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період або його зміни з інших підстав» від 15 березня 2022 року № 2125-IX). Вказівка про територіальне обмеження збройної агресії РФ скасована, особливий режим кримінального провадження поширено на судовий розгляд, констатується, що збройна агресія проти України можлива також боку інших держав;

– назву статті 615 КПК України узгоджено з назвою розділу IX-1 КПК України та доповнено положеннями про можливість збільшення строку внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР у разі відсутності технічної можливості здійснити це протягом 24 годин та передбачено необхідність винесення постанови про початок досудового розслідування; виконання окремих повноважень, якими наділений слідчий суддя, керівником органу прокуратури, якщо виконання таких повноважень слідчим суддею неможливе з об'єктивних причин та порядок повідомлення прокурора вищого рівня і суду про прийняті рішення; зупинення та відновлення строку досудового розслідування, якщо вчасне звернення до суду з обвинувальним актом неможливе з об'єктивних причин; можливість неодноразового продовження строку дії ухвали слідчого судді про тримання під вартою чи постанови прокурора про тримання під вартою; розгляд скарг на рішення, дії чи бездіяльність прокурора; порядок продовження тримання під вартою, якщо неможливо провести підготовче судове засідання (ЗУ «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про попереднє ув'язнення» щодо додаткового регулювання забезпечення діяльності правоохоронних органів в умовах воєнного стану України в умовах воєнного стану» від 3 березня 2022 року № 2111-IX);

– ст. 615 КПК України доповнено частиною сьомою і восьмою (ЗУ «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України "Про електронні комунікації" щодо підвищення ефективності досудового розслідування "за гарячими слідами" та протидії кібератакам» від 15 березня 2022 року № 2137-IX). Передбачено збільшення строку письмового повідомлення про підозру затриманій особі до сімдесяти двох годин з моменту затримання. У кримінальних провадженнях, в яких жодній особі не було повідомлено про підозру на дату введення в Україні або окремих її місцевостях воєнного, надзвичайного стану, проведення антитерористичної операції чи здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації та/або інших держав проти України, строк від дати введення до дати скасування або закінчення відповідного стану або заходів не зараховується до загальних строків досудового розслідування;

– розділ IX-1 КПК України доповнено статтею 616, якою передбачено можливість та процесуальний порядок скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період або зміна запобіжного заходу з інших підстав (ЗУ «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо порядку скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період або його зміни з інших підстав» від 15 березня 2022 року № 2125-IX). Підозрюваним, обвинуваченим, які перебувають під вартою (крім тих, які підозрюються, обвинувачуються у вчиненні злочинів проти основ національної безпеки України, а також злочинів, передбачених статтями 115, 146-147, 152-156, 186, 187, 189, 255, 255-1, 257, 258-262, 305-321, 330, 335-337, 401-414, 426-433, 436, 437-442 КК України) надано право звернутись до прокурора із клопотанням про скасування запобіжного заходу, а прокурору – до слідчого судді (суду) який розглядає кримінальне провадження. Підозрюваний, обвинувачений, до якого застосовано інший запобіжний захід, ніж тримання під вартою та без винятків щодо вчиненого кримінального правопорушення також має право звернутися з клопотанням до прокурора для скасування відповідного запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом на під час мобілізації, на особливий період.

2. До «загальних» норм КПК України:

– у ч.5 ст. 36 КПК (ЗУ «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про попереднє ув'язнення» щодо додаткового регулювання забезпечення діяльності правоохоронних органів в умовах воєнного стану України в умовах воєнного стану» від 3 березня 2022 року № 2111-IX) передбачено можливість доручення здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності НАБУ іншому органу досудового розслідування. Звертає увагу те, що у нормі відсутня вказівка про об'єктивну неможливість здійснення повноважень НАБУ. Тобто воєнний стан (незалежно від того, чи ведуться бойові дії або існують інші обставини, що унеможливають роботу НАБУ), як юридичний факт, дозволяє змінити підслідність.

3. До розділу IX «Перехідні положення» (ЗУ «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про електронні комунікації» щодо підвищення ефективності досудового розслідування «за гарячими слідами» та протидії кібератакам» від 15 березня 2022 року № 2137-IX):

– під час дії надзвичайного або воєнного стану тимчасовий доступ до відомостей, які можуть становити лікарську таємницю, відомостей, які можуть становити банківську таємницю, інформації, яка знаходиться в операторів та провайдерів телекомунікацій, про зв'язок, абонента, надання телекомунікаційних послуг, у тому числі отримання послуг, їх тривалості, змісту, маршрутів передавання тощо, персональні дані особи, що знаходяться у її особистому володінні або в базі персональних даних, яка знаходиться у володільця персональних даних здійснюється на підставі постанови прокурора, погодженої з керівником органу прокуратури.

Зазначені особливості здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану спрямовані на врегулювання низки проблем, насамперед пов'язаних із неможливістю виконання своїх повноважень органами досудового розслідування, слідчим суддею, судом.

Законодавче регулювання кримінально-процесуальної діяльності в Україні тривалій час є динамічним, що зумовлено новими завданнями правозастосування та необхідністю усунення прогалин і недоліків закону. За умов воєнного стану завдання правового регулювання особливостей здійснення кримінального провадження набули особливого характеру і зумовлені умовами, що швидко змінюються.

14 квітня ВРУ було прийнято Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного, надзвичайного стану» (станом на 19.04.2022 р. не набув чинності, передано на підпис Президенту), яким запроваджуються чергові зміни до КПК України, що стосуватимуться особливостей здійснення кримінального провадження під час воєнного стану.

Вважаємо доцільним проаналізувати деякі положення цього документу, що викликають зауваження.

Перш ніж їх розглянути, декілька спостережень щодо загального підходу у побудові законодавчого акта. Так, звертає увагу, що у назві Закону йдеться винятково про удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану, на відміну від законів, якими було внесено зміни до КПК України під час дії воєнного стану (див. вище). Крім того, цим Законом вноситься значна кількість змін до «загальних» норм КПК України (не до розділу IX-1) із вказівкою про особливості, передбачені в розділі IX-1.

У ч. 5 ст. 36 КПК України визначено додаткову (крім неефективного досудового розслідування) підставу доручення здійснення досудового розслідування іншому органу досудового розслідування – «за наявності об'єктивних обставин, що унеможливають функціонування відповідного органу досудового розслідування чи здійснення ним досудового розслідування в умовах воєнного стану».

Визначено суб'єктів, які мають право доручати розслідування кримінальних правопорушень, підслідних НАБУ іншому органу досудового розслідування – заступник Генерального прокурора – керівник Спеціалізованої антикорупційної прокуратури або Генеральний прокурор (особа, яка виконує його обов'язки) та умову такого доручення – «наявність об'єктивних обставин, що унеможливають функціонування Національного антикорупційного бюро України чи здійснення ним досудового розслідування в умовах воєнного стану». Проте не вирішеним залишилося питання який орган досудового розслідування буде здійснювати досудове розслідування кримінального правопорушення, підслідного НАБУ після закінчення воєнного стану, якщо відповідне провадження було передано іншому органу досудового розслідування.

У подібний спосіб вирішується питання щодо підслідності БЕБ за таких умов.

Керівник органу досудового розслідування під час дії воєнного стану має право своєю вмотивованою постановою, погодженою з керівниками відповідних органів досудового розслідування, утворювати міжвідомчі слідчі групи та визначати у їх складі старшого слідчого, який керуватиме діями інших слідчих (ст. 39 КПК України доповнено частиною 4). Питання створення міжвідомчих слідчих груп є актуальним не тільки під час дії воєнного стану і давно потребувало нормативного регулювання. Тому дещо непослідовним убачається визначення таких повноважень керівника органу досудового розслідування тільки на час дії воєнного стану.

Ст. 87 КПК України доповнюється частиною п'ятою, відповідно до якої правило про недопустимість доказів, отриманих внаслідок істотного порушення прав та свобод людини застосовується із урахуванням ст. 615 КПК України. Оскільки таке доповнення стосується всіх положень статті 87, потрібно зауважити про те, що воно суперечить Конституції України та нормам міжнародного права, оскільки низка прав людини не може бути обмежена навіть в умовах воєнного стану. Так, наприклад, отримання доказів внаслідок катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність

особи, поводження або погрози застосування такого поводження (п. 2 ч. 2 ст. 87 КПК України) не може бути допустимим. Викликає сумнів також доцільність допустимості в умовах воєнного стану здійснення органами досудового розслідування, прокуратурою повноважень, не передбачених КПК України для забезпечення досудового розслідування кримінальних проваджень (п.2 ч. 3 ст. 87 КПК України) та ін.

У ч. 4 ст. 95 КПК України передбачається право суду обґрунтовувати судові рішення показаннями або посилатися на них, якщо такі показання надані слідчому, прокурору у порядку, передбаченому ст. 615 КПК України. Відповідно до ст. 615 КПК України такий порядок передбачає обов'язкову відеофіксацію (за допомогою доступних технічних засобів) допиту свідка, потерпілого та обов'язкову участь у допиті підозрюваного захисника (зокрема і у режимі відеоконференції), а також обов'язкову відеофіксацію допиту за допомогою доступних засобів відеозапису. Такий підхід відчутно обмежує права осіб і не виключає зловживань. Зважаючи на те, що показання у кримінальному провадженні є одним з найбільш поширених джерел доказів і часто утворюють основу всієї доказової бази, у вирішенні цього питання потрібен виважений підхід.

Вкотре змінюється назва розділу IX-1 КПК України та назва ст. 615 КПК України відповідно. Нова назва розділу IX-1 «Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану». Як бачимо, особливий режим поширюється на досудове розслідування і судовий розгляд (як і у чинній редакції станом на 19.04.2022 р.), а згадування про інші особливі правові стани (режими) та заходи видалено. Такий підхід певним чином зумовлений зміною обстановки і є виправданим, проте не у частині відмови від формулювання про надзвичайний стан, що видається передчасним та зумовлює фактичну відсутність особливого правового механізму щодо здійснення кримінального провадження у випадку запровадження такого правового стану.

Отже, новими змінами до КПК України суттєво розширюються права органу досудового розслідування, прокуратури, суду у частині доказування із допустимими обмеженнями прав осіб та відхилень від звичайного процесуального порядку в умовах воєнного стану. Деякі підходи убачаються доцільними, деякі потребують доопрацювання та конкретизації. Важливо зауважити, що будь-які обмеження прав осіб у кримінальному провадженні мають бути виправданими та пропорційними навіть в умовах воєнного стану, а органи досудового розслідування, прокуратура, суд мають діяти у спосіб, визначений законодавством. Дія воєнного стану, об'єктивна неможливість виконання своїх функцій уповноваженими суб'єктами, а також єдино можливий спосіб їх дій, що визначається спеціальним порядком – сукупність обставин, що зумовлюють застосування такого спеціального порядку. У всіх інших випадках має бути застосований загальний порядок кримінального провадження.

Сергій Тіхонов*
Віктор Василюк**
Сергій Вишневський***

УДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА З МЕТОЮ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ НА ЯДЕРНИХ ОБ'ЄКТАХ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Ядерні об'єкти, що використовуються у мирних цілях, можуть ставати ціллю терористів, і такі об'єкти можуть створювати загрозу міжнародному миру та безпеці.

* Завідувач кафедри оперативно-розшукової діяльності Національної академії внутрішніх справ.

** Професор кафедри оперативно-розшукової діяльності Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України.

*** Ад'юнкт Національної академії внутрішніх справ.

Для цього світовим співтовариством прийнято ряд міжнародних конвенцій. Сторонами цих угод є і росія, і Україна, і більшість демократичних країн світу [1].

Однак 24 лютого 2022 р. Російська Федерація розпочала військову агресію проти України [2] після чого військовослужбовці країни агресора, діючи умисно, захопили Чорнобильську, Запорізьку атомну електростанцію та насильно утримували її персонал. Під обстріл потрапила дослідницька ядерна установка, яка розташована на майданчику Національного наукового центру «Харківський фізико-технічний інститут», що є цинічним зневажанням всіх міжнародних норм ядерної безпеки на АЕС.

Отож захоплення російською армією атомних станцій України, обстріли території довкола, нищення інфраструктури, є прямим порушенням вимог Женевської конвенції та протоколів до неї [1].

Так, у порушення:

- статті 2 Міжнародної конвенції про боротьбу з актами ядерного тероризму від 14 вересня 2005 року, що вступила в дію 25 жовтня 2007 року, якою визначено, що будь-яка особа вчиняє злочин за змістом цієї Конвенції, якщо вона незаконно чи навмисно: володіє радіоактивним матеріалом або виготовляє пристрій чи володіє ним з наміром нанести істотну шкоду власності чи навколишньому середовищу; використовує радіоактивний матеріал чи пристрій будь-яким чином або використовує чи ушкоджує ядерний об'єкт таким чином, що відбувається вивільнення або створюється загроза вивільнення радіоактивного матеріалу з наміром завдати істотної шкоди власності чи навколишньому середовищу або із наміром змусити фізичну чи юридичну особу, міжнародну організацію або державу вчинити будь-яку дію чи утриматися від неї [3];

- статті 7 Конвенції про фізичний захист ядерного матеріалу та ядерних установок від 26 жовтня 1979 року, яка вступила в дію 05 серпня 1993 року та 08 лютого 1987 року для СРСР, правонаступником якого є Російська Федерація, якою передбачено, що навмисне вчинення крадіжки ядерного матеріалу або його захоплення шляхом грабежу, а також дії, які являють собою вимогу шляхом загрози силою або застосування сили, або за допомогою будь-якої іншої форми залякування про видачу ядерного матеріалу є правопорушенням, яке карається кожною державою-учасницею у рамках свого національного законодавства [4];

- статті 5б Додаткового протоколу до Женевської конвенції від 12 серпня 1949 року, що стосується жертв міжнародних збройних конфліктів (протокол I) від 08 червня 1977 року, якою унормовано, що установки і споруди із небезпечними елементами, зокрема атомні електростанції, не мають бути об'єктом нападу навіть у тих випадках, коли останні є військовими об'єктами, оскільки такий напад може викликати вивільнення небезпечних елементів та призвести до важких втрат серед цивільного населення [5].

Зазначене вище показує, що тактика, методи і засоби збройної агресії Російської Федерації проти України супроводжуються порушеннями законів і звичаїв війни, що кваліфікується як злочин (ст. 438 КК України). [6].

Разом із цим захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, а також встановлення особи суб'єкта кримінально каранних дій, а також притягнення його до відповідальності на підставі належних і допустимих доказів є завданням кримінального провадження.

Виходячи із описаних обставин, вбачаюся усі необхідні складники кримінального правопорушення: об'єктивна сторона, об'єкт, суб'єктивна сторона, суб'єкт. Якщо перших три перелічених складові можливо задокументувати за допомогою камер відеоспостереження, даних супутникової зйомки, допитом свідків, оглядом, обшуком, речовими доказами та іншими, то суб'єкта злочину не достатньо встановити лише як особу, його потрібно ще й затримати.

Затримання озброєного злочинця вимагає оперативних, тактичних дій із застосування усіх доступних сил та засобів, а також вдалого їх комбінування при ситуаційному маневруванні.

Одним із важливих етапів планування операції із затримання є встановлення місцезнаходження суб'єкта злочину. Можливість встановити точне його місцезнаходження дозволить визначитись із кількістю залучених для затримання осіб, вибір необхідної техніки, повідомлення про спецоперацію місцевих органів (поліція, військові та інші).

Беручи до уваги глобальний технологічний розвиток суспільства використання злочинцями мобільного кінцевого (термінального) обладнання є цілком логічним.

Відповідно до ст. 93 КПК України, сторона обвинувачення здійснює збирання доказів шляхом проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій.

Частина 1 статті 268 КПК України визначає, що установлення місцезнаходження радіообладнання (радіоелектронного засобу) є негласною слідчою (розшуковою) дією, що полягає в застосуванні технічних засобів для отримання від мережевої інфраструктури або мобільного кінцевого (термінального) обладнання відомостей про місцезнаходження мобільного кінцевого (термінального) обладнання (точки його підключення до мережі).

Водночас у виняткових невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та запобіганням вчиненню тяжкого або особливо тяжкого злочину, передбаченого розділами I, II, VI, VII (статті 201 та 209), IX, XIII, XIV, XV, XVII Особливої частини Кримінального кодексу України, негласна слідча (розшукова) дія може бути розпочата до постановлення ухвали слідчого судді у випадках, передбачених цим Кодексом, за рішенням слідчого, узгодженого з прокурором, або прокурора (ст. 250 КПК України) [7].

При цьому, ураховуючи потенційну небезпеку життю та здоров'ю осіб описаних ч. 1 та ч. 2 ст. 438 КК України, норма ст. 250 КПК України не передбачає можливість проведення негласної слідчої (розшукової) дії як установлення місцезнаходження радіообладнання (радіоелектронного засобу) у кримінальному провадженні зареєстрованому за фактом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 438 КК України (розділ XX вказаного закону).

Беручи до уваги, що з початку збройної агресії Російської Федерації проти України станом на 09.05.2022 р зареєстровано 10464 злочинів, із яких 10150 за ст. 438 КК України, 49 за ст. 437 КК України (планування, підготовка або розв'язання та ведення агресивної війни), 15 за ст. 436 КК України (пропаганда війни) [8], для ефективного розкриття та розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля та виконання завдань кримінального провадження, вважаємо за необхідне внести зміни до ст. 250 КПК України, доповнивши її змістом про можливість проведення негласної слідчої (розшукової) дії до постановлення ухвали слідчого судді розділом XX (Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки, людства та міжнародного правопорядку) Особливої частини Кримінального кодексу України.

З метою раціонального використання сил та засобів, а також спрощення процедури досудового розслідування кримінального провадження, ураховуючи ступінь втручання держави в права особи при розслідуванні тяжких та особливо тяжких злочинів, доцільно також внести зміни до ч. 1 ст. 248 КПК України та надати право слідчому судді апеляційного суду проводити розгляд клопотань слідчого, прокурора про проведення негласної слідчої (розшукової) дії, як установлення місцезнаходження радіообладнання (радіоелектронного засобу) (ст. 268 КПК України) та спостереження за особою (ст. 269 КПК України), без обов'язкової їх участі.

Список використаних джерел:

1. Ядерний тероризм путінських головорізів в Україні загрожує самій росії, Європі та світу. Екологія право людина. URL: <http://epl.org.ua/announces/yadernyj-teroryzm-putinskyh-golovoriziv-v-ukrayini-zagrozhuje-samij-rosiyi-yevropi-ta-svitu/>

2. Указ Президента України № 64/2022 від 24.02.2022 «Про введення воєнного стану в Україні». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>

3. Міжнародна конвенція про боротьбу з актами ядерного тероризму (*Конвенцію ратифіковано Законом N 3533-IV від 15.03.2006*). URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_d68#Text

4. Конвенції про фізичний захист ядерного матеріалу та ядерних установок від 26 жовтня 1979 року (Набуття чинності для України: 05.08.1993) URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_d68#Text

5. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року (Набуття чинності для України: 25 липня 1990 р.). URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

6. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

7. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI: URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

8. Офіс Генерального прокурора: Злочини вчинені в період повномасштабного вторгнення РФ станом на 07.05.2022/ URL: <https://www.gp.gov.ua/>

Валерій Хахановський*

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

8 березня набув чинності Закон України № 2111-IX «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про попереднє ув'язнення» щодо додаткового регулювання забезпечення діяльності правоохоронних органів в умовах воєнного стану», де викладено нову редакцію ст. 615 КПК України, що регулює особливості кримінального провадження в умовах воєнного стану [1].

Ст. 615 КПК України тепер має назву «Особливий режим досудового розслідування та продовження строків тримання під вартою під час судового провадження в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції чи заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації та / або інших держав проти України».

Зокрема, згідно з новою редакцією п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК України, у разі відсутності технічної можливості доступу до ЄРДР, рішення про початок досудового розслідування приймається слідчим або прокурором, про що виноситься постанова. Відомості, що підлягають унесенню до ЄРДР, вносяться до нього за першої можливості. Така процедура стосується всіх кримінальних правопорушень.

Крім того, розширені повноваження керівника органу прокуратури в кримінальному провадженні. Законом розширено перелік статей КК, в провадженнях за якими такі повноваження надаються прокурору. Так, сюди віднесено практично всі злочини проти власності, убивства та ін.

Частиною 3 ст. 615 КПК також передбачено, що про такі прийняті прокурором рішення невідкладно за першої можливості повідомляється прокурор вищого рівня та відповідний суд. А частиною 2 цієї статті встановлено можливість продовження на строк до 30 днів строку дії ухвали про тримання під вартою або постанови прокурора про тримання під вартою. Крім того, законодавець передбачив продовження запобіжних заходів у вигляді тримання під вартою, які закінчуються (ч. 6 ст. 615 КПК).

Крім того, новим п. 3 ч. 1 ст. 615 КПК передбачено правило, згідно з яким, у разі відсутності об'єктивної можливості звернутися до суду з обвинувальним актом, строк

* Професор кафедри інформаційних технологій та кібербезпеки ННІ №1 Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор.

досудового розслідування у кримінальному провадженні зупиняється, і підлягає поновленню, якщо підстави для зупинення перестали існувати.

Законом України від 15 березня 2022 року № 2137-IX «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про електронні комунікації» щодо підвищення ефективності досудового розслідування «за гарячими слідами» та протидії кібератакам» [2] спрощений порядок збирання та перевірки доказів, що забезпечує узгодження з Міжнародною Конвенцією про кіберзлочинність та підвищення ефективності досудового розслідування.

Зокрема, до КПК України внесені, зокрема, такі зміни:

- уточнені поняття: «електронні дані», «комп'ютерні дані»; «телекомунікаційні системи», «інформаційно-телекомунікаційні системи», «інформаційно-комунікаційні системи», «комп'ютерні системи» (ст. 99) тощо;

- термін «носії комп'ютерної інформації» замінено на «носії комп'ютерних даних» (ч. 2 ст. 105);

- частину шосту ст. 110 доповнено абзацом: «У разі необхідності постановою слідчого, прокурора виготовляється в електронній формі з використанням кваліфікованого електронного підпису службової особи, яка прийняла відповідне процесуальне рішення, або створюється з використанням Інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування»;

- частину другу ст. 168 викладено в такій редакції: «У разі необхідності слідчий чи прокурор виготовляє за допомогою технічних, програмно-технічних засобів, апаратно-програмних комплексів копії інформації, що міститься в інформаційних (автоматизованих) системах, електронних комунікаційних системах, інформаційно-комунікаційних системах, комп'ютерних системах, їх невід'ємних частинах. Копіювання такої інформації здійснюється із залученням спеціаліста» та доповнено абзацом такого змісту: «На вимогу володільця особа, яка здійснює тимчасове вилучення комп'ютерних систем або їх частин, залишає йому копії інформації з таких комп'ютерних систем або їх частин з використанням матеріальних носіїв володільця комп'ютерних систем або їх частин»;

- частину третю ст. 170 доповнено новим абзацом такого змісту: «Арешт на комп'ютерні системи чи їх частини накладається лише у випадках, якщо вони отримані внаслідок вчинення кримінального правопорушення або є засобом чи знаряддям його вчинення, або зберегли на собі сліди кримінального правопорушення, або у випадках, передбачених пунктами 2, 3, 4 частини другої цієї статті, або якщо їх надання разом з інформацією, що на них міститься, є необхідною умовою проведення експертного дослідження, а також якщо доступ до комп'ютерних систем чи їх частин обмежується їх власником, володільцем або утримувачем чи пов'язаний з подоланням системи логічного захисту»;

- частину шосту статті 236 доповнено абзацами другим і третім такого змісту:

«Якщо під час обшуку слідчий, прокурор виявив доступ чи можливість доступу до комп'ютерних систем або їх частин, мобільних терміналів систем зв'язку, для виявлення яких не надано дозвіл на проведення обшуку, але щодо яких є достатні підстави вважати, що інформація, що на них міститься, має значення для встановлення обставин у кримінальному провадженні, прокурор, слідчий має право здійснити пошук, виявлення та фіксацію комп'ютерних даних, що на них міститься, на місці проведення обшуку»;

«Особи, які володіють інформацією про зміст комп'ютерних даних та особливості функціонування комп'ютерних систем або їх частин, мобільних терміналів систем зв'язку, можуть повідомити про це слідчого, прокурора під час здійснення обшуку, відомості про що вносяться до протоколу обшуку».

- у частині першій статті 237 слова «речей та документів» замінено словами «речей, документів та комп'ютерних даних»; частину другу доповнено абзацом другим такого змісту: «Огляд комп'ютерних даних проводиться слідчим, прокурором шляхом відображення у протоколі огляду інформації, яку вони містять, у формі, придатній для сприйняття їх змісту»;

- главу 20 доповнено статтею 245-1 такого змісту: «Зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису».

Редакційні зміни отримали також статті 265, 266, 268 (останню доповнено абзацом такого змісту: «Не потребує дозволу слідчого судді установа місцезнаходження радіобладнання за заявою його власника»).

Статтю 615 доповнено текстом такого змісту: «У кримінальних провадженнях, у яких жодній особі не було повідомлено про підозру на дату введення в Україні або окремих її місцевостях воєнного, надзвичайного стану, проведення антитерористичної операції чи здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації та/або інших держав проти України, строк від дати введення до дати скасування або закінчення відповідного стану або заходів не зараховується до загальних строків, передбачених ст. 219 цього Кодексу».

Слід також згадати про проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про доступ до судових рішень» щодо запобігання розголошенню відомостей досудового розслідування» від 24 лютого 2022 року № 7033-1, основним завданням якого є збереження таємниці слідства та недопущення розголошення [3] відомостей досудового розслідування, оскільки завчасне попередження про обшук, про проведення негласних слідчих (розшукових) дій може призвести до знищення доказів у кримінальному провадженні.

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про попереднє ув'язнення» щодо додаткового регулювання забезпечення діяльності правоохоронних органів в умовах воєнного стану: Закон України від 3 березня 2022 року № 2111-IX.
2. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про електронні комунікації» щодо підвищення ефективності досудового розслідування «за гарячими слідами» та протидії кібератакам: Закон України від 15 березня 2022 року № 2137-IX.
3. Проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про доступ до судових рішень» щодо запобігання розголошенню відомостей досудового розслідування» від 24 лютого 2022 року № 7033-1.

*Світлана Чантай**

ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ АНТИКРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРОРА

Кримінальна протиправність, як суспільне небезпечне посягання на законні права, інтереси, життя і здоров'я людини, суспільні інтереси чи інтереси держави, є однією із найнебезпечніших загроз національній безпеці держави. Це підкреслюється рядом нормативно-правових актів таких, як Закон України «Про національну безпеку України» від 2018 р. та численних підзаконних актах: Державній програмі боротьби зі злочинністю, Концепції державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю від 2011 р., Стратегії національної безпеки України від 2020 р. та ін. Зважаючи на низький рівень реалізації вказаних програмних документів, слушною є думка М. Руденка та В. Півненка, що кризовий стан боротьби зі злочинністю потребує розроблення нової кримінальної політики України, адекватної сьогоднішнім реаліям

* Здобувач ступеня вищої освіти магістра за спеціальністю «Право» Навчально-наукового інституту № 2 Національної академії внутрішніх справ (науковий керівник: Юлія Сухомлин, доцент кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент)

[1, с. 11]. У цих умовах набуває особливого значення формування єдиної і послідовної державної антикримінальної політики.

Важливість і необхідність проведення політики у сфері протидії кримінальній протиправності усвідомлює й міжнародна спільнота, яка виробила низку міжнародних стандартів щодо цього. Так, у п. 3 Рекомендації Res (2000) 19 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо ролі прокуратури в системі кримінального правосуддя [2] вказується на те, що в деяких системах прокурори здійснюють політику по боротьбі зі злочинністю на національному рівні, відповідно до місцевих реалій. Отже, участь прокуратури у формуванні державної антикримінальної політики відповідає міжнародним стандартам.

В Україні наявні проблеми з визначенням центрального органу, відповідального за формування і реалізацію державної політики у сфері протидії кримінальній протиправності.

Варто звернути увагу на те, що згідно із Законом України «Про національну безпеку України», як центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері протидії злочинності, визначено Міністерство внутрішніх справ України (п. 1 ч. 1 ст. 18) [3]. Разом з тим такий підхід викликає зауваження, оскільки, по-перше, згідно з п. 7 ст. 116 Конституції України до повноважень КМУ, до складу якого входить МВС України, належить лише здійснення заходів боротьби зі злочинністю, а не їх розробка та визначення на рівні державної політики; по-друге, протидія злочинності передбачена як один з багатьох напрямів відповідальності МВС України. Про другорядність цього завдання для МВС України опосередковано свідчить й те, що порядок його реалізації в чинному Положенні про МВС України [4] достатньо не розкритий. Відповідно, МВС України не спроможне забезпечити повноту і всебічність формування та реалізації державної антикримінальної політики, що ставить питання про доцільність визначення його головним суб'єктом з цих питань.

Разом з тим протидія кримінальній протиправності, з огляду на її важливість, має бути самостійним напрямом, відокремленим від інших та таким, що потребує спеціального суб'єкта формування державної політики. Зважаючи на це, завдання формування державної політики у сфері протидії злочинності має бути покладено на прокуратуру. Це зумовлено тим, що, на відміну від МВС України прокуратура: 1) є органом, чия діяльність зосереджена у сфері кримінального правосуддя та повністю спрямована на протидію злочинності [5]; 2) здійснює повноваження на всіх етапах кримінального провадження: починаючи від початку досудового розслідування й закінчуючи виконанням кримінальних покарань [9]; 3) поширює компетенцію на всі без винятку кримінальні правопорушення та кримінальних проступків [5,9].

Здійснення прокуратурою цього завдання логічно узгоджується із системою її завдань і функцій, по суті, закладаючи основу для всіх інших, які можуть розглядатися як спрямовані на реалізацію політики у сфері протидії злочинності. З цієї точки зору покладені на прокуратуру функції та повноваження надають їй найширший масив інформації у сфері протидії злочинності, необхідний для формування відповідної державної політики. Побічно на визнання прокуратури як органу, відповідального за формування цієї політики, вказують і її повноваження щодо розробки і затвердження важливих міжвідомчих та відомчих актів у цій сфері, таких як: Положення про ЄРДР [6], Порядок координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності тощо [7].

Зміст державної політики щодо протидії злочинності розкривається дослідниками через такі напрями: 1) вивчення та аналіз реального стану і тенденцій злочинності в державі, з'ясування причин та умов, що сприяють її поширенню в Україні; 2) удосконалення нормативно-правового забезпечення боротьби зі злочинністю; 3) розроблення методів та способів боротьби зі злочинністю з урахуванням сучасних загроз; 4) посилення взаємодії правоохоронних органів з громадськістю у сфері боротьби зі злочинністю; 5) налагодження міжнародного співробітництва у сфері боротьби зі злочинністю

та ін. [8]. Видається, що ці напрями є доцільними й щодо діяльності прокуратури з формування державної антикримінальної політики. З урахуванням викладеного, можна стверджувати, що зазначену функцію прокуратура може здійснювати шляхом: 1) збирання, узагальнення, обробки та вивчення даних про кримінальну протиправність; 2) прогнозування тенденцій її розвитку; 3) формулювання пріоритетів щодо протидії кримінальній протиправності на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівні; 4) планування необхідних заходів щодо протидії кримінальній протиправності на конкретний період; 5) розробки проектів державних програм, концепцій та стратегій з питань протидії кримінальній протиправності; 6) участі у формуванні та забезпеченні наукової і науково-технічної політики держави у сфері протидії кримінальній протиправності; 7) розробки проектів законодавчих та підзаконних нормативних актів з питань протидії кримінальній протиправності; 8) розробки й затвердження відомчих та міжвідомчих нормативних актів з цих питань тощо.

Отже, прокуратура має розглядатися як головна на загальнодержавному та регіональному рівнях аналітичного центру, який збирає, аналізує і узагальнює всю інформацію у сфері протидії кримінальній протиправності. Важливим складником цієї діяльності є розроблення пропозицій щодо удосконалення законодавства пов'язаного з повноваженням прокурора. Покладення на прокуратуру такого повноваження логічно передбачає наділення Генерального прокурора правом законодавчої ініціативи з цих питань. На наш погляд, право законодавчої ініціативи, внесення подань до Конституційного Суду України щодо неконституційності нормативних актів, а також участі у його засіданнях цілком відповідає статусу Генерального прокурора як очільника органу, відповідального за формування державної антикримінальної політики. Разом з тим, воно повинно мати обмежений характер і стосуватися лише галузей законодавства, що стосуються протидії кримінальній протиправності.

Крім того, доцільно передбачити повноваження прокуратури щодо надання обов'язкових до розгляду консультативних висновків щодо відповідних законопроектів. Це дасть змогу забезпечити формування єдиної і послідовної антикримінальної правової політики, адже будь-які законодавчі ініціативи в цій сфері, висунуті різними суб'єктами, які часто переслідують відомчі або корпоративні інтереси, будуть попередньо опрацьовані прокуратурою та узгоджені із генеральною лінією, що проводиться нею у цій сфері.

Відповідні повноваження мають бути надані Офісу Генерального прокурора, що виступатиме як головний аналітично-стратегічний центр формування антикримінальної політики не лише в системі прокуратури, а й в державі загалом. На місцевому рівні правом внесення відповідних пропозицій до місцевих органів державної влади та місцевого самоврядування та погодження їхніх рішень з питань протидії злочинності мають бути наділені керівники обласних та окружних прокуратур відповідно.

Список використаних джерел:

1. Руденко Р., Півненко В. Про основні напрями сучасної кримінально-правової політики України. *Вісн. Нац. акад. прокуратури України*. 2014. № 4. С. 10 – 14.
2. Рекомендація Rec (2000) 19 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо ролі прокуратури в системі кримінального правосуддя: ухвал. Комітетом Міністрів Ради Європи на 724 засіданні заступників міністрів 6 жовтня 2000 року. URL: [viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/7442a47eb0b374b9c2257d8700495f8b/\\$FILE/%D0%A0%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F%20Rec%20\(2000\)%2019.pdf](http://viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/7442a47eb0b374b9c2257d8700495f8b/$FILE/%D0%A0%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F%20Rec%20(2000)%2019.pdf)
3. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
4. Положення про Міністерство внутрішніх справ України: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 №878. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2015-%D0%BF#Text

5. Про прокуратуру. Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text

6. Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення: затв. Наказом Генерального прокурора від 30.06.2020 № 298. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20#Text>

7. Порядок координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності: затв. Наказом Генерального прокурора від 08.02.2021 № 28. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0028905-21

8. Федосова О.В., Михайлова Ю.О. Щодо напрямів державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю. URL: univd.edu.ua/science-issue/issue/1587

9. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI / Верховна Рада України. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

Катерина Юсупова*

НАДАННЯ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ НЕПОВНОЛІТНІМ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

24 лютого 2022 року росія почала збройну військову агресію проти України, на території нашої держави було введено правовий режим воєнного стану. У зв'язку з цим передбачено певні обмеження конституційних прав і свобод громадян, тимчасові обмеження законних інтересів юридичних осіб. Водночас, потребує особливої уваги механізм реалізації прав неповнолітніх осіб на захист у правозастосовному процесі, зокрема тих дітей, які постраждали внаслідок війни. Важливу роль у реалізації права неповнолітніх осіб на захист у кримінальному провадженні відводиться захиснику.

Надання захисником правової допомоги неповнолітнім регламентує Закон України «Про безоплатну правову допомогу» (далі – Закон). Право на безоплатну вторинну правову допомогу мають певні категорії осіб, серед яких діти, у тому числі діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, діти, які перебувають у складних життєвих обставинах, діти, які постраждали внаслідок воєнних дій чи збройного конфлікту (ст. 14 закону) [1].

Станом на 26 квітня 2022 р. в Україні внаслідок збройної агресії РФ загинули 217 дітей і 391 – отримали поранення (ці дані без повного врахування з місць активних військових дій) [2].

Нині у Верховній Раді України прийнято у першому читанні законопроект «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації» (реєстр. № 7198 від 24.03.2022). Зокрема, пропонується доповнення чинного Закону новими положеннями щодо питань компенсації збитків внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації.

Крім цього, від сплати судового збору звільняються законні представники неповнолітніх та інші особи під час розгляду справи в усіх судових інстанціях, а саме:

заявники – у справах за заявами про встановлення фактів, що мають юридичне значення, поданих у зв'язку із збройною агресією, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією території України, надзвичайними ситуаціями природного чи техногенного характеру, що призвели до вимушеного переселення з тимчасово окупованих територій України, загибелі, поранення, перебування в полоні, незаконного позбавлення волі або викрадення, втратою документів, необхідних для отримання компенсації за

* Аспірантка кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ.

пошкоджені та знищені об'єкти нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації, а також порушення права власності на рухоме та/або нерухоме майно [3].

Відповідно до кримінального процесуального законодавства України у кримінальному провадженні щодо неповнолітнього участь його захисника, який надає різного виду правову допомогу, є обов'язковою. Це положення розміщується у низці норм Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК), а саме ст. 52 «Обов'язкова участь захисника», ст. 226 «Особливості допиту малолітньої або неповнолітньої особи», ст. 490 «Допит неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого» та деяких інших [4].

Аналіз норм КПК України засвідчує, що права та інтереси неповнолітньої особи залежно від її процесуального статусу у кримінальному процесі захищають та представляють: захисник, представник, адвокат. Зокрема, права неповнолітнього підозрюваного (обвинуваченого, підсудного) захищає особа із процесуальним статусом «захисник», інтереси неповнолітнього потерпілого представляє «представник», а неповнолітнього свідка – «адвокат».

Нині про залучення захисника слідчий, прокурор виносить постанову, а слідчий суддя та суд постановляє ухвалу, якою доручає відповідній установі, уповноваженій на надання безоплатної правової допомоги, призначити адвоката для здійснення захисту та забезпечити його прибуття у зазначені у постанові (ухвалі) час і місце для участі у кримінальному провадженні. Така постанова (ухвала) негайно направляється установі, уповноваженій на надання безоплатної правової допомоги, для виконання. Невиконання, неналежне або несвоєчасне виконання постанови (ухвали) про доручення призначити адвоката тягнуть відповідальність, встановлену законом [5, с. 333].

Для успішного досягнення завдань кримінального провадження пропонуємо нормативно закріпити спеціалізацію захисника по роботі з дітьми, якого залучають для захисту прав неповнолітнього підозрюваного. Наразі, таку спеціалізацію захисника доцільно передбачити у КПК України та законі «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [6]. Зокрема, у ч. 1 ст. 45 КПК України йдеться, що захисником є адвокат, який здійснює захист підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, а також особи, стосовно якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію) [4]. Пропонуємо доповнити цю норму положенням про захист неповнолітньої особи захисником, який спеціалізується на кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх. Відповідне положення слід закріпити й у Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність».

Аналіз низки міжнародних нормативних документів, які ратифіковані Верховною Радою України, доловляє виокремити загальносвітову тенденцію надання додаткових гарантій у сфері юстиції щодо дітей. Однією з таких є наявність в учасників кримінального провадження щодо неповнолітніх ювенальної спеціалізації, що передбачає володіння основами дитячою та підлітковою психології. Певні кроки у цьому напрямі вже зроблено.

В Україні діє Міжвідомча координаційна рада з питань правосуддя щодо неповнолітніх [7]. До одних з помітних результатів діяльності став запуск пілотного проєкту зі створення Реєстру психологів, які допоможуть підсилити голос дитини у кримінальних провадженнях за участі дітей та задокументувати злочини проти дітей, зокрема вчинені під час збройного конфлікту або воєнного стану. Наразі завершують навчання за цією програмою 100 психологів, яких передбачається ввести у відповідний Реєстр.

Вважаємо, що позитивний досвід проведення психологами занять-тренінгів щодо здійснення ювенального правосуддя доцільно поширити для навчання адвокатів, які мають трудові відносини з вітчизняними Центрами безоплатної правової допомоги.

Список використаних джерел:

1. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 2 черв. 2011 р. № 3460-VI. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text (дата звернення: 01.04.2022).
2. Офіс Генерального прокурора : [Офіційний сайт]. gr.gov.ua/ (дата звернення: 26.04.2022).
3. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації: проект Закону України. URL: itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39283 (дата звернення 26.04.2022).
4. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. Верховна Рада України : [сайт]. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення 26.04.2022).
5. Баулін О.В., Лебідь В.І., Матвеев П.С., Пожидаєва М.А. Адвокатський іспит: підготовчий курс : навч. посіб.; 6-те вид., доповн. і перероб. Київ : Алерта, 2018. 864 с.
6. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 5 лип. 2012 р. № 5076-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> (дата звернення: 26.04.2022).
7. Міжвідомча координаційна рада з питань правосуддя щодо неповнолітніх. URL: <https://minjust.gov.ua/incsojj/about> (дата звернення: 26.04.2022).

РОЗДІЛ 3. КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ТА СУДОВО-ЕКСПЕРТНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

*Олена Александренко**

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ТА ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, УЧИНЕНИХ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ І НА ТЕРИТОРІЯХ ВЕДЕННЯ БОЙОВИХ ДІЙ

Після 24 лютого 2022 року життя в Україні на довгі роки поділилося на «довоєнний» та «воєнний» час. Військова агресія РФ проти України поставила на порядок денний необхідність вирішення цілої низки проблем, і не лише військового характеру, пов'язаних із протистоянням та боротьбою з окупантами, а й правових, організаційних та інших проблем, пов'язаних із необхідністю розслідування злочинів, вчинених на територіях ведення бойових дій, під час бойових дій, на тимчасово окупованих територіях.

Розглянути всі зазначені проблеми навіть у загальному плані не видається можливим через обмежений обсяг тез. Тому обмежимося основними й найбільш важливими аспектами даної проблематики, які визначають особливості останньої.

Правовий аспект включає кримінально-правові питання (кваліфікація воєнних і військових злочинів, та ін.), кримінально-процесуальні (зокрема, доповнення і зміни до чинного КПК України щодо порядку проведення розслідування у вказаних умовах, доказування, підслідності, взаємодії та ін.). Організаційний аспект є складним, багаторівневим, пов'язаний із вищевказаними і включає питання щодо організації окремого розслідування, розслідування в органі та адміністративному районі, розслідування в масштабі країни [1, с. 53 – 55].

Розглянути їх всі навіть у загальному плані не видається можливим через обмежений обсяг тез. Тому зосередимо увагу на основних й найбільш важливих аспектах вказаної проблематики, які визначають особливості останньої.

Актуальність дослідження вказаної проблематики визначається також й тим, що до цього часу жодна з країн не мала досвіду протистояння так званій «гібридній» війні з боку РФ, що велася в Україні з 2014 року; не зустрічалася із такими масштабами злочинів, що вчиняються російською армією проти населення України, проти її цивільної інфраструктури, об'єктів культури, екології тощо. Не передбачалася навіть ймовірність відкритої агресії з боку РФ, тому бракує відповідної спеціальної літератури з питань розслідування вказаних злочинів. Окремі видання обмежувалися розглядом питань особливостей досудового розслідування кримінальних проваджень щодо злочинів, вчинених на території проведення операції Об'єднаних сил і тимчасово окупованих територіях [2], що, на нашу думку, значно відрізняється від реалій російсько-української війни як за змістом, так і за обсягом роботи правоохоронних і слідчих органів, яка має проводитися. Слід також враховувати, що подібного досвіду розслідування злочинів щодо цивільного населення з часів Другої Світової війни (1941-1945 р.р.) вітчизняні правоохоронні та слідчі органи не мали, тому необхідно вивчити і використовувати існуючий досвід розслідування злочинів нацистів щодо цивільного населення СРСР, що

* Науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем криміналістичного забезпечення та судової експертології Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент.

призвело до можливості проведення Міжнародного військового трибуналу (Нюрнберг, 1945 р.).

Можливо, після перемоги України над російськими окупантами постане питання про внесення до Кримінального кодексу України та Римського статуту нових, раніше не знаних, воєнних злочинів. Безумовно, що потребує перегляду та вдосконалення Розділ IX «Міжнародне співробітництво під час кримінального провадження», а також інші положення чинного КПК України, який був призначений для застосування в мирний, довоєнний час, але має містити відповідні положення і норми, які забезпечують виконання завдань, зазначених в ст. 2 Кодексу.

Окрім вищевказаних, проблеми розслідування злочинів, вчинених на територіях ведення бойових дій та на тимчасово окупованих територіях України, полягають також у тому, що більшість особового складу правоохоронних органів і слідчих підрозділів після реформ останніх років складають особи з невеликим досвідом практичної діяльності або взагалі без нього. В умовах же ведення бойових дій та на звільнених від окупації територіях України правоохоронцям доводиться окрім значного обсягу роботи діяти швидко, але ретельно оглядати і фіксувати сліди воєнних злочинів, що потребує певних знань і вмінь, а також діяти в умовах значного і тривалого психічного напруження, яке може впливати на якість роботи. Саме тому вказані категорії злочинів повинні розслідуватися спеціально створеними слідчими групами з найбільш досвідчених працівників, які мають досвід роботи по злочинах, пов'язаних з вбивствами (серійні вбивства, огляд місць виявлення трупів, їх частин тощо), зі злочинами, пов'язаними з кримінальними вибухами, з підпалами та пожежами, авіакатастрофами та ін. Від слідчих по таких злочинах вимагається висока тактична майстерність для отримання свідчень від потерпілих, очевидців і свідків злочинів окупантів, що часом може стати єдиним доказом у кримінальному провадженні, оскільки військові армії РФ стали знищувати сліди своїх злочинів, тому на виявлення та вилучення речових доказів найчастіше не доводиться розраховувати.

Натомість серед можливостей виявлення і збирання доказів щодо конкретних осіб, які вчинили воєнні злочини, на сьогодні ефективним є використання соціальних мереж, в яких окупанти розміщують пости з відео- та знімками себе, інших солдат, офіцерів з місць бойових дій, повідомляють про своє місцезнаходження та конкретні дії (захоплення військових ЗСУ та цивільних у полон, їх допити, знущання над ними, вбивства, мародерство тощо), розміщують знімки, звукові та відеоповідомлення про свої «трофеї». У соцмережі Телеграм створено групи для повідомлення про пересування військових РФ, їх техніки, про вчинені ними злочини, дано конкретні поради населенню щодо фіксування злочинних дій окупантів. В Україні створено онлайн-ресурс російських воєнних злочинів. Зібрані у ньому докази розповідають зафільмовану, задокументовану правду про звірства російської армії в Україні. Онлайн-архів ресурсу доступний за посиланням *The online archive of Russian war crimes*. Дані на ньому постійно оновлюються у взаємодії з українськими правоохоронними органами, міжнародними організаціями та моніторинговими місіями.

Докази також можуть бути надані військовослужбовцями ЗСУ та бійцями підрозділів тероборони, які після знищення позицій окупантів обшуковують їх техніку, тіла вбитих і полонених, їх одяг, речі, вилучають документи, телефони, персональні комп'ютери. Усі ці отримані матеріали мають бути ретельно оглянуто, досліджено, проаналізовано. Це може дати розуміння змісту наказів командирів та дій їх підлеглих. Зрозуміло, що всі вказані дії, речі, предмети тощо мають бути належним чином процесуально оформлені для використання в подальшому як доказів.

При розслідуванні вказаних злочинів коло суб'єктів взаємодії значно ширше, аніж при розслідуванні за інших умов, у мирній обстановці, не пов'язаній із веденням бойових дій. Важливого значення набуває взаємодія, зокрема, між органами розслідування та військовими підрозділами, розвідкою, СБУ, ДСНС з метою отримання інформації: про пересування військ противника, номери військових частин, місця ведення бойових дій, окуповані населені пункти, підрозділи ЗСУ, що звільняли зайняті ворогом

міста; документи, які склалися підрозділами ЗСУ після звільнення окупованих населених пунктів, в яких було зафіксовано наслідки перебування окупантів (жертви серед місцевих мешканців, знищення та руйнування будинків, об'єктів інфраструктури та ін.).

Обсяг публікації не дає можливості розглянути всі важливі аспекти розслідування злочинів вказаної категорії. Ця проблематика має комплексний характер і потребує уваги і зусиль науковців усіх зацікавлених відомств України, які задіяні у протистоянні військовій агресії, встановленні усіх доказів вчинення окупантами злочинів, підготовці матеріалів для Міжнародного кримінального суду.

Список використаних джерел:

1. Зеленский В.Д. Теоретические вопросы организации расследования преступлений: монография. Краснодар : КубГАУ, 2011. 156 с.
2. Особливості документування та розслідування злочинів, учинених на території проведення операції Об'єднаних сил, а також на тимчасово окупованих територіях / Юшно О.О., Кікіничук В.В., Степанюк Р.Л. та ін. / за заг. ред. доктора юридичних наук, професора О.О. Юшна. Вид. 2-ге, доп. і перероб. Харків. Харківський національний університет внутрішніх справ. 2020. 140 с.

*Поліна Антонюк**
*Тетяна Юрченко-Шехавцова***

ВПЛИВ СУБ'ЄКТИВНИХ ЧИННИКІВ НА ПРОЦЕС ВИСУНЕННЯ ВЕРСІЙ СЛІДЧИМ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Розслідування кримінальних правопорушень полягає в пізнанні подій минулого. Пізнання істини в подіях минулого базується на законі про взаємозв'язок явищ та на теорії відображення.

Тобто при розслідуванні кримінального правопорушення слідчий сприймає не саме кримінальне правопорушення, а лише його сліди – «відбитки» події у вигляді: змін в матеріальній обстановці місця події (під час його огляду), речових доказів, відомостей, що збереглися в пам'яті людей тощо.

Розслідування кримінального правопорушення (пізнання його слідів) становить складний пізнавальний процес, структурними компонентами якого є комплекси логічних, евристичних та інтуїтивних операцій. Імовірним поясненням будь-якого явища є гіпотеза, а під час розслідування кримінальних правопорушень – криміналістична версія, її різновид.

Криміналістична версія являє собою обґрунтоване припущення слідчого відносно окремого факту чи групи фактів, що мають чи можуть мати значення для провадження, вказують на наявність та пояснюють походження та зміст цих фактів, їх зв'язок між собою, й слугують цілям встановлення об'єктивної істини.

З огляду на природу процесу доказування та характер діяльності слідчого, розслідування кримінальних правопорушень являє собою безперервну діяльність слідчого по висуненню та перевірці версій. Моделюючи у своїй уяві подію правопорушення за наявним у реальному часі її «відбиткам», слідчий висуває обґрунтовані припущення – криміналістичні версії, які покладаються в основу доказування та визначають хід розслідування в цілому.

* Професор кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук.

** Науковий співробітник наукової лабораторії з проблем психологічного забезпечення та психофізіологічних досліджень навчально-наукового інституту заочного та дистанційного навчання Національної академії внутрішніх справ, кандидат психологічних наук.

Версії висувуються в ситуаціях інформаційної невизначеності, за відсутності достатніх даних для достовірних висновків.

Складний логічний механізм побудови та висунення версії становить комплекс частково перетворених методів моделювання, дедукції, індукції та аналогії як прийомів логічного мислення.

При цьому діяльність по розслідуванню кримінальних правопорушень є різновидом соціальної діяльності особистості, на яку впливають як об'єктивні (вид діяльності, умови діяльності, оточуюче середовище тощо), так і суб'єктивні (емоційно-почуттєві реакції особистості) чинники.

Здатність логічно мислити при розслідуванні кримінальних правопорушень, а отже, й висувати повні та обґрунтовані версії, забезпечується суб'єктивними характеристиками самого слідчого, його індивідуально-психологічними особливостями, станом здоров'я, потребами, прагненнями, бажаннями тощо. Все це обумовлює таку психологічну категорію як внутрішнє переконання слідчого в повноті, обґрунтованості та неупередженості висунутої версії як результату розумової діяльності по оцінці всіх фактичних даних.

Воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у передбачених Законом випадках. Воєнний стан передбачає тимчасове обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина, юридичних осіб та надання відповідним органам державної влади (зокрема підрозділам МВС України) певних повноважень, зумовлених причиною введення воєнного стану (Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015).

Таким чином суспільну діяльність слідчого по розслідуванню кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану можна розглядати як певну конфліктну емоційну ситуацію, що характеризується значною емоційною напруженістю для слідчого як особистості та, відповідно, впливає на здатність слідчого об'єктивно сприймати та оцінювати реальну дійсність. Що, як наслідок, призводить до формування у слідчого помилкового внутрішнього переконання, яке виступає основою для висунення версій при розслідуванні кримінальних правопорушень.

Емоційна напруженість слідчого, що розслідує кримінальні правопорушення в умовах воєнного стану, на наш погляд, може бути зумовлена низкою суб'єктивних чинників (або їх сукупністю):

- неможливість реалізації певних прав і свобод слідчого та членів його сім'ї як громадян України,
- фізична та моральна втома від виконання додаткових завдань, не пов'язаних з розслідуванням кримінальних правопорушень, в тому числі по охороні громадського порядку,
- постійна потенційна наявність ситуацій застосування вогнепальної зброї,
- високий ступень емпатії потерпілим від кримінальних правопорушень в умовах збройного конфлікту,
- зміна побутових умов слідчого та членів його сім'ї,
- розлука з близькими особами, а також втрата рідних, друзів чи колег,
- зміна способу життя та поява шкідливих звичок,
- зменшення часу на відпочинок та зміна його якості,
- збільшення часу спілкування та взаємодії з колегами,
- переоцінка певних морально-етичних цінностей,
- розчарування від невикористаних очікувань щодо усунення причини введення воєнного стану.

Перелічені суб'єктивні чинники викликають у слідчого певні емоційно-почуттєві реакції, що спричиняють емоційну нестійкість та зниження таких необхідних для слідчого психологічних якостей як: спостережливість, уважність, здатність до детального аналізу обстановки, до творчого мислення. У таких умовах внутрішнє переконання слідчого при оцінці фактичних даних базується не на розумному поясненні причинно-наслідкових зв'язків між подією та її «слідами», а на емоційно-почуттєвому

сприйнятті об'єктивної дійсності. Це відповідним чином відображається на логічному мисленні слідчого при висуненні версій по події правопорушення як процесі побудови певних її моделей. В умовах емоційної нестійкості, обумовленої суб'єктивними чинниками, слідчий може припуститися логічних помилок при висуненні версій: сприйняти інтуїцію за логічний умовивід, безпідставно застосувати прийом аналогії при аналізі наявних фактичних даних, ігнорувати заперечувальні факти, порушити логіку дедуктивного та індуктивного умовиводу тощо.

Наслідком логічних помилок слідчого в процесі висунення версій є не лише формування помилкового предмету доказування, але й невірна організація самого розслідування кримінального правопорушення, і, як кінцевий результат, – спотворення самої мети доказування: встановлення істини у кримінальному провадженні.

З метою мінімізації впливу суб'єктивних чинників на процес висунення версій слідчим Національної поліції України при розслідуванні кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану керівникам слідчих підрозділів рекомендується:

- не залучати слідчого до виконання службових обов'язків, не пов'язаних з розслідуванням кримінальних правопорушень,
- встановити для слідчого раціональний та прийнятний режим праці, який би забезпечував достатній та якісний відпочинок та емоційну стійкість слідчого,
- створювати слідчі групи для розслідування тяжких та особливо тяжких злочинів проти життя та здоров'я людей,
- вивчати психологічний клімат в підпорядкованому слідчому підрозділі із залученням відповідних фахівців,
- сприяти реалізації прав і свобод членів сім'ї слідчого та вирішенню соціально-побутових проблем слідчого під час дії воєнного стану.

*Лариса Басюк**

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ОТРИМАННЯ І ОФОРМЛЕННЯ ЗРАЗКІВ ДЛЯ ПОРІВНЯЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИ ПРОВЕДЕННІ ПОЧЕРКОЗНАВЧОЇ ЕКСПЕРТИЗИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Зміцнення законності та правопорядку відноситься до першочергових завдань української держави, яка у період війни обрала шлях демократичного розвитку та кардинальних перетворень. Вирішення такого завдання передбачає постійну та активну діяльність правоохоронних органів, які у такий важкий період стоять на передовій боротьби із ворогом та злочинністю одночасно. Особливого значення у період воєнного стану для правоохоронних органів є ефективне функціонування інституту судової експертизи – одного з найважливіших засобів доведення вини осіб при розслідуванні злочинів та подальшого розгляду кримінальних проваджень у суді. Адже саме ті фактичні дані, які містяться у висновках експертиз, будуть оцінюватися як допустимі, якщо їх отримано згідно з порядком, встановленим Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК України). Для швидкого, ефективного та об'єктивного проведення експертизи важливого значення мають порівняльні зразки. Відповідно до ст. 245 КПК України, у разі необхідності отримання зразків для проведення експертизи вони відбираються стороною кримінального провадження, яка звернулася за проведенням експертизи або за клопотанням якої експертиза призначена слідчим суддею. У випадку, якщо проведення експертизи доручено судом, відібрання зразків для її проведення здійснюється судом або за його дорученням залученим спеціалістом [1].

Незважаючи на те, що законодавцем декларовано основні положення проведення даної слідчої (розшукової) дії, ряд питань є проблемними. Зокрема: не визначено спеціаліста, тобто особи, яка володіє спеціальними знаннями і має брати участь при

* Здобувач кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ.

отриманні порівняльних зразків для дослідження; відсутня норма щодо можливості застосування техніко-криміналістичних засобів при отриманні порівняльних зразків; немає чіткої регламентації щодо кількості та якості отримання порівняльних зразків; яким чином порівняльні зразки повинні бути правильно оформлені та упаковані з метою подальшої передачі експерту для проведення дослідження по об'єктах почеркознавчих досліджень. Крім цього, проблемним аспектом є отримання зразків почерку, підпису у примусовому порядку. Як правильно зауважують П. Є. Антонюк, А. О. Антошук та Р. В. Куций, при цьому необхідно розуміти, що існують певні види зразків, отримати які навіть примусово, без волі особи, неможливо. До таких зразків належать: зразки почерку особи, зразки голосу особи, мовлення. Якщо особа відмовляється добровільно надавати зразки почерку, то примусити її це зробити, або якимось вплинути на неї, щоб вона це зробила, неможливо. Така ж ситуація і зі зразками голосу та мовлення: всупереч волі особи отримати дані зразки неможливо – людина буде або мовчати або викривлювати, спотворювати свій голос та мовлення [2, с. 286].

Саме такі помилки, можуть призвести, як до того, що експерт, який проводить таке дослідження може клопотати про отримання додаткових зразків почерку, підпису, що призведе до затягування процесуальних строків розслідування, так і до того, що в ході проведення дослідження експерт дійде до висновку, що вирішити поставлене запитання не представилося за можливе.

У результаті аналізу анкетувань слідчих (дізнавачів) та матеріалів кримінальних проваджень нами було виділено ряд положень, які працівники правоохоронних органів не враховують при отриманні порівняльних зразків. Зокрема:

1) відсутність консультації у експерта, який уповноважений на проведення почеркознавчих досліджень (лише 12,3% проводили консультації щодо властивостей матеріалів досліджуваного документа (наприклад, інструмент для писання, матеріал бумаги, кількість і якість зразків для дослідження);

2) відсутність спеціаліста при отриманні порівняльних зразків для дослідження (лише у 8% був присутній спеціаліст). Хоча спеціаліст може оцінити дії особи у якої отримують зразки почерку (чи використовує при письмі пишучу руку, чи намагається змінити ознаки почерку та інші). Крім цього, спеціаліст може надати практичну допомогу слідчому щодо подолання протидії особи розслідуванню;

3) відсутність відеозапису ходу отримання порівняльних зразків. На сьогодні у більшості слідчих (розшукових) діях орган досудового розслідування має лише право на застосування відповідних технічних засобів. Рішення про фіксацію процесуальної дії за допомогою технічних засобів під час досудового розслідування приймає особа, яка проводить відповідну процесуальну дію. За клопотанням учасників процесуальної дії застосування технічних засобів фіксування є обов'язковим (ст. 107 КПК України) [1];

4) отриманні порівняльні зразки для дослідження не засвідчуються особою у якої вони отримуються (ПІБ, дата народження (19,2%)) та не відображається на аркушах факт добровільної згоди на отримання таких зразків (78,4%);

5) не вказуються умови та положення особи при отриманні порівняльних зразків (32,1%);

6) отриманні порівняльні зразки не упаковувалися відповідно до встановлених рекомендацій (7%).

З метою не допущення вказаних недоліків при отриманні порівняльних зразків пропонуємо: обов'язково консультиватися із експертом; використовувати відеозапис або участь спеціаліста; відображення на аркушах паперу з порівняльними зразками: прізвище, ім'я та по-батькові, дата народження особи у якої отримані зразки, умови отримання зразків, відмітки про добровільне надання порівняльних зразків; обов'язкове упакування отриманих зразків із відміткою про їх вид (вільні, умовно-вільні, експериментальні). Зазначені рекомендації, на нашу думку, сприятимуть покращенню підготовки порівняльних зразків, об'єктивному проведенню дослідження та сприятимуть доведенню вини осіб.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
2. Антонюк П.Є., Антощук А.О., Куций Р.В. Тактика отримання зразків для експертизи в кримінальному провадженні. *Право і суспільство*. № 5/2021. С. 281–289. DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.5.39>

Олег Баулін*

ПРОВЕДЕННЯ ЕКСГУМАЦІЇ ТРУПА ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Вторгнення 24.02.2022 р. в Україну російських збройних сил вже на сьогодні призвело до загибелі не одного десятку тисяч людей. Військову агресію проти України супроводжують масові вбивства мирних мешканців на тимчасово окупованих територіях, після звільнення яких всьому світу відкрилися жахливі сліди жорстокого поводження російських вояків із стариками, жінками і дітьми, які стали жертвами міжнародних злочинів.

Як відомо, масові поховання знайдені на теренах Бучанської, Бородянської, Макаріївської та інших громад Київської області, існують вони в оточеному Маріуполі та біля нього. З початку цієї війни десятки тисяч осіб зникли безвісті. На землях, де велись бої, з'явилися сотні безіменних поховань з тілами і залишками людей, а також наспіх створені «братські могили» й різні вимушені санітарні масові поховання російських військових, керівництво яких не прагне їх забирати.

Визнані у ст. 3 Конституції України головні цінності української держави та визначені у ст. 1 КК і ст. 2 КПК України завдання кримінальної юстиції зобов'язують працівників національних судових і правоохоронних органів та правозахисних інституцій встановити обставини кожного вчиненого проти нашої країни і наших людей кримінального правопорушення, особу кожної жертви і кожного російського військового злочинця й справедливо засудити та покарати останніх.

Виконання вказаних обов'язків робить необхідним вилучення під час кримінального провадження трупів із місць масових поховань і могил на місцевих та церковних цвинтарях й інших місцях, на яких захоронення було дозволено органами державної влади або місцевого самоврядування. Вилучення трупа з могили у правовій теорії називають ексгумацією трупа. Ця дія здійснюється з метою забезпечення збирання та перевірки доказів у кримінальному провадженні шляхом проведення огляду, впізнання трупа, судово-медичних експертиз та інших процесуальних дій. При цьому ефективність зазначених дій та допустимість для використання у доказуванні їхніх результатів залежить, перш за все, від правильно організованої і проведеної у відповідності до вимог закону ексгумації трупа, проблематика якої має давні коріння але у наше складне сьогодення, на жаль, стала особливо актуальною.

Термін «ексгумація» походить від латинського «*ex*» – «з, поза, назовні» і «*humus*» – «земля, ґрунт» – виймання трупа з місця поховання [1, с. 331]. І хоч вказаний термін з'являється у національному законодавстві лише у 2-й половині ХХ століття, на теренах сучасної України відкриття гробів із тілами мертвих людей давно каралося у кримінальному порядку [2, с. 437].

В Україні в останні роки питанням проведення ексгумації трупа у кримінальному провадженні досліджували В. І. Галаган, М. Й. Кулик, Н. С. Моргун, Ю. В. Терещенко, Я. Ю. Конюшенко та інші автори [3; 4; 5].

* Завідувач відділу наукової діяльності та міжнародного співробітництва Київського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України, кандидат юридичних наук, доцент.

Ключові положення, які регулюють проведення ексгумації трупа в умовах воєнного стану, зосереджені у ст.ст. 223, 230, 238, 239, 615 КПК України, аналіз яких у системному зв'язку з іншими положеннями цього кодексу, дає підстави вважати *ексгумацію трупа* слідчою (розшуковою) дією, що проводиться за постановою прокурора. Вона полягає у вилученні трупа з місця його поховання в присутності слідчого, понятих, судово-медичного експерта та за необхідності інших осіб (свідків, потерпілих родичів померлого, спеціалістів-криміналістів, вибухотехніків, ентомологів тощо). Ця дія пов'язана з оглядом могили та місцевості, на якій вона розташована, так і труни та трупа, його одягу й інших об'єктів і предметів, що знаходяться в могилі. У випадку застосування безперервного відеозапису під час її проведення поняті можуть бути відсутні. У разі необхідності труп може бути доставлений до відповідного експертного закладу для проведення експертизи. Впізнання може мати місце як в ході ексгумації, так і окремо. Під час ексгумації можуть вилучатися зразки тканини і органів або частини трупа, необхідні для проведення експертних досліджень, та предмети, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення.

Про проведення даної дії слідчим складається протокол, який підписують усі її учасники. У ньому зазначаються відомості про місце і час проведення ексгумації, коло учасників та їх статус і роль, про всі дії, що були здійснені, у тій послідовності, у якій вони відбувалися, про їх наслідки та результати; все описується у вигляді, у якому воно спостерігалось під час проведення ексгумації, а також вилучені для досліджень об'єкти. До протоколу додаються матеріали вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапису, плани і схеми, графічні зображення, відбитки, зіпкі, письмові пояснення спеціалістів, носії цифрової інформації тощо. Після проведення ексгумації і необхідних досліджень поховання здійснюється в тому самому місці з приведенням могили в попередній стан.

Відповідно до ч. 1 ст. 239 КПК України, виконання постанови прокурора про ексгумацію трупа покладається на службових осіб органів місцевого самоврядування, які на підставі пп. 11 п. «а» ч. 1 ст. 30, пп. 4 п. «а» ч. 1 ст. 34 Закону «Про місцеве самоврядування в Україні» та Закону України «Про поховання та похоронну справу» уповноважені забезпечувати у межах їх територіальної компетенції надання ритуальних послуг, організацію та утримання місць поховань. При цьому, ефективність взаємодії із зазначеними органами та результативність самої ексгумації прямо залежить від наявності у слідчого, прокурора знань про положення цих законів і практичного врахування їх дії. Перш за все, це стосується положень Закону «Про поховання та похоронну справу», що визначають право власності на земельну ділянку, де розміщене місце поховання, та на об'єкти, розташовані на цьому місці. Наприклад, за ст. 29 цього закону власником колумбарної ніші є особа, яка придбала її за власні кошти, а намогильної споруди, склепу - особа, яка за власні кошти встановила цю споруду на могилі (місці родинного поховання). Останні об'єкти належать до приватного володіння особи, без згоди якої та/або рішення слідчого судді (в умовах воєнного стану, якщо виконання ним повноважень з об'єктивних причин неможливе, їх здійснює керівник відповідного органу прокуратури) проникнення до них і будь-які дії з ними або в них для подальшого доступу до могили, труни та тіла померлого з метою ексгумації трупа будуть означати порушення вимог ст. 233 КПК України.

Отже, результати ексгумації трупа, проведеної без письмової згоди власника намогильної споруди (склепу), яким частіше є родич померлого, або відповідної ухвали слідчого судді (постанови керівника органу прокуратури в умовах воєнного стану) про надання дозволу на проникнення до цієї споруди та пов'язаних з нею огляду трупа і подальших досліджень та дій, для забезпечення яких вона проводилася, можуть стати недопустимими у доказуванні, якщо суд вважатиме, що докази були отримані стороною обвинувачення внаслідок незаконних дій та істотного порушення прав особи.

Щоб уникнути цього ризику в ситуаціях, пов'язаних із проведенням в умовах воєнного стану ексгумації трупа з місця поховання, обладнаного намогильною споруд-

дою, й забезпечити можливість для прокурора оперувати в судовому процесі допустимими доказами, самому прокурору або слідчому, за погодженням з ним, слід завчасно звертатися з клопотанням відповідно до положень ст.ст. 233-237 КПК України до слідчого судді (керівника органу прокуратури, якщо слідчий суддя з об'єктивних причин не може виконувати свої повноваження) для отримання відповідної ухвали (постанови), на підставі якої сторона обвинувачення матиме доступ до володіння особи – намогильної споруди (склепу).

Список використаних джерел:

1. Бурчинський В. Г. Ексгумація. Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Т. 2. Київ, 1999. С. 331 – 332.
2. Права, за якими судиться малоросійський народ. 1743. / за відп. ред. Ю. С. Шемшученка; упорядник : К. А. Вислобоков. Київ, 1997. 548 с.
3. Огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією, у кримінальному провадженні України: навч. посібник / В. І. Галаган, М. Й. Кулик, Н. С. Моргун, Ю. В. Терещенко. Київ, 2018. 113 с.
4. Конюшенко Я. Ю. Учасники проведення огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2020. № 47. Т. 2. С. 112 – 115.
5. Денисюк П. Д., Шевчук М. М. Особливості ексгумації трупа в кримінальному провадженні. *Молодий вчений*. № 5.1 (45.1). Травень, 2017. С. 32 – 35. URL : molodyvchenu.in.ua/files/journal/2017/5.1/8.pdf.

Оксана Брисковська*

ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ БЛОКУВАННЯ ВОРОЖИХ КАНАЛІВ, ГРУП, СТОРІНОК В РІЗНИХ СОЦМЕРЕЖАХ І МЕССЕНДЖЕРАХ

Інформаційна війна Росії проти України має багато механізмів та інструментів. з боку агресора, один із них є негативна пропаганда. У цей непростий час для нашої країни і світу загалом весь інформаційний простір фактично стає плацдармом, а інструментами стають телеканали, інформаційні портали, веб-ресурси, поштові сервіси, Telegram-канали, так звані, фабрики тролів, блогери, спільноти у соцмережах та інше. В умовах гібридної війни ця інформаційна агресія, що організовується та координується спецслужбами Російської Федерації зростає в рази. Існує низка труднощів та проблемних питань при спробах заблокувати такі інформаційні канали. Сьогодні недостатньо законодавчо урегульовано інтернет-простір держави. Відсутні механізми блокування певних ворожих медіа-ресурсів. Консолідація та клопітка робота всіх правоохоронних органів України поступово викорінює шкідливі інформаційні ресурси та негативний вплив окремих персоналій на інформаційний простір України. Найближчим часом будуть більш вагомими та більш помітними результати у боротьбі з негативною та шкідливою пропагандою, якщо ми зможемо покращити блокування таких каналів чи сторінок [1].

Інформаційна операція – це найскладніший вид впливу. Вони завжди багатошарові. Противником чітко оцінюються точки входу в інформаційний простір, механізми розповсюдження в соціальних мережах, електронних ЗМІ та інших ресурсах, необхідні емоційні забарвлення. Спочатку можуть бути якісь фейкові вкиди лише для того, щоб проаналізувати, як суспільство сприйме певну тему і в подальшому операція буде витонченішою, підлаштованою під конкретне завдання [2].

* Провідний науковий співробітник наукової лабораторії з проблем протидії злочинності Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник.

Розуміючи все вищевикладене, перейдемо до суті. Блокування таких каналів чи сторінок, залежно від соцмережі, має свої особливості, але є дуже важливим в будь-якому випадку. Зазвичай, такі канали вже мають свою, досить велику, аудиторію. Набрати її не так і просто, точніше, не швидко. Блокування таких каналів створює проблеми для рашитських пропагандистів, адже відновити ту саму аудиторію на абсолютно новому каналі досить складно. Більше того, увага таких пропагандистів концентрується на відновленні старої аудиторії та налагоджування нового каналу, а тому залишається менше можливостей для того, щоб набрати нову аудиторію, а також потік дезінформації в свідомість людей стає дещо слабкішим, що в перспективі може слугувати підґрунтям для сприйняття людиною реальної інформації.

Основною проблемою України при блокуванні ворожих каналів є те, що це не являється швидкою процедурою. Скарги повинні бути масовими. Тобто, навіть десять чи п'ятнадцять людей навряд чи зможуть заблокувати один великий канал. Потрібно близько сотні скарг від різних осіб. Ба більше, такі скарги повинні варіюватися (тобто, всі сотня не можуть бути слово в слово однаковими), адже інакше соцмережею такі скарги можуть сприйнятися, як атака бота, або спам (його можуть і не прийняти до уваги).

Крім вищевказаного, необхідно також, щоб дані скарги відповідали темі групи. Тобто не можна просто пожалітися на будь-що (розповсюдження наркотиків чи дитяча порнографія), якщо такого в самому каналі не має. У цьому й проблема – іноді, соцмережі не блокують канали, бо скарга, на їх думку, не відповідає змісту каналу.

Проблеми також різняться, залежно від соцмережі. У Telegram канали блокуються простіше – потрібна лише масовість скарг, їх хоча б відносно різноманіття та відповідність таких скарг контенту на каналі.

А от в *Instagram* ситуація складніша. Там важлива не стільки кількість скарг, скільки їх точна відповідність контенту сторінки. Крім того, такий контент повинен суперечити правилам самої соцмережі. Тобто, якщо на каналі прямо не призивають до терористичних актів з образами конкретних людей, то заблокувати його буде неймовірно складно, адже такого пункту, як «пропаганда» в правилах соцмережі, по суті, немає. До того ж, потрібно якимось чином показати, що особа, яка надсилає скаргу, не бот. Для цього рекомендують спочатку підписатися на сторінку, яку необхідно заблокувати, потім кинути скарги окремо на деякі пости на даній сторінці – два чи три (при цьому, кожна скарга повинна відповідати змісту самого посту), а лише потім направити скаргу на всю сторінку (скарга повинна відповідати попереднім скаргам та змісту сторінки), а також заблокувати цю сторінку для свого профілю. І навіть в такому випадку немає гарантії, що таку сторінку дійсно заблокують – можливо, доведеться подавати дану скаргу на додатковий розгляд, де також нічого не гарантовано.

Тому, на жаль, як би це складно не було, спочатку треба працювати на політичному та дипломатичному рівнях – домовлятися з представниками та власниками таких соцмереж, щоб вони надали більш швидко та реальну можливість блокувати такі сторінки.

Про такі соцмережі, як *Однокласники* чи *Вконтакте* взагалі не йде і мови – їх адміністрація є проросійською, а тому співпрацювати точно не буде. Це повністю «ворожа територія».

З цього й випливають додаткові проблеми. Необхідно забезпечити більш організоване та масове блокування таких каналів, адже, якщо це робити повільно, то такі канали встигають відновлюватися швидше, ніж ми їх блокуємо. Наприклад, якщо заблоковано один канал, а в нього є ще десяток таких же «каналів-побратимів», то на таких каналах з'явиться в той же час посилення на новий канал, який був створений знову. Це забезпечує їм швидке відновлення старої аудиторії. При масовому ж блокуванні, відновити стару аудиторію буде набагато складніше і довше, а це вже маленька перемога для нас.

Звичайно, до такого блокування потрібно залучати якомога більшу кількість осіб, що зараз успішно, повинна відмітити, виконується. Але, тут постає інша проблема –

відсутність швидкого результату деморалізує таких осіб, а тому треба постійно їх на це надихати та повторювати, що це матиме сенс в кінці кінців – головне, не припиняти над цим працювати.

Звичайно, існує ще немало підводних каменів, які нам доведеться виявити під час роботи, але, наведені в даних тезах, є основними та найбільш нагальними на даний момент.

Список використаних джерел:

1. Клочко Н. В СБУ пояснили, що заважає блокувати ворожі Telegram-канали. *Депю іа Тільки Україна*. URL: www.depo.ua/ukr/war/v-sbu-poyasnili-shcho-zavazhae-blokovati-vorozhi-telegram-kanali-202103091293900

2. Вітюк Ілля. Завдання тролів – ініціювати інфохвилю, до якої масово приєднуються реальні користувачі, яких професійним жаргоном росіяни називають гарматним м'ясом. URL: <https://krasnopilska-gromada.gov.ua/news/1617171549/>

*Наргіз Гурбанова**

ОСОБЛИВОСТІ ФІКСАЦІЇ ФАКТІВ РУЙНУВАННЯ ЦИВІЛЬНИХ ОБ'ЄКТІВ ВНАСЛІДОК ВІЙНИ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ

24 лютого 2022 року почалось повномасштабне вторгнення Російської Федерації на територію нашої суверенної держави. Тисячі зруйнованих не лише життів та надій, а й безліч знівечених будівель, приватних осель та об'єктів промислового комплексу. За оцінкою *Kyiv School of Economics*, від початку воєнних дій та станом на 24 березня 2022 року втрати економіки України від пошкодження фізичної інфраструктури становлять 63 мільярди доларів США, зокрема, пошкоджено, зруйновано або захоплено щонайменше 92 заводи/ підприємства [4]. Проте наше суспільство має мати витримку та ефективні механізми для документування і фіксування фактів порушення правил та звичаїв війни російськими окупантами.

20 березня 2022 року Кабінет Міністрів України затвердив Порядок №326 «Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації» [3]. Він покликаний встановити процедуру визначення шкоди та збитків за окремими напрямками.

Фіксацію фактів руйнації/пошкодження об'єктів на території України слід здійснювати у короткий термін після вчинення акту агресії РФ, що спричинив його руйнацію/пошкодження. Це надає можливість у дійсності передати реальну картину та наявні руйнування. У разі фіксації ушкоджень будівель приватного сегменту (будинки, квартири тощо) слід надавати документи на підтвердження права власності, наприклад:

- угоди про купівлю-продаж нерухомості; свідоцтва про право власності на нерухомість;
- свідоцтво про право на спадщину;
- договір дарування;
- державний акт на земельну ділянку;
- витяги з реєстрів прав на нерухоме майно та технічний паспорт [5].

Додатково слід вказувати про майно чи речі, що перебували у помешканні під час руйнування. Докази права власності на вказані об'єкти можуть підтверджувати чеки, квитанції тощо. Результатом фіксації вказаних руйнувань може бути акт або протокол, який містить всю необхідну інформацію: адреса, вид об'єкту, детальний

* Студентка факультету адвокатури Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

опис пошкоджень та звичайно фото/відеодокази. Особливо дієвим є так зване порівняння, коли постраждала особа порівнює майно чи предмети до та після ушкоджень. Така форма найяскравіше за все показує руйнацію.

Слід також вказати, що креслення або схема місця події із зазначенням місць ураження і траєкторії руху боєприпасу, що спричинив ураження також будуть доречними. Якщо потерпілому відома альтернативна версія від РФ, як було зруйновано /пошкоджено об'єкт, – викладення такої версії із доказами або зазначенням, звідки про це відомо, та власними поясненнями, чому це неправдива версія і чим це підтверджується [6].

Для спрощення процедури фіксації пошкоджень в Україні запроваджено додаток *eyeWitness to Atrocities!* Багато з фото-, відео-, аудіозаписів, знятих свідками чи потерпілими від злочинів, не зможуть бути використані як докази з огляду на труднощі у верифікації таких записів. Натомість *eyeWitness to Atrocities* в автоматичному режимі збирає метадані, які підтверджують автентичність інформації. Тому кадри, зняті за допомогою програми, значно легше перевірити та використати як докази [1]. На наш погляд, такі застосунки є дуже зручними та сильно спрощують процес фіксування злочинів РФ проти цивільних об'єктів саме для пересічних громадян. Додаток ініційований Міжнародною асоціацією юристів (ІВА) у 2011 році: ІВА, заснована в 1947 році, є провідною організацією для практиків міжнародного права, асоціацій адвокатів і юридичних товариств [2]. Завдяки цій програмі вже отримано понад 15 500 фото- та відеодоказів воєнних злочинів.

Як висновок слід зазначити, що всі факти руйнування цивільних об'єктів та житла, для подальшого отримання компенсації мають бути зафіксовані. Звернення до Європейського суду з прав людини або Міжнародного кримінального суду забезпечить міжнародне реагування на нелюдські злочини армії РФ проти мирного населення України. Маємо впевненість, що кожен окупант понесе відповідальність за руйнування житлових будинків, яке дуже часто вчиняється загальнонебезпечним способом і може не лише пошкоджувати житло, а й життя тисяч людей.

Список використаних джерел:

1. Документуйте докази через *eyeWitness to Atrocities*. Доступ із інформ.-правової системи «Юргазета». URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/dokumentuyte-dokazi-cherez-eyewitness-to-atrocities.html> (дата звернення 10.04.2022).
2. Перевірка фактів: хто ми. URL: www.eyewitness.global/documents/who-we-are-UA.pdf (дата звернення 10.04.2022).
3. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації. Постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення 10.04.2022).
4. Пошкодження майна підприємства внаслідок воєнних дій: чи варто розраховувати на відшкодування та як підтвердити втрати? ЮрЛіга. URL: https://jurliga.ligazakon.net/ru/news/210310_poshkodzhennya-mayna-pdprimstva-vnasldok-vonnikh-dy-chi-varto-rozrakhovuvati-na-vdshkoduvannya-ta-yak-pdtverditi-vtrati (дата звернення 10.04.2022).
5. Фіксування факту руйнування майна. Українська гелсінська спілка з прав людини. URL: <https://helsinki.org.ua/articles/fiksuvannia-faktu-ruynuvannia-mayna/> (дата звернення 09.04.2022).
6. Як зібрати докази руйнування та пошкодження майна від актив РФ. LCF Law Group. URL: <https://lcf.ua/news/yak-zibrati-dokazi-rujnuvannya-ta-poshkodzhennya-majna-vid-aktiv-agresiyi-rf/> (дата звернення 09.04.2022).

Володимир Дикий*

ПРОТИДІЯ КОНТРАБАНДІ ЗБРОЇ ТА БОЄПРИПАСІВ: ДОСВІД СПЕЦІАЛЬНИХ ПІДРОЗДІЛІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ США

В усіх країнах світу формуються тіньові міжрегіональні і міжнародні кримінальні структури, що забезпечують безпрецедентні за масштабами розкрадання грошей і матеріальних цінностей у господарських суб'єктів незалежно від форм власності; одержання надприбутків від корисливих насильницьких злочинів, незаконної торгівлі антикваріатом, зброєю, від автомобільного, ігорного, нарко- і порнобізнесу [1].

Як зазначає Б.О. Кирись, знання зарубіжного кримінального законодавства, його наукове осмислення дозволяє використати позитивний досвід інших країн і одночасно уникнути помилок при вирішенні відповідних питань у національному кримінальному праві [2, с. 325].

Таким чином вивчення зарубіжного досвіду протидії спеціальними підрозділами поліції контрабанді зброї та боєприпасів є неможливим без аналізу досвіду, який знайшов відображення в основних законах різних держав.

Отже, перейдемо, безпосередньо до аналізу досвіду окремих країн щодо протидії контрабанді зброї та боєприпасів. На сьогодні однією з передових світових держав, що ефективно протидіє організованій злочинності, як на своїй території так у світовому просторі є США. Ця держава використовує новітні технології, постійно оновлює моделі протидії, запозичує ефективний досвід окремих держав, підписує договори про міжнародну співпрацю щодо протидії злочинності, створює нові спеціальні органи, виділяє значні кошти на запобігання та протидію організованій злочинності. Тому для правоохоронних органів України запозичення ефективного досвіду протидії контрабанді зброї та боєприпасів, з урахуванням сьогоденних реалій протистояння збройній агресії Росії є досить нагальним питанням.

Серед основних напрямків діяльності української організованої злочинності в США залишається торгівля зброєю, викрадення людей з метою отримання викупу, контрабанда цигарок, нафти, наркотиків, операції з викраденими автомобілями, підробка грошей, цінних паперів і документів, секс-індустрія. Однак українські злочинці набагато більше, ніж їх кримінальні колеги, досягли успіху в торгівлі зброєю, наркотиками і людьми, а також у відмиванні грошей [3]. За оцінками фахівців, незаконний обіг ЛСЗ сягнув 1 млрд доларів щороку, і це привертає значну увагу світової громадськості. На Конференції ООН щодо ЛСЗ (Нью-Йорк, липень 2001 р.) було прийнято «Програму дій ООН із запобігання, боротьби і припинення незаконної торгівлі стрілецькою зброєю і легкими озброєннями у всіх її проявах» (РоА), яка містить рекомендації щодо запобігання нелегальному обігові ЛСЗ на національному, регіональному та глобальному рівнях, установає параметри міжнародного співробітництва та визначає подальшу діяльність [4]. Незважаючи на те, що РоА встановлює важливі нормативні основи з ліцензування, відстеження та міжнародного співробітництва у сфері обігу ЛСЗ, вона є добровільною угодою, зміст якої не торкається низки важливих питань, зокрема обігу боєприпасів, трансферу до недержавних суб'єктів тощо [5].

У США забезпеченням митної безпеки займаються багато органів, проте після терористичних атак 11 вересня 2001 року основну увагу на кордоні уряд цієї країни спрямував на напрямі забезпечення захисту американського народу від терористичних атак. Саме тому більшість служб та організацій, що забезпечують митну безпеку, входять до складу Міністерства внутрішньої безпеки США, основними завданнями якого є запобігання тероризму, безпека кордонів, управління імміграційними процесами, координація відомств при надзвичайних подіях тощо. Це – Митно-прикордонна служба (*Customs and Border Protection*), Імміграційна та митна поліція (*Immigration and*

* Аспірант наукової лабораторії з проблем протидії злочинності Національної академії внутрішніх справ.

Customs Enforcement), Берегова охорона (*Coast 3 Guard*), Служба громадянства та імміграції (*Citizenship and Immigration Service*), Адміністрація транспортної безпеки (*Transportation Security Administration*). Питаннями забезпечення митної безпеки також займається Адміністрація щодо боротьби з наркотиками (*Drug Enforcement Administration*), яка входить до складу Міністерства юстиції США та протидіє контрабанді й нелегальному обігу наркотиків. Аналіз діяльності цих органів дає змогу дійти висновку, що основним завданням американської системи забезпечення митної безпеки є забезпечення безпеки її населення від зовнішніх загроз, тобто основними ризиками вважаються протиправні дії проти її громадян, що мають іноземне походження [6, с. 2–3].

Варто зауважити, що такий структурний підрозділ Митної служби США, як Правоохоронна служба, також співпрацює з поліцейськими підрозділами Федерального бюро розслідувань США в питаннях здійснення стратегічної (отримання, накопичення, систематизація та аналіз відомостей про осіб, підозрюваних у причетності до організованих кримінальних структур) і тактичної (встановлення джерел отримання доказів, які б дозволили провести арешт підозрюваного й довести його вину) поліцейської розвідки [7].

Окрім вище вказаного органу та ФБР, боротьбою з організованою злочинністю також займаються Служба імміграції та натуралізації (INS), Маршали США, Служба внутрішніх доходів США (IRS), Бюро з алкоголю, тютюну та вогнепальної зброї (ATF), Митно-прикордонна служба, Міністерство транспорту, Секретна служба Міністерства фінансів, Офіс особливих агентів генерального ревізора Міністерства праці, Секції боротьби з організованою злочинністю і рекетом Служби поштових інспекцій, а також Міжнародна організація кримінальної поліції (Інтерпол). У цій заплутаній системі правоохоронних органів, призначених для боротьби з організованою злочинністю, вузьким місцем є координація їхньої спільної діяльності [8, с. 15 – 16; 9, с. 187].

Ще одним структурним підрозділом Митної служби США, уповноваженим на здійснення ОРД, є Служба інспекції та контролю. Її повноваження охоплюють контроль за пасажирами й вантажем, що прибувають до США, транспортними засобами, що перетинають кордони США, експортними товаропотоками, а також розробку й реалізацію програм розвитку за названими вище пунктами. У справі розвитку й управління правоохоронними програмами Служба інспекції та контролю тісно співпрацює з Правоохоронною службою. Зазначена служба встановлює нормативи для захисту вантажів, ефективності обладнання, визначає порт увезення, координує питання регіональних штрафів, покарань і конфіскації. Служба також бере участь у розвитку зв'язків між правоохоронними й фінансовими органами, в процедурах інспекції та навчання, проводить експертизу, надає підтримку іншим міністерствам і службам, а також таким міжнародним структурам, як Всесвітня митна організація, Міждержавна консультативна організація та Міжнародна організація цивільної авіації [10].

У США для протидії організованій злочинності на федеральному рівні практикується створення ударних груп для боротьби з організованою злочинністю. Співробітників декількох правоохоронних органів об'єднують у команди під керівництвом призначеного аторнея США, щоб координувати зусилля, спрямовані проти конкретно намічених злочинних груп або осіб. Існують два види таких «ударних груп»: ті, що діють на постійній основі для вирішення завдань стратегічного плану (вивчення й відстеження злочинних зв'язків, накопичення інформації про злочинну діяльність усіх зафіксованих в конкретному штаті злочинних організацій, встановлення нових); тимчасові, що створюються для вирішення тактичних завдань, спрямованих на протидію злочинній діяльності конкретної злочинної організації, мафіозної сім'ї чи в окремій справі [11, с. 110].

Можливо, позитивним для українських реалій може бути досвід Сполучених Штатів Америки, а саме практика Міграційної та митної правоохоронної служби США. Так, на сайті служби зазначено, що вона є основним федеральним правоохоронним органом, який відповідальний за розслідування міжнародних контрабандних операцій і дотримання законів США, які стосуються експорту. Міграційна та митна правоохоронна

служба США взаємодіє з партнерами в правоохоронних органах з метою переслідування незаконного переміщення вогнепальної зброї, боєприпасів і вибухових речовин [12; 13].

Ефективність такої співпраці підтверджується успішно проведеними розслідуваннями деяких практичних випадків. Так, наприклад, Г. Гудмен з посиланням на прес-реліз Прокуратури США Південного округу штату Техас «Спільне розслідування ATF та ICE призвело до арешту трьох» від 11 березня 2011 року говорить про вісімнадцяти-місячне спільне розслідування, що проводилось Бюро з алкоголю, тютюну, вогнепальної зброї і вибухових речовин та Міграційною та митною правоохоронною службою США. Під час розслідування було заарештовано громадянина Гватемали та його дружину з обвинувачення у злочинах, пов'язаних з наркотичними речовинами та вогнепальною зброєю [14, с. 1; 13].

Для розроблення програм протидії контрабанді в Україні також можна звертати увагу на практику інших держав у розробці подібних програм. Так, у березні 2021 року на сайті Рахункової палати США було публічно опубліковано деякі матеріали про контрабанду вогнепальної зброї в Мехіко. Рахункова палата США надає 8 основних рекомендацій деяким агентствам у боротьбі з контрабандою. Зокрема, Бюро з алкоголю, тютюну, вогнепальної зброї та вибухових речовин пропонується розробити критерії ефективності для оцінки результатів розслідування незаконного обігу вогнепальної зброї з США в Мексику [15; 13].

Отже, здійснивши аналіз діяльності правоохоронних органів США щодо протидії контрабанді зброї та боєприпасів, слід констатувати значну кількість спеціальних правоохоронних органів, що функціонують окремо один від одного, але є певний дубляж функцій щодо протидії організованій злочинності, а особливо контрабанді зброї та боєприпасів. Проведений аналіз діяльності правоохоронних органів освідчить, що дубляж функцій та значна кількість таких створених органів, в ніякому разі не впливає на ефективність протидії контрабанді, а навпаки сприяє ефективному співробітництву. Серед позитивних моментів, слід також відзначити, що всі органи, які здійснюють протидію організованій злочинності наділені правом використання методів та засобів оперативно-розшукової діяльності (негласного розслідування). Особливо це стосується митних органів. Тому наділення безпосереднім правом здійснення оперативно-розшукової діяльності митних органів України, ефективно б відзначилося б на протидії організованим угрупованням, що займаються контрабандою зброї та боєприпасів.

Список використаної літератури:

1. Босхолов С.С. Организованная преступность и коррупция. *Актуальные проблемы теории и практики борьбы с организованной преступностью в России*: матер. научно-практ. конф. 17–18 мая 1994 года. Москва: Моск. ин-т МВД России, 1994. С. 35.
2. Кирись Б.О. Обмеження по військовій службі як вид покарання за кримінальним законодавством зарубіжних держав. *Вісник Львівського університету. Серія Юридична*. 2004. Випуск 40. С. 325 – 333.
3. Украинская мафия в США. URL: <https://gramotey.com/post/37968>.
4. 10 років боротьби з розповсюдженням стрілецької зброї: де ми зараз? URL: www.nato.int/docu/review/2011/Arms-control/10-years-actions/UK/index.htm.
5. Антонов К.В., Варава В.В. Актуальні проблеми міжнародного співробітництва щодо запобігання та протидії контрабанді зброї та боєприпасів. *Вісник Академії митної служби України. Сер.: Право*. 2014. № 1. С. 114 – 119.
6. Попівняк О.І. Міжнародний досвід забезпечення митної безпеки. *Правова просвіта: електронне науково-фахове видання*. 2018. № 2. URL: http://www.pravo.nayka.com.ua/pdf/2_2018/82.pdf.
7. Офіційний сайт митної служби Сполучених Штатів Америки. URL: www.usrteas.org/sustoms.

8. The Impact: Organized Crime Today: Report to the President and the Attorney General. President's Commission on Organized Crime. – Wash. : Government Printing Office, 1986. XVIII, 727 p.

9. Господаренко В.М. Державна кримінальна політика США і боротьба проти організованої злочинності. *Правова позиція*. 2016. № 2. С. 184 – 192.

10. Молдован Е.С. Зарубіжний досвід оперативно-розшукової діяльності митних органів: уроки для України. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 4/2020. URL: http://lsej.org.ua/4_2020/78.pdf.

11. Хараберюш О.І. Протидія контрабанді в Україні: оперативно-розшуковий аспект : монографія. Київ : ВД «Дакор», 2015. 416 с.

12. Firearms, Ammunition, and Explosives Smuggling Investigations. U. S. Immigration and Customs Enforcement. URL: ice.gov/investigations/firearms-explosives-smuggling.

13. Титович Н.В. Особливості розслідування контрабанди. Магістерська робота за спец. 081 Право. Київ: Національний університет «Києво-Могилянська академія». 2021. 149 с. URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/20653>.

14. Coodman G. U.S. Firearms Trafficking to Guatemala and Mexico. A Working Paper. Woodrow Wilson International Center for scholars. 2013. URL: <https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/media/documents/publication/US%20Firearms%20to%20Guatemala%20and%20Mexico.pdf>.

15. Firearms Trafficking: U.S. Efforts to Disrupt Gun Smuggling into Mexico Would Benefit from Additional Data and Analysis. 2021. U.S. Government Accountability Office. GAO@100. URL: <https://www.gao.gov/products/gao-21-322>.

Олександр Жеребко*

СУДОВО-ЕКСПЕРТНА ДІЯЛЬНІСТЬ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Поняття експертної діяльності та її змісту на сьогодні вчені трактують по-різному. Так, у літературі використовуються декілька визначень: «експертна діяльність», «судово-експертна діяльність», «експертно-криміналістична діяльність», «діяльність експертно-криміналістичних підрозділів». Поняття «експертна діяльність» значно ширше за «судово-експертну діяльність», оскільки останнє поняття використовується тільки у сфері судочинства. Вперше на законодавчому рівні термін «судово-експертна діяльність» застосовано у Законі України «Про судову експертизу» [1]. Хоча у самому Законі не міститься чіткого визначення цього поняття, під ним розуміється «діяльність з метою забезпечення правосуддя України незалежною, кваліфікованою й об'єктивною експертизою».

Так судово-експертна діяльність визначається як «система дій, спрямованих на призначення та проведення експертизи з метою встановлення фактичних даних за конкретною кримінальною справою». Ф.М. Джавадов під судово-експертною розуміє діяльність з проведення судових експертиз, тобто судово-експертну практику [2, с. 28]. І.В. Пирог зазначає, що «експертна діяльність становить собою специфічний вид людської діяльності, заснованої на наукових знаннях, змістом якої є дослідження певних об'єктів, процесів або явищ спеціальними методами з метою надання науково обґрунтованих висновків» [3, с. 17]. Г.О. Стрілець зазначає: «судово-експертна діяльність – це врегульована законодавством діяльність судово-експертних установ, спрямована на проведення незалежних судових експертиз шляхом об'єктивного, всебічного і повного дослідження з дотриманням сучасних досягнень науки і техніки, організація роботи судово-експертних установ загалом і їхніх структурних підрозділів, їх науково-

* Завідувач відділу нормативно-методичної діяльності лабораторії організації наукової, методичної діяльності, нормативного забезпечення та міжнародного співробітництва Київського науково-дослідного інституту судових експертиз, кандидат юридичних наук.

методичне і інформаційне забезпечення, підбір та підготовка судово-експертних кадрів» [4, с. 12.].

У проекті Закону України від 04.11.2021 р. № 6284, який вніс Кабінет Міністрів України, «Про судово-експертну діяльність» [5] судово-експертна діяльність визначається як системна діяльність, що здійснюється визначеними цим Законом суб'єктами, пов'язана з організацією, проведенням судових експертиз, їх науково-методичним, інформаційним та кадровим забезпеченням (пп. 12 п. 1 ст. 1 Закону України «Про судово-експертну діяльність»)

З метою забезпечення судово-експертної діяльності в умовах воєнного стану, введеного Указом Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні», видано наказ Міністерства юстиції України від 14.03.2022 № 1138/5 «Про деякі питання забезпечення судово-експертної діяльності в умовах воєнного стану», зареєстрований у Міністерстві юстиції України 16.03.2022 за № 326/37662 [6]. Цим наказом:

1) зупинено проведення планових перевірок діяльності атестованих судових експертів, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах, позапланових контрольних перевірок діяльності судових експертів та перевірок відповідності робочого місця, розпочатих відповідно до Інструкції про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 12 грудня 2011 р. № 3505/5, на період до останнього календарного дня (включно) місяця, в якому буде припинено чи скасовано воєнний стан.

Зупинення перериває термін проведення перевірок та не потребує прийняття будь-яких додаткових рішень з боку Міністерства юстиції України як державного органу, що здійснює контроль за організацією діяльності судових експертів, та його міжрегіональних територіальних органів;

2) перенесено проведення планових перевірок діяльності атестованих судових експертів, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах, які мали розпочатися у період з 24 лютого 2022 р., відповідно до скоригованого графіка перевірок;

3) зупинено з дня введення в Україні воєнного стану перебіг строків розгляду заяв та документів, поданих до Центральної експертно-кваліфікаційної комісії при Міністерстві юстиції України відповідно до Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 3 березня 2015 р. № 301/5;

4) продовжено строк дії свідоцтв про присвоєння кваліфікації судового експерта фахівцям, які до введення воєнного стану в Україні подали заяви та документи для проходження атестації в Центральній експертно-кваліфікаційній комісії при Міністерстві юстиції України з метою продовження строку дії свідоцтв, а також свідоцтв про присвоєння кваліфікації судового експерта, строк дії яких закінчується у період дії воєнного стану, або протягом одного місяця після припинення чи скасування воєнного стану;

5) зобов'язано фахівців протягом трьох місяців після припинення чи скасування воєнного стану вжити заходів щодо продовження строку дії свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта у порядку, визначеному Положенням про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів, затвердженим наказом Міністерства юстиції України від 3 березня 2015 р. № 301/5.

У разі невиконання фахівцями заходів щодо продовження строку дії свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта протягом трьох місяців з дня припинення чи скасування воєнного стану в Україні, свідоцтво про присвоєння кваліфікації судового експерта вважається недійсним згідно з вимогами абзацу п'ятого пункту 4 розділу V Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві

юстиції України та атестацію судових експертів, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 3 березня 2015 р. № 301/5.

Список використаних джерел:

1. Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 року № 4038-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення 15.04.2022).
2. Джавадов Ф.М. Экспертная деятельность и развитие науки о судебной экспертизе : монографія. Баку, 1998. 350 с.
3. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування : монографія. Дніпро : Ліра ЛТД, 2015. 432 с.
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення окремих положень кримінального процесуального законодавства : Закон України від 4 жовтня 2019 року № 187-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/187-20> (дата звернення 15.04.2022).
5. Про судово-експертну діяльність : Проект Закону України від 04.11.2021 р. № 6284. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/JI06361A?an=3> (дата звернення 15.04.2022).
6. Про деякі питання забезпечення судово-експертної діяльності в умовах воєнного стану : Наказ Міністерства юстиції України від 14.03.2022 № 1138/5. URL: ips.ligazakon.net/document/view/RE37662?from=main_documents (дата звернення 15.04.2022).

*Наталія Копча**

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ КОМПЛЕКСНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ СЛУЖБОВОГО ПІДРОБЛЕННЯ

Службові підроблення виступають підґрунтям вчинення багатьох кримінальних правопорушень. При розслідуванні фактів службового підроблення досить часто виникає необхідність проведення комплексних досліджень по одному об'єкту (офіційному документу). На дослідження експертам надається один і той же офіційний документ (комплект документів), а призначені судові експертизи будуть відрізнятися за: складом знань, що використовуються, обсягом дослідження, кількістю експертів та місцем проведення та іншими критеріями. Тому в таких ситуаціях всі експерти, яким доручено проведення того чи іншого дослідження, працюють із офіційними документами – речовими доказами послідовно й індивідуально. Пояснюється це особливостями криміналістичної методики проведення різних експертиз, а також криміналістичною технікою, яка використовується в ході їх дослідження. Зрозуміло, що це впливає на терміни проведення досліджень. Крім цього, відсутність оригіналів офіційних документів може послабити позиції слідчого при плануванні та проведенні тактичних комбінацій в ході розслідування кримінальних проваджень по службовому підробленню.

Вирішити цю проблему покликана комплексна експертиза, участь у якій можлива експертів різних спеціальностей. Як правильно зауважує В.В. Арешонков, досить часто в практиці розслідування злочинів та послідуючого розгляду кримінальних проваджень в суді виникає потреба у вирішенні питань, на які один фахівець не може надати відповіді, оскільки не володіє сповна всіма необхідними знаннями. У цьому разі виникає потреба в проведенні такого різновиду судової експертизи, як комплексна. Особливістю цієї експертизи є те, що вона має багаторівневий, комплексний характер і зазвичай потребує залучення до експертної комісії фахівців інших спеціальностей [1, с. 90].

* Аспірант кафедри кримінального права та процесу юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

У результаті проведеного дослідження вдалося встановити, що у кримінальних провадженнях по фактах службового підроблення призначалися такі комплексні судові експертизи: 1) почеркознавча та технічна експертиза документів – 47,4%; 2) почеркознавча та економічна – 23,5%; 3) почеркознавча та будівельно-технічна – 16,2 %; 4) почеркознавча та товарознавча – 10,1%; інші види – 2,8 %. При цьому слід констатувати, що питання послідовності призначення та проведення комплексних досліджень на законодавчому рівні не врегульовано. Саме тому за необхідності призначити та провести такі дослідження рекомендуємо використовувати консультативну форму спеціальних знань, яка надасть можливість слідчим уникнути в подальшому затягування строків проведення та отримання небажаних результатів по дослідженнях. Водночас у практиці розслідування досить часто слідчі уникають можливостей призначення комплексних експертиз.

На цьому наголошують і науковці. Так, О. В. Сахненко і О. Ю. Канюк зазначають, що на практиці суд і слідчі органи доволі рідко призначають комплексні експертизи, надаючи перевагу окремим самостійним експертизам, для того щоб експерт міг найбільше повно і у короткий термін дати висновок з цих питань. У практиці є непоодинокі випадки, коли слідчий хоче призначити різні експертизи одного і того самого об'єкта дослідження. Та йому необхідно з'ясувати черговість їх призначення для забезпечення максимальної інформативності [2, с. 298].

Водночас доводиться констатувати, що на практиці розслідування кримінальних проваджень за фактами службового підроблення при використанні можливостей комплексних експертиз виникають проблемні аспекти, які пов'язані із наступними чинниками:

По-перше, статус комплексних експертиз окремо не визначено у кримінальному процесі. Зокрема, ні у КПК України, ні у ЗУ «Про судову експертизу» не визначено що це за різновид дослідження і у яких випадках він проводиться. Лише підзаконним нормативно-правовим актом, а саме Наказом Міністерства юстиції України № 53/5 від 08.10.1998 року «Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень» визначається поняття комплексна експертиза [3].

Наукова спільнота вже неодноразово зверталася до законодавця усунути цей аспект, але на сьогодні він не вирішений. Ряд науковців надавали свої пропозиції щодо внесення змін та доповнень до законодавства, яке регулює кримінально-процесуальні відносини. Нарешті в 2021 році такі пропозиції врахувалися, що відобразилося у Проекті Закону України «Про судово-експертну діяльність» № 6284 від 04.11.2021 року, відповідно до якого в ч. 1, ст. 54 вказано, що комплексною є судова експертиза, що проводиться із застосуванням спеціальних знань різних галузей науки, техніки або інших спеціальних знань (різних напрямів у межах однієї галузі знань) для вирішення одного спільного (інтеграційного) завдання (питання). Крім цього, законопроектом пропонується на законному рівні запровадити дію «експертної ініціативи» [4].

Саме тому ми вважаємо, що зазначений законопроект повинен бути прийнятий у найкоротші терміни. Поряд із цим з метою процесуального закріплення статусу не лише комплексних експертиз, а й повторних, додаткових та комісійних, вважаємо за необхідне внести доповнення до ст. 69 КПК України, передбачивши, що: «**Судовими експертами можуть виконуватись первинні, повторні, додаткові, комплексні та комісійні судові експертизи**». Вважаємо, що прийняття таких змін мінімізує ризик оскарження таких постанов та визнання висновків таких експертиз в подальшому недопустимими доказами.

По-друге, відсутність науково-методичного забезпечення комплексних досліджень. На цьому наголошують і А.І. Лозовий та Е.Б. Сімакова-Єфремян, які відмічають, що однією з основних вимог, що пред'являються до судово-експертної діяльності, є науковість і об'єктивність, які також притаманні проведенню наукових досліджень з методичних розробок. Проте нині в деяких видах експертиз одночасно й рівноправно

існують методичні розробки та довідкові посібники, що розрізняються за своїми результативними настановами. Це може за певних умов призвести до експертної помилки, яка потягне за собою негативні наслідки під час розслідування й судового розгляду кримінального провадження або судового розгляду цивільної, адміністративної, господарської справи, справи про адміністративне правопорушення чи виконавчого провадження. Такий стан не може бути визнаний задовільним [5, с. 153].

Саме тому сьогодні є потреба в розробці науково-методологічних комплексних розробок для проведення такого виду досліджень, адже вони мають не лише теоретичне значення, а в першу чергу – практичне, оскільки спрямовані будуть на швидке, повне та об'єктивне дослідження об'єкта або групи об'єктів. Окрім цього, такі розробки сприятимуть вирішенню складних експертних завдань.

По-третє, проблемні аспекти організаційного характеру. У результаті проведеного анкетування респондентами до питань організаційного характеру віднесли: 1) постановка запитань, які не відносяться до предмету дослідження та виходять за межі компетенції судових експертів або навпаки – суттєво звужують перелік питань (45,7 %); 2) відсутність знань у слідчих щодо завдань, можливостей та значення комплексних експертиз та їх відмінностей від комісійних (36,4%); 3) порушення послідовності проведення досліджень одного об'єкта різними експертами (12,3 %); ускладнення у зв'язку із реєстрацією матеріалів у різних підрозділах (4,2%); інші (1,4%).

Вважаємо, що вирішення розглянутих проблем, які виникають при призначенні та проведенні комплексних експертиз, сприятиме повному та ґрунтовному дослідженню об'єктів.

Список використаних джерел:

1. Арешонков В.В. Проблеми призначення та проведення комплексних експертиз під час досудового розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень. *Юридична психологія*. № 1. 2015. С. 90 – 100.
2. Сахненко О.В., Канюка О.Ю. Щодо питання черговості призначення деяких експертиз: всеукр. наук.-практична конференція *Теорія і практика судової експертизи і криміналістики*. Київ-Маріуполь, 2018. С. 298 – 299.
3. Наказ Міністерства юстиції України № 53/5 від 08.10.1998 року «Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень». URL : zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text
4. Проект Закону України «Про судово-експертну діяльність» № 6284 від 04.11.2021 р. URL : ips.ligazakon.net/document/view/JI06361A?an=501&ed=202
5. Лозовий А.І., Сімакова-Єфремян Е.Б. Шляхи вирішення проблем науково-методичного забезпечення експертної діяльності в Україні. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : збірник наукових праць. Вип. 15. Харків : Право, 2015. С. 149 – 156.

Михайло Нечеснюк*

ОКРЕМІ АСПЕКТИ РОБОТИ СУДОВИХ ЕКСПЕРТІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

В умовах воєнного стану ускладнюються завдання не тільки по розкриттю скоєних злочинів (у т.ч. воєнних), а й по доведенню вини конкретних осіб як на стадії попереднього розслідування, так і на стадії судового розгляду кримінальних проваджень.

* Провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем криміналістичного забезпечення та судової експертології навчально-наукового інституту № 2 Національної академії внутрішніх справ.

Потреби учасників кримінального провадження в використанні спеціальних знань як у рамках судочинства, так і поза цими рамками дозволяє розглядати судову експертизу як самостійний і найбільш перспективний механізм створення доказової бази, захисту прав і свобод громадян, а також інтересів держави.

Проблема виробництва експертиз в воєнний час займає особливе місце. Вона була і до теперішнього часу залишається досить актуальною, оскільки важлива роль в доведенні вини особи, яка вчинила злочин, в окремих випадках належить саме експертизі, особливо тоді, коли за результатами її проведення надається досить аргументований, точний висновок (встановлення особи за відбитками пальців рук, ДНК-профілю, визначення із якої зброї було випущено кулі тощо). Відповідно до ст. 84, 101 Кримінального процесуального кодексу України висновок експерта належить до процесуальних джерел доказів і не є обов'язковим для особи або органу [1]. Однак суди в багатьох випадках надають перевагу при встановленні істини у провадженні саме висновку експерта.

Навіть в мирний час дослідники психолого-правових особливостей судово-експертної діяльності відносять її до розряду «критичних» видів діяльності. Професіонали під час виконання функцій судового експерта працюють у напружених умовах, пов'язаних із такими особливостями їх роботи, як: складний науковий характер і інтенсивність інтелектуальної праці, її нерегульована тривалість за умов виконання невідкладних і особливо важливих завдань з експертного забезпечення правосуддя; суспільно впливова за наслідками значення робота, висока соціальна відповідальність за свою працю та її результати; постійне морально-психологічне навантаження й напруженість, виконання службових обов'язків під час здійснення судово-експертної діяльності у стресових ситуаціях; систематичне перебування у відрядженнях, уключаючи відрядження до місць учинення злочинів, під час виконання службових обов'язків з ризиком для здоров'я й життя; вияви морально-психологічного тиску, погрози та безпосередні загрозливі дії проти судового експерта у зв'язку з виконанням ним обов'язків. Експерти виконують свої службові обов'язки за умов дефіциту часу, впливу на них особливо сильних подразників і домінування негативних емоцій при нестачі позитивних, підвищеної відповідальності при прийнятті рішень та необхідності невідкладного вжиття заходів тощо [2, с. 15]. В умовах воєнного стану особливості роботи судових експертів можуть в рази кардинально змінитись на ще більш складний, навантажений, напружений ритм роботи, який до того ж потребує додаткового стресостійкого стану, особливо під час виконання службових обов'язків з ризиком для здоров'я й життя.

Окремі судово-експертні установи та судові експерти через проведення на території обслуговування (дислокації) військових дій взагалі не можуть виконувати свої функціональні обов'язки, що збільшує навантаження на інші судово-експертні установи, особливо з проведення судових експертиз, що напряму пов'язані із документуванням воєнних злочинів агресором. Адже швидке встановлення істини за кожним кримінальним провадженням за умов недостатності, а то і взагалі відсутності можливості отримання інформації для доказової бази в рази знижує проведення правосуддя.

Досліджуючи тему судово-експертного забезпечення у воєнний час, слід звернути увагу на те, що окремі судові експерти вимушені залишати постійні місця проживання та набувають статусу внутрішньо переміщених осіб. Однак вони не в змозі виконувати функцію судового експерта в інших експертних установах. Відповідно до Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 08.10.98 №53/5 керівник експертної установи розглядає отримані матеріали і доручає відповідному структурному підрозділу експертної установи організувати проведення експертизи, або безпосередньо призначити експерта та встановити строк виконання експертизи. Тобто керівник експертної установи може доручити виконання експертизи виключно експертам, які безпосередньо йому підпорядковані та штатно

зараховані до цієї установи. З цієї ж причини унеможливується проведення фінансового забезпечення як виконання експертизи так і оплати праці судового експерта, який підпорядкований іншій експертній установі. Крім того, цією ж Інструкцією визначено, що зберігати матеріали справ та об'єкти експертних досліджень поза службовим приміщенням заборонено [3].

Наказом Міністерства юстиції України від 14.03.2022 № 1138/5 «Про деякі питання забезпечення судово-експертної діяльності в умовах воєнного стану» затверджено окремі спрощені положення діяльності державних судово-експертних установ та атестованих судових експертів, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах.

Відповідно до наказу:

- зупинено проведення планових перевірок діяльності атестованих судових експертів, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах, позапланових контрольних перевірок діяльності судових експертів та перевірок відповідності робочого місця;

- перенесено проведення планових перевірок діяльності атестованих судових експертів, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах, які мали розпочатися у період з 24 лютого 2022 року, відповідно до скоригованого графіка перевірок;

- зупинено з дня введення в Україні воєнного стану перебігу строків розгляду заяв та документів, поданих до Центральної експертно-кваліфікаційної комісії при Міністерстві юстиції України;

- продовжено строк дії свідоцтв про присвоєння кваліфікації судового експерта фахівцям, які до введення воєнного стану в Україні подали заяви та документи для проходження атестації в Центральній експертно-кваліфікаційній комісії при Міністерстві юстиції України з метою продовження строку дії свідоцтв, а також свідоцтв про присвоєння кваліфікації судового експерта, строк дії яких закінчується у період дії воєнного стану або протягом одного місяця після припинення чи скасування воєнного стану [4].

На нашу думку, ці спрощення не вирішують основних питань проведення судових експертиз під час воєнного стану та потребують подальшого обговорення та вдосконалення.

Крім того, належність судових експертів до різних міністерств та відомств створює зазначену проблему в кожному із них, які намагаються вирішити її окремо. Це значно зменшує можливості проведення судових експертиз як у визначені терміни так і їх якість і повнотою, особливо у воєнний час. Тому необхідність більш конкретної, дієвої взаємодії експертних підрозділів різного підпорядкування наводить на думку про створення якщо і не єдиної Державної експертно-криміналістичної служби, то намість Державного Департаменту судових експертиз для забезпечення єдності в організації експертно-криміналістичної діяльності.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI (зі змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 910. № 1112. № 13.
2. Ткаченко Н.М. До питання професійної підготовки судового експерта. *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики* : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 95-річчю створення Харків. НДІ суд. експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса (Харків, 10 – 11 жовт. 2018 р.). Харків : Право, 2018. 250 с.
3. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом Міністерства юстиції України від 08.10.98 № 53/5. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>

Олег Рибальський*
Віктор Соловійов**
Вадим Журавель***

НОВИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ПРОВЕДЕННЯ ФОНОСКОПІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

На теперішній час виникає ситуація, коли основою доказової бази злочинів, вчинених на теренах нашої країни окупантами та колаборантами, часто стають перехоплені телефонні розмови, відеозаписи, фейкові новини та інші подібні матеріали, що виконані у цифрових форматах. Зрозуміло, що вони можуть бути використані як доказова база лише після проведення судової експертизи матеріалів та засобів відеозвукозапису, яку ще називають фоноскопічною експертизою. Але до останнього часу експерти-фоноскопісти не мали надійного інструментарію для проведення експертизи цифрових звукозаписів.

Остаточно ця проблема була вирішена лише у січні цього року, коли в Реєстр методик проведення судових експертиз Міністерства юстиції України були включені три сучасні методики, розроблені Національною академією внутрішніх справ (Реєстр методик проведення судових експертиз Міністерства юстиції України: методики 7.1.17, 7.1.18 та 7.2.09). Вони склали основний інструментарій, необхідний для проведення експертиз матеріалів та апаратури цифрового звукозапису. Це методики проведення ідентифікаційних та діагностичних досліджень цифрових фонограм та цифрової апаратури звукозапису з використанням програмного забезпечення «Фрактал», «Аватар-М» та «Сілентіум», що створені на основі найсучасніших інформаційних технологій, зокрема нейронних мереж глибокого навчання, тобто штучного інтелекту. Автор та розробник програм – к.т.н., доцент Соловійов В.І.

Наразі методики та програми впроваджено в експертну практику Одеського та Київського НДІСЕ. Вони також впроваджені в практичну роботу Київського НДЕКЦ. За своїми властивостями та технічним рівнем програми та методики або не мають, або значно перевищують світові аналоги. Зокрема, система «Фрактал» єдина в світі, що забезпечує криміналістичну ідентифікацію цифрових звукозаписувальних пристроїв за їх власними шумами. Система «Аватар-М» забезпечує ідентифікацію диктора за фізичними параметрами його голосу з надзвичайно високим ступенем достовірності. При цьому ідентифікацію можна проводити навіть за короткими фонограмами з тривалістю від 5 секунд. Це нездатна забезпечити жодна інша система в світі. Система «Сілентіум» здатна виявляти сліди цифрового монтажу, у тому числі такі, що містять сліди від монтажу способом вирізування та перестановлення фрагментів в одній фонограмі. Такі характеристики системи «Сілентіум» забезпечують нашим експертам можливість виявлення самого складного варіанту монтажу та не мають аналогів у світі. При цьому забезпечується високий ступень автоматизації експертиз та достовірності отриманих результатів.

Розробка цього комплексу експертного інструментарію спиралася на глибокі теоретичні та практичні дослідження, проведені колективом вчених НАВС, Київського НДЕКЦ та Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. Під час розробки була створена теоретична основа його побудови, зокрема: Теорія використання паразитних параметрів апаратури запису в фоноскопічній експертизі (д.т.н., професор Рибальський О.В.), Основи теорії виявлення слідів цифрової обробки фонограм (д.т.н., професор Рибальський О.В.), Теорія фрактальності власних шумів апаратури

* Головний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії науково-навчального інституту № 2 Національної академії внутрішніх справ, доктор технічних наук, професор.

** Фізична особа-підприємець, кандидат технічних наук, доцент.

*** Завідувач лабораторії досліджень у сфері інформаційних технологій Київського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, кандидат технічних наук.

запису (д.т.н., професор Рибальський О.В., к.т.н., доцент Соловійов В.І. і к.т.н. Журавель В.В.) та Теоретичні основи побудови нейронних мереж глибокого навчання для використання у фоноскопичній експертизі (к.т.н., доцент Соловійов В.І.).

Кожна з цих теорій була спочатку підтверджена численними експериментами, а потім – практикою проведення експертиз.

За результатами проведених розробок захищено 1 докторська та 3 кандидатські дисертації. Результати досліджень опубліковано у більш ніж 150 наукових працях, в тому числі у фахових виданнях, що входять до наукометричної бази SCOPUS.

Слід зазначити, що у процесі досліджень пророблявся ще один напрям – створення інструментарію для ідентифікаційних і діагностичних досліджень апаратури відеозапису. Перші вагомі нароби в цьому напрямі з'явилися у нашого колективу ще в 2007 – 2013 роках. Але вести всі напрями одночасно ми не спромоглися, тому ці роботи були тимчасово згорнуто. На теперішній час роботи оновлено, проведені необхідні дослідження, створено першу версію програми та методики її застосування «ФІВА», призначену для криміналістичної ідентифікації апаратури цифрового відеозапису та цифрових фотоапаратів. Програма заснована на порівнянні фрактальних характеристик власних шумів апаратури відеозапису, виділених з відеограм, що завжди фіксуються на носіях. Приклади проведених порівнянь наведено на рис. 1 та рис. 2.

Ведуться роботи зі створення програм та методик, призначених для виявлення слідів монтажу цифрових відеограм. Зокрема встановлено, що метод виявлення та локалізації місць монтажу у відеограмах має спиратися на використання функцій динаміки помилок ідентифікації сусідніх кадрів та динаміки зміни функції модуля різниці рівнів сигналів кольорів двох кадрів відеограми, що перевіряється. Для отримання цих функцій запропоновано застосування декомпозиції сигналів з використанням вейвлета Хаара. Показано, що реалізацію системи слід здійснювати на нейронних мережах глибокого навчання, що забезпечить високу достовірність експертизи.

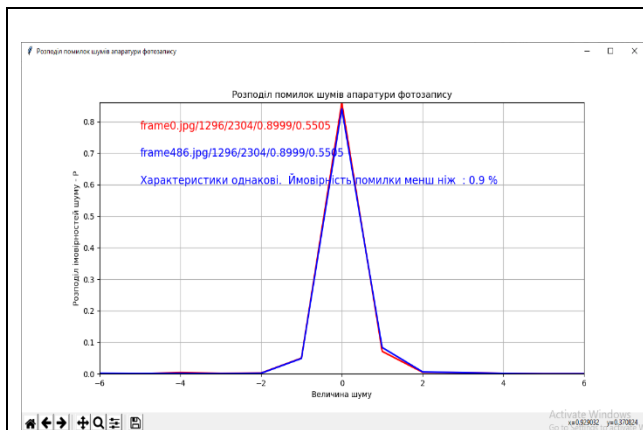

Рис. 1. Порівняння фрактальних характеристик власних шумів, виділених з двох відеограм, записаних на одній апаратурі

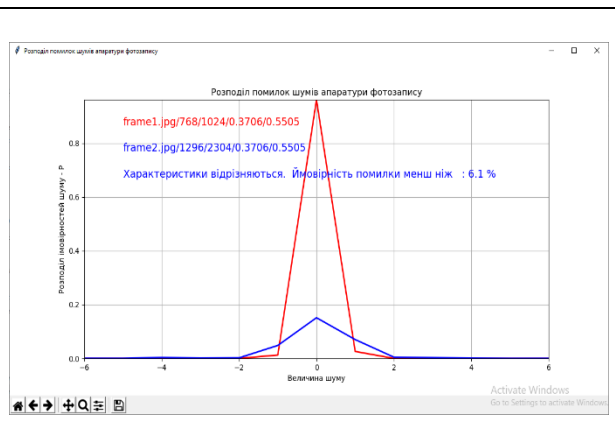

Рис. 2. Порівняння фрактальних характеристик власних шумів, виділених з двох відеограм, записаних на різних апаратурах

У світлі застосування брудних способів та засобів пропаганди, що використовуються нашими ворогами у процесі повномасштабної війни, ми вважаємо цю роботу надзвичайно важливою, оскільки крім судової експертизи її результати можна буде пристосувати для виявлення та спростування (на науковій основі) фейкових записів, що можуть створюватися для оприлюднення, наприклад, у мережі *Internet*.

Потрібно також відзначити, що на етапі апробації та впровадження програм і методик в експертну практику, значний внесок у позитивні результати роботи зроблено співробітниками Київського та Одеського науково-дослідних інститутів судової експертизи, зокрема головою секції судової експертизи відео-звукореєстрації та фототехнічної експертизи Науково-консультативної та методичної ради з проблем судової

експертизи при Міністерстві юстиції України, к.т.н., с.н.с. Шаблею О.М. та завідувачем відділу досліджень об'єктів інформаційних технологій, Заслуженим юристом України Тимко Є.В.

Отже, створення та творча діяльність неформального творчого колективу науковців та практичних працівників, які працюють у різних навчальних закладах та експертних установах України, своєчасно забезпечило експертні підрозділи нашої країни необхідним експертним інструментарієм, якість якого значно перевищує всі відомі світові аналоги.

Володимир Юсупов*
Андрій Саковський**

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРОВЕДЕННЯ ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОЖЕЖІ

З 24 лютого 2022 року внаслідок військової агресії росії проти України, в нашій державі було захоплено, пошкоджено або знищено багато промислових підприємств, техніки, об'єктів житлового фонду, державного та приватного майна громадян. 20 березня 2022 року Кабінетом Міністрів України прийнято постанову № 326 «Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації». Відповідно, зацікавленим особам слід збирати докази спричинення збитків, які надалі знадобляться – акти про руйнування майна, складені Державною службою з надзвичайних ситуацій та органами місцевої влади; фото- і відеофіксація майна до і після події; показання очевидців, в яких описано обставини пошкодження та їх характер; витяги з Єдиного реєстру досудових розслідувань та ін.

В умовах воєнного стану та запровадження механізмів фіксації та можливості відшкодування збитків, спричинених громадянам України війною, актуальним вбачається розгляд окремих (основних) положень слідчого огляду, зокрема огляду місцезнаходження згорілих внаслідок військових дій об'єктів.

Відповідно до конкретної ситуації, огляд місця пожежі проводиться слідчо-оперативною групою Національної поліції України. Правовою підставою проведення цієї слідчої (розшукової) дії є ч. 3 ст. 214 і 237 Кримінального процесуального кодексу України. Такий огляд рекомендується проводитися з обов'язковою участю спеціаліста-пожежотехніка та, за можливості, інших спеціалістів.

Проведення огляду місця пожежі прямо пов'язане з ризиком для життя і здоров'я осіб, які проводять дану слідчу (розшукову) дію. Під час огляду місця пожежі необхідно дотримуватися заходів безпеки.

Учасникам огляду місця пожежі необхідно мати в наявності наступні предмети: каска, спеціальне вогнетривке взуття (чоботи), рукавички, респіратор.

Слід зважати на небезпеку руйнування палаючих конструкцій будівель, споруд та заподіяння шкоди здоров'ю осіб, що перебувають поблизу. У першу чергу необхідно оточити і захистити місце події спеціальною огорожувальною стрічкою. У випадках огляду місця події великих пожеж – доцільно виставляти пости з поліцейських.

Огляд промислового електрообладнання та електроустановок, що знаходяться в експлуатації і під напругою понад 1000 В (розподільні щити, підстанції тощо), проводити лише із залученням спеціалістів, що мають відповідні допуски.

Загальними завданнями огляду місця пожежі є:

вивчення і фіксація обстановки місця пожежі, а також ознак, які вказують на місце розташування осередку пожежі;

виявлення, фіксація і вилучення слідів правопорушення і злочинця;

* Провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем криміналістичного забезпечення та судової експертології Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

** Директор навчально-наукового інституту № 2 Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент.

отримання вихідних даних для проведення подальших слідчих (розшукових) дій та проведення оперативно-розшукових заходів.

У методиці огляду місця пожежі суттєве значення мають особливості проведення загального і детального огляду та фіксація результатів слідчої (розшукової) дії на заключному етапі.

При загальному огляді відбувається послідовне просування до осередку пожежі: «від периферії до центру» або «по спіралі». Допускається пересування у зворотному напрямку – від найбільш пошкоджених ділянок до периферії. За будь-якої схеми огляду рекомендується зважати на орієнтовні значення теплового впливу на матеріали і конструкції з урахуванням його непрямих ознак.

Попередньо визначається осередок пожежі.

Конструкції, стан яких викликає побоювання через можливість їх зруйнування і загрозу життю людей, мають бути зафіксовані за допомогою фото- і відеозйомки, після чого їх потрібно завалити з дотриманням заходів безпеки.

За результатами статичного огляду складаються первинні графічні матеріали, у яких фіксується характерна обстановка. Ознаки спрямованості горіння і видимі осередкові ознаки фіксуються за допомогою фото- і відеозйомки.

Детальний огляд місця пожежі. Цей етап огляду передбачає активний пошук, виявлення та фіксацію характерних ознак, слідів і речових доказів, які вказують на осередок пожежі, ознаки спрямованості поширення горіння та безпосередню (технічну) причину його виникнення.

Під час детального огляду розкривають і розбирають конструкції, які заважають більш прискіпливому пошуку доказових фактів; видаляють залишки пошкоджених матеріалів, майна, пожежного сміття; пересувають окремі предмети і обладнання.

Використання непрямих ознак теплового впливу під час пожежі на матеріали і конструкції дозволяє орієнтовно визначити значення температур, які викликали зміну їх стану по висоті та в плані приміщення

Заключний етап огляду місця пожежі. Цей етап огляду включає в себе вилучення проб матеріалів і речових доказів, а також процесуальне оформлення результатів дослідження пожежі. Відбувається уточнення отриманих результатів з урахуванням висновків кваліфікованих спеціалістів різних профілів, які за необхідності залучалися до цільового огляду окремих ділянок пожежі, а також даних гідрометеослужби.

За результатами дослідження складається протокол огляду місця пожежі, вносяться остаточні корективи до планів, схем і креслень з позначенням на них форм та розмірів зон горіння, теплового впливу і задимлення.

Отже, вдало проведений огляд місця пожежі надає можливість правильно визначити причину загорання, осередок пожежі, його динаміку, а також дозволить на початковому етапі розслідування висунути обґрунтовані версії про обставини події пожежі, що досліджується. Протокол огляду місця події, витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань (або постанова про початок досудового розслідування) та інші матеріали кримінального провадження послуговують надійною доказовою базою для визначення і відшкодування збитків, завданих внаслідок військових дій власнику згорілого об'єкту.

Сергій Яковчук*

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ВСТАНОВЛЕННЯ ОСОБИ ЗА ОЗНАКАМИ ЗОВНІШНОСТІ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ СЕРІЙНИХ ВБИВСТВ

На сьогодні однією із суттєвих проблем ототожнення загиблих за ознаками зовнішності під час розслідування серійних вбивств є проведення впізнання трупу,

* Доцент кафедри вогневої підготовки Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук.

коли його зовнішність зазнала змін. Зміни зовнішності загиблого, що ускладнюють процес впізнання, можуть бути обумовлені як природними процесами, що відбуваються в мертвому тілі (розпад, гниття, висихання тощо), так і ушкодженнями, причиною пов'язаними із подією (спотворення злочинцем обличчя трупу тощо), а також спотворенням трупу гризунами, шкідниками та хижаками, що також характерно для серійних вбивств [1, с. 129].

Як показує вивчення матеріалів кримінальних проваджень по серійним вбивствам, 56,1 % тіл жертв, які загинули виявляються через значний проміжок часу після вчинення вбивства (5-7 днів та більше). У гнилісто-зміненому, скелетованому стані виявляється 41,2 % тіл, у розчленованому стані або спотвореному вигляді – 13,2 %, у водоймах виявляють біля 0, 7 % тіл.

Як приклад можна навести справу «Дніпропетровських маніяків», у якій під час вбивств злочинці спотворювали обличчя своїх жертв молотками, залізними прутами, в одному випадку викололи очі ще живій жертві.

Отже, такі найбільш розповсюджені та ефективні засоби ідентифікації як пред'явлення для впізнання тіл загиблих, їх ототожнення за сигналетичними фотографіями та відбитками пальців, часто виявляються недостатньо ефективними враховуючи обмеження інформаційних можливостей.

Беручи до уваги ці обставини під час проведення впізнання особи загиблого вченими-криміналістами пропонується надавати для ототожнення посмертні маски або зліпки, що виготовлені з гнилісто-зміненого або спотвореного обличчя трупу, що можуть використовуватись як самостійно, так і у сукупності із традиційними та новими методами фіксації ознак зовнішності людини (Б.А. Федосюткин, Ю.П. Дубягін та інші). При цьому зняття посмертної маски з обличчя спотвореного або гнилісто-зміненого трупу пропонується проводити після проведення реконструкції (наприклад: відтворення відсутньої тканини щоки пластиліном, комбінованою замазкою або воском; заміни відсутнього ока скляним тощо).

Рядом авторів пропонується не лише методика виготовлення таких масок (зліпків), їх розмноження та пред'явлення для впізнання, але й розглядаються нові види та способи фіксації ознак зовнішності невпізнаних трупів за допомогою об'ємних пластикових моделей (масок, зліпків); приводиться технологія їх виготовлення, а також тактика використання таких моделей при пред'явленні для впізнання та проведенні експертного судово-портретного дослідження. Оприлюдненні і окремі роботи по доказовому значенню масок, де приводяться позитивні випадки їх використання в слідчій практиці [2, с. 87].

Як перевага виготовлення посмертних масок та зліпків відмічається, що маска передає будову обличчя у натуральну величину в об'ємному вигляді. Вона дозволяє розглядати обличчя у всіх найбільш сприятливих для впізнання загиблого положеннях, доповнює опис по методу словесного портрету та заміняє знімки, які навіть після туалету трупу (без додатково ретушування), як правило, не можуть бути пред'явлені для впізнання [3, с. 17].

Однак не дивлячись на наведені вченими доводи на користь посмертних масок, даний метод не знайшов широкого використання у практиці розслідування кримінальних проваджень під час пред'явлення для впізнання невстановлених трупів.

Проведене дослідження І.М. Горбулінською доводить, що проведення впізнання за гіпсовими масками може бути використане лише в оперативних цілях, тому що ототожнювати можна лише тат же самий об'єкт, який бачили раніше. Вона вважає, і ми підтримуємо її точку зору, що впізнання за реконструкціями (в даному випадку – маска) може призвести лише до встановлення подібності між об'єктом, що розглядається, та об'єктом, який раніше бачили [1].

Результати проведеного дослідження показали, що скульптурні гіпсові маски не передають загальних пропорцій обличчя та не несуть достовірної інформації про ознаки зовнішності людини. Відповідно, їх використання для проведення портретної експертизи невмотивовано.

Однією із умов успішного впізнання трупу з гнилісними змінами або спотвореною зовнішністю є проведення реконструкції обличчя з метою придання йому зажиттєвого обліку. Далі проводиться пред'явлення трупу для впізнання в натурі або по виготовленим впізнавальним знімкам та гіпсовим маскам. Однак, як ми вже зазначили, що виготовлення та подальше пред'явлення для впізнання гіпсових масок не результативним. Це, на наш погляд, можна пояснити наступними причинами: висока трудомісткість процедури (защиття ран, накладання пластичних мас на відсутні фрагменти обличчя тощо); великі фінансові витрати (використання колекції волосся та протезів очей, застосування косметичних засобів тощо); відсутність відповідних спеціалістів; низька ефективність «реконструкції тощо».

Поряд з тим одним із останніх науково-технічних досягнень, що використовуються криміналістикою, є сучасні графічні редактори, що дозволяють проводити корекцію зображення.

Вважаємо, що використання таких програм для надання зажиттєвого (впізнаваного) обліку загиблому із гнилісними змінами або спотвореною зовнішністю («реконструкція» обличчя трупу по фотозображенню) у випадках неможливості пред'явлення трупу в натурі може вигідно замінити малоефективну, трудомістку за часом та засобам «реконструкцію» обличчя по черепу, а також виготовлення посмертних масок, зліпків. У той же час розроблених та впроваджених у практичну діяльність правоохоронних органів методичних рекомендацій використання графічних редакторів під час «реконструкції» обличчя трупу зі зміненою або спотвореною зовнішністю з метою їх подальшого ототожнення нам не відомі [1, с. 138].

Отже, використання скульптурних гіпсових масок, виготовлених з трупів зі гнилісними змінами або спотвореними, а також їх застосування для проведення криміналістичної портретної експертизи, з метою ототожнення особи невстановлених трупів громадян недоцільно. Отриманні після проведення «реконструкції» особи трупу із спотвореними або гнилісними змінами зовнішності фотозображення, створені за допомогою графічних редакторів, можуть бути використанні з метою проведення впізнання особи.

Процедуру проведення «реконструкції» ознак зовнішності трупу із зміненою зовнішністю за фотознімками необхідно доручати спеціалістам, які мають навички роботи із сучасними графічними редакторами та знання у галузі судової медицини.

Список використаних джерел:

1. Горбулинская И.Н. Использование специальных познаний в процессе расследования серийных убийств (первоначальный этап расследования) : дис. ... кандидата юр. наук : 12.00.09 / Горбулинская Ирина Николаевна. Барнаул, 2007. 252 с.
2. Дубягин Ю.П. О возможности применения в следственной практике метода снятия посмертной маски. *Следственная практика*. 1976. Вып. 112. С. 87–95.
3. Дубягин Ю.П. Новые виды фиксации признаков внешности неизвестных погибших с помощью пластических моделей : учеб. пособ. Москва : Академия МВД СССР, 1990. 66 с.

З М І С Т

РОЗДІЛ 1. ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ ЗА УМОВ ВОЄННОГО СТАНУ: ЗАГАЛЬНО-ПРАВОВІ, КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ТА КРИМІНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

С.БАБАНІН. ВПЛИВ ВВЕДЕННЯ ВОЄННОГО СТАНУ НА КРИМІНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ.....	3
І. БОТНАРЕНКО. НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ОКРЕМИХ СКЛАДІВ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЕНИХ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	5
Л. БРИЧ. НЕСУМІСНІСТЬ ВЧИНЕННЯ КАТУВАННЯ ЧИ ПОГАНОВОГО ПОВОДЖЕННЯ З ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИМИ І СТАНУ СИЛЬНОГО ДУШЕВНОГО ХВИЛЮВАННЯ.....	7
І. ЖУК. ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПРОТИДІЇ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ (ВІДМИВАННЮ) МАЙНА, ОДЕРЖАНОГО ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ, В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	10
П.ЗЕЛЕНЯК. МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ЗАХИСТУ ДІТЕЙ ПІД ЧАС ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ.....	11
М.КАРЧЕВСЬКИЙ. ЕФЕКТИВНІСТЬ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ У 2014 – 2021 РОКАХ: АНАЛІЗ СТАТИСТИЧНИХ ДАНИХ.....	16
В.КОРОЛЬЧУК. ОСОБЛИВОСТІ КВАЛІФІКАЦІЇ ТА РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ НА ҐРУНТІ НЕНАВИСТІ В УКРАЇНІ.....	21
В.КРИЖНА. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ МИРУ, БЕЗПЕКИ ЛЮДСТВА ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВОПОРЯДКУ.....	25
Н.КУЛАКОВА. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА ОХОРОНА КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ПІД ЧАС ВІЙНИ.....	27
О.МАТЮШЕНКО, Л.МОСТЕПАНИЮК. ПРО ДЕЯКІ ВИДИ ПОКАРАННЯ В КОНТЕКСТІ ЗМІН ДО КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ.....	31
В.МОЗОЛЬ. ВОЄННИЙ ТА ВІЙСЬКОВИЙ ЗЛОЧИН: ПОНЯТТЯ, ВІДМІННІСТЬ, ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ.....	33
Т.МОХ, С.ХРАМОВА. КРИМІНОГЕННА СИТУАЦІЯ В КРАЇНІ ПІД ЧАС ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ.....	35

В.НАВРОЦЬКИЙ. ВИКЛИКИ, ЩО ПОСТАЛИ ПЕРЕД УКРАЇНСЬКИМ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОМ З ПОЧАТКОМ УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКОЇ ВІЙНИ.....	36
В.НОВИК. ОХОРОНА ЛІСОВОГО ФОНДУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РФ.....	41
Є.ПИСЬМЕНСЬКИЙ. ПІДСТАВИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ГОСПОДАРСЬКИЙ (ЕКОНОМІЧНИЙ) КОЛАБОРАЦІОНІЗМ: НОВИЙ ЗАКОНОДАВЧИЙ ПІДХІД.....	43
В.СЮРАВЧИК, Х.ОЛЕКСИН. ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЗАПОБІГАННЯ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ.....	45
В.ХАШЕВ. ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ЗВ'ЯЗКУ З ВИКОНАННЯМ ОБОВ'ЯЗКУ ЩОДО ЗАХИСТУ ВІТЧИЗНИ, НЕЗАЛЕЖНОСТІ ТА ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ЦІЛІСНОСТІ УКРАЇНИ.....	49
О.ШАРМАР. АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВЧИХ ЗМІН, ПРИЙНЯТИХ ДО СТ. 161 КК УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	51

**РОЗДІЛ 2.
ПРОБЛЕМИ УДОСКОНАЛЕННЯ
ТА ЗАСТОСУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО
ЗАКОНОДАВСТВА ЗА УМОВ ВОЄННОГО СТАНУ.
МІЖНАРОДНЕ КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВОСУДДЯ**

І.БАСИСТА. КРИМІНАЛЬНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ПРОВАДЖЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЩО ВЧИНЕНІ ЩОДО ЖІНОК ТА ДІТЕЙ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	53
Р.БОРЕЙКО. РОЛЬ МІЖНАРОДНИХ ЕКСПЕРТІВ У РОЗСЛІДУВАННІ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ В УКРАЇНІ.....	60
М.БУРАК. СПЕЦІАЛЬНИЙ МЕХАНІЗМ ПРАВОСУДДЯ ДЛЯ ПРИТЯГНЕННЯ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА МІЖНАРОДНІ ЗЛОЧИНИ ПРОТИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ: ДЕЯКІ ПИТАННЯ.....	62
І.ГЛОВЮК. УРАХУВАННЯ СТАНДАРТІВ МІННЕСОТСЬКОГО ПРОТОКОЛУ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ ТА ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ.....	65
А.КОВАЛЕНКО. ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РОЗЛІДУВАННЯ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ.....	68
О.МАЛЯРЧУК. ПРОЦЕСУАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОКУРОРА НА СТАДІЇ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ.....	69

Ю.МЕЛЬНИК. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛОЖЕНЬ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	72
В.МИХАЙЛЕНКО. ДЕЯКІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ УЧАСТІ ПІДОЗРЮВАНОВОГО, ОБВИНУВАЧЕНОГО У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	74
С.ОХРИМЕНКО. ГАРАНТІЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ САМОСТІЙНОСТІ СЛІДЧОГО В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПОГЛЯД НА ПРОБЛЕМУ.....	77
О.ТАРАН. ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	79
С.ТИХОНОВ, В.ВАСИЛЬЧУК, С.ВИШНЕВСЬКИЙ. УДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА З МЕТОЮ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ НА ЯДЕРНИХ ОБ'ЄКТАХ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	83
В.ХАХАНОВСЬКИЙ. ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	86
С.ЧАНТАЙ. ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ АНТИКРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРОРА.....	88
К.ЮСУПОВА. НАДАННЯ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ НЕПОВНОЛІТНІМ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	91

РОЗДІЛ 3.

КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ТА СУДОВО-ЕКСПЕРТНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

О.АЛЕКСАНДРЕНКО. ОРГАНІЗАЦІЙНІ ТА ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, УЧИНЕНИХ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ І НА ТЕРИТОРІЯХ ВЕДЕННЯ БОЙОВИХ ДІЙ.....	94
П.АНТОНЮК, Т.ЮРЧЕНКО-ШЕХАВЦОВА. ВЕРСІЙ СЛІДЧИМ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	96
Л.БАСЮК. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ОТРИМАННЯ І ОФОРМЛЕННЯ ЗРАЗКІВ ДЛЯ ПОРІВНЯЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИ ПРОВЕДЕННІ ПОЧЕРКОЗНАВЧОЇ ЕКСПЕРТИЗИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	98
О.БАУЛІН. ПРОВЕДЕННЯ ЕКСГУМАЦІЇ ТРУПА ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	100

О.БРИСКОВСЬКА. ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ БЛОКУВАННЯ ВОРОЖИХ КАНАЛІВ, ГРУП, СТОРІНОК В РІЗНИХ СОЦМЕРЕЖАХ І МЕССЕНДЖЕРАХ.....	102
Н.ГУРБАНОВА. ОСОБЛИВОСТІ ФІКСАЦІЇ ФАКТІВ РУЙНУВАННЯ ЦИВІЛЬНИХ ОБ'ЄКТІВ ВНАСЛІДОК ВІЙНИ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ.....	104
В.ДИКИЙ. ПРОТИДІЯ КОНТРАБАНДИ ЗБРОЇ ТА БОЄПРИПАСІВ: ДОСВІД СПЕЦІАЛЬНИХ ПІДРОЗДІЛІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ США.....	106
О.ЖЕРЕБКО. СУДОВО-ЕКСПЕРТНА ДІЯЛЬНІСТЬ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	109
Н.КОПЧА. ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ КОМПЛЕКСНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ СЛУЖБОВОГО ПІДРОБЛЕННЯ.....	111
М.НЕЧЕСНЮК. ОКРЕМІ АСПЕКТИ РОБОТИ СУДОВИХ ЕКСПЕРТІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	113
О.РИБАЛЬСЬКИЙ, В.СОЛОВ'ЙОВ, В.ЖУРАВЕЛЬ. НОВИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ПРОВЕДЕННЯ ФОНОСКОПІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ.....	116
В.ЮСУПОВ, А.САКОВСЬКИЙ. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРОВЕДЕННЯ ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОЖЕЖІ.....	118
С.ЯКОВЧУК. ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ВСТАНОВЛЕННЯ ОСОБИ ЗА ОЗНАКАМИ ЗОВНІШНОСТІ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ СЕРІЙНИХ ВБИВСТВ.....	119